

ԱՐԱՄ ՎՏԱՐԱՆԴԻ

Փ Ա Ռ Ք

ԺԱՊԻՆ ԳԱՐԱՅԻՍԱՐԻՆ

ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅԱՂԹԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ՀԻՆԳ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԵԱՄԲ

ՓԱՐԻՋ

Imp. A. DER AGOPIAN
17, Rue Damesme - Paris

Բոլոր երկիրներու համար ներկայացման, թարգ-
մանութեան եւ շարժանկարի վերածման իրաւունքները
կը պատկանին՝

ՄԻՄԻԱՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ

արևելք . Ռ-Տիգրիսը շաղիկի Գարաշիսայ
Գաղաթափ եզրերեսը

ՆԱՀԱՏԱԿ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՄ

ՍԱՐԳԻՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆԻՆ (Արամ-Աշոտ)

ԱՏՈՄ ԵԱՐՃԱՆԵԱՆԻՆ (Սիամանթօ)

Անթառամ ու նուիրական յիշատակին

Կը նուիրեմ Հայ արիութեան ներկայ դրուագը

Ճակատազիրն ու դիպուածը չը կամեցան որ՝ ինքս
ալ՝ իրենց միանայի բռնամահին մէջ ... Մնացի մե-
նակ, անմխիթարօրէն ողբայու համար, մինչեւ իրենց
ստուերներուն վերստին միանալս՝

Սարգսի ազնուական, խորիմաստ, զուարթ ու սրա-
միտ դրչին՝

Հանճարացայտ Ատոմի՝ սուգի ու պայքարի հօր
քնարին

Վաղածամ ջախջախումը նախամարդերու կողմէն...

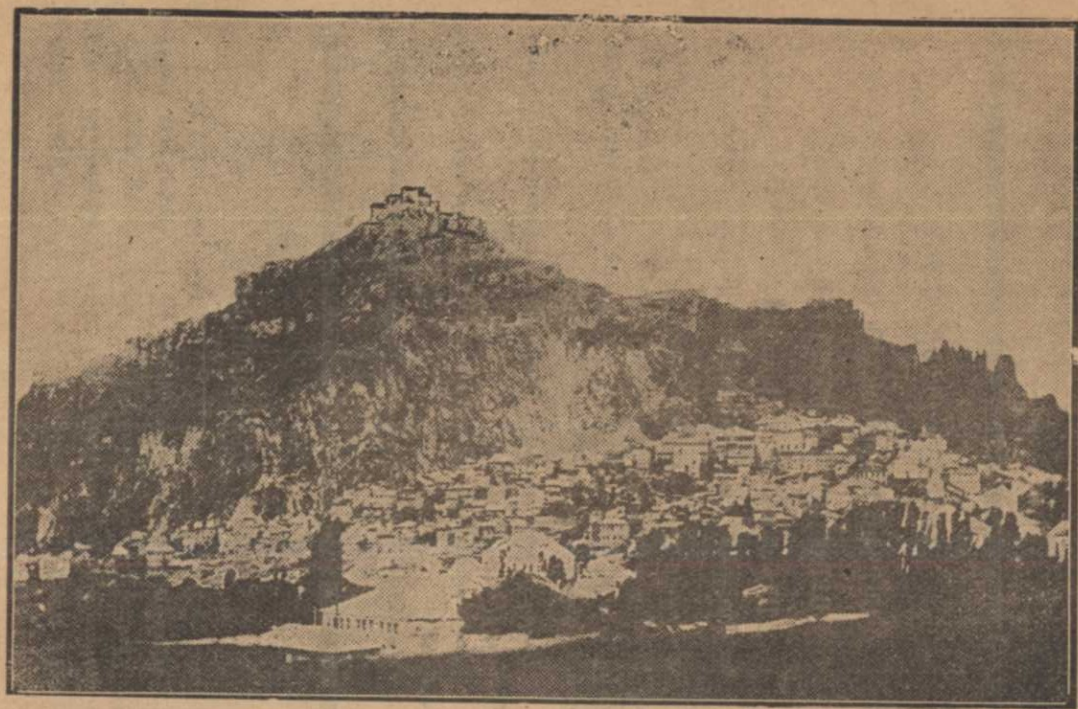

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

— 0 —

Պորին շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ այն բարի
ու վիտակից հայրենակիցներուն, նամանաւանդ այն
ազնուասիրտ ու առաքինի Հայուն, որ անձանօթ ուղեց
մնալ, որոնք նիւթապէս օժանդակեցին ներկայ դրքի
հրատարակութեանը:

ԱՐԱՄ ԶԱՐԸԳ ՎՏԱՐԱՆԴԻ

ՇԱՊԻՆ - ԳԱՐԱՀԻՍԱՐԻ ԲԵՐԳԸ

ԴՈՒՆ, ԱԶԳ ԻՄ ՀԱՅԿԵԱՆ

— 0 —

Անգիր ու խաւար ժամանակներու արգանդէն մըքին,
Որպէս վարար գետ, ըսկիզբըդ առած, դուն Ազգ իմ
Հայկեան,

Շէկ արեւին դէմ սեւ բաշըդ ցըցած նամբայ ես կըտրած,
Յաւերժութիւնըդ՝ յաւերժութեան հետ Մայր Հողին
կապած :

Փոքորկոտ դարեր նըզնեցան յամառ քեզ հունէդ հանել,
Փորեցին կողքըդ ու բիւր վըտակներ պարպեցին սըր-
տէդ,

Շամբ ու նախնախնոստ գուր յոսացին քեզ ցամփեցնել
յաւէտ,

Սահանգ ու յոյճանք՝ տասնորդուած քէեւ՝ եղան ա-
նարգել :

Ու դեռ երէկ էր, աւեր ու արին դուն կըտրած համակ,
Խօլական պարին մէջ պողպատներուն ձայնըդ մահացաւ,
Եւ սակա՛յն յարեար մեռելութենէն Հայ-երկրնքի տակ,
Եւ Յարութիւնըդ խաւարած Ասիոյ շառ այզը դարձաւ :

Քանի՛ կը հոսի Արախը պըղտոք, Մայր-Արախին մեր,
Ու արեւաշու քանի՛ կանգուն է Մասիսը հըսկայ .

Կըրկնաւերներէն նոր աշխարհ կերտած, նոր կենցաղ ու
սէր,

Հայ ջանք կը քրտնի՛, հայ խօսք կը հընչէ՛, Հայ ցեղը
մի՛շտ կայ :

ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

— 0 —

Ինչպէս չը գոցուած վէրքի բերաններ, դեռ մինչեւ այ-
սօր,

Մըրմուռը կըզգամ այն ըստըրկական համակերպու-
թեան,

Որով մեր ազգը նախիրներու պէս՝ հողէն դարեւոր.
Հանուած քըշուեցաւ, փարախ առ փարախ, նողկալի
մահուան:

Եւ ամէ՛ն անգամ, երբ յուչ մը կ'ապրիմ Եղեռնէն ան-
լուր,

Փոթորիկներ կը դռան սըրտիս մէջ ցասկոտ, աւերիչ,
Այդ պահին կ'ըզճամ դառնալ թոյն-հեղեղ ու աշխարհն
հանուր

Սըրբել խեղդամահ ու ամբաստանել նոյնի՛նքն Արարիչ...

Բայց եւ կը խորհիմ, ջահակիրները յեղափոխութեան,
Որոնք ըստրուկէն պայքարողն էին կերտեր դիմադրաւ,
Ի՞նչպէս չուղեցին ահազանդը տալ դիմադըրութեան
Երբ հընչեց ժամը տեղահանութեան, անդո՛ւլթ, անի-
րա՛ւ ...

Բնաջընջումը Ոսոխն էր վըճուած ու ծըրազըրած,
Բայց մահընարանքը արդիւլել Հայուն ո՛չ ոք չէր կըր-
նար,

Գուցէ հընար չ'է՛ր յաղթական դուրս դալ աղէտէն ան-
կարծ,

Սակայն հընա՛ր էր մերկանալ կեանքը որպէս մի կեսար:

. . . . .
. . . . .

Թե քանի՞ անհաս բարձունքներ եղան հոյլ մը ոստան-
 ներ՝
 Վան-Վասպուրական, Շապին, Եղեսիայ, Սուէտիան
 անմահ,
 Եւ այլ խարոյկներ, որոնք առնական վըճուով խրատամ-
 բեր,
 Գօտեմարտ մըտան, որպէս առիւծներ անվախ ու ա-
 նահ . . .

Կըտրիճներ վըսեմ եւ իմաստուններ այս կեանքի ճամ-
 բուն,
 Գերազասեցին մահը ինքնակամ ու անսակարկող,
 Եղան միւսոնը խարանուած ճակտին անսաշտպան չա-
 յուն,
 Գառնալով աշպէս մեր հըպարտութեան լուսատու կո-
 թող:

. . . . .
 Անցած են արդէն տասնեակ տարիներ, նո՛յն հողն է
 ծածկեր

Գահիճներուն հետ նաեւ նահատակ սերունդը յաւէտ,
 Եւ մինչ անյուշ են այն սեւ օրերէն բիւր հազարեաններ,
 Անմահ կը մընան գօտեմարտողներ, արեւ արփաւետ:
 Փառապանծ արեւ Անդրանիկէն վերջ, հայ պատմու-
 թեան մէջ՝

Ղուկաս Աղբարը կը շողայ որպէս աստղ Լուսապարար
 Գարահիսարի բերդէ կրկընքին ի՛ր բոցովն անչէջ,
 Որպէս առնական ղիմադրութեան խիզախ ղեկավար:
 Եւ որպէս թափօր՝ աստղիկներ պայծառ՝ չուրջն են հա-
 մախումբ

Շապուհ Օղանեան, Հիւսիսեան Վահան, հայրը Նաղա-
 րէթ,
 Զոյք՝ Տուրիկեաններ Սեդրակ ու Միսաք եւ Վարդան
 Չալուչ,
 Ռեմբաճիզ Արշակ Թէյլէֆէլիեան, Համօ Կարմիրեան,
 Հուժկու Հրմայեակ Գարակէօղեան եւ փաստարան Խոս-
 րով,
 Մարկոսեան, Սուրէն Օտապաշեան եւ քաջ Պարոնվարդ-
 եան,
 Քէչիշեան Գէորդ, Տաքէսեան, Նաղար Խորիկեան, Ինչ-
 պէս
 Ղասապ Երեմեայ, Իորայէլ Օղանեան եւ այլ երկսեռ
 Հարիւրեակ քաջեր՝ այր, կին, պատանի ու քահանա-
 ներ,
 Որոնք խոյանքով հրպարտ մահերու ընդառաջեցին,
 Եւ երբ օրհասն էր, թոյն ընդունելով՝ իրենց դիակներ
 Անարգ թըշնամու յառաջխաղացման առաջ փրոկեցին . . .
 . . . . .
 Կանգնած է այսօր բերդը աւերակ, որպէս յուշարձան
 Նահատակութեան աճիւնին վրայ եւ ո՛ւր քամիներ
 Փառք կը շաշեն այն հերոսներուն, որ մեռնիլ զիտցան՝
 Ազատութիւնը դերադասելով իրենց կեանքէն վէր:
 Իսկ ցեղս Հայկազեան, որ նենդ թըշնամին թաղել կը
 յուսար,
 Հալածանքներէն աւեր - ըսպանդէն ելած յաղթական,
 Այսօր ծիրանին նետած իր ուսին, որպէս յաղթ կեսար
 Վերելքն է մրտած դէպի բարձունքներ ազատ զոյու-
 թեան:

ՆԵՐԱՇՈՒԹԻՒՆ

Տօքթ. Բաուլ Ռօհրպախ, հայ ազգի բարեկամը, իր « Մարդկութեան Պատմութիւնը » հոշակաւոր վրքին մէջ՝ կը յայտարարէ .

— « Մենք կը դաւանինք պատկանիլ այն սերունդին, որ խաւարէն դէպի լոյս կը ձգտի » :

Նման այլարանութեամբ մը մենք, Հայերս, կըրնանք յայտարարել .

— « Մենք կը դաւանինք պատկանիլ մարդկութեան ա՛յն հատուածին, որ դողդոթաներն ի վեր ու իր խիւսիւնէն կազմուած հեղեղներու ընդմէջէն յամառօրէն դէպի Ազատութիւնը կը ձգտի » :

Այս ձգտումը, այս անդու ու յամառ խոյանքը դէպի նուիրական Ազատութիւնը, մարդկային ամէն հատուածէ աւելի, սերտօրէն կապուած ու նոյնացած է Հայ անունին հետ :

Բանքէ, դերման մեծագոյն պատմաբանը, կը դրէ .

— « Երկիրը բնակելի էր դարձած ու բնակուեցաւ : Ժողովուրդները բաժնուած էին եւ իրար միջեւ զանազան յարաբերութեանց մէջ էին եւ ունէին կուլտուրայի սկզբնաւորութիւնները, շա՛տ առաջ, քան դրերու դիւտը » :

Հայ ժողովուրդն ալ, ամենահին ժողովուրդներու շարքին, համաշխարհային բեմ էր ելած եւ անշուշտ փոխյարաբերութիւններու մէջ էր այլ ժողովուրդներու հետ, ու մեր սրբազնազոյն եւ անդրանիկ աւանդալէսը, որ եւ կը հաստատէ ծնունդը մեր ազգին, այս փոխյարաբերութիւնը կը մատնանշէ Հայկի ու Բելի պատ-

մութեամբ: Եւ ինչպէս աւանդալէսը կը պատմէ, այդ փոխյարարերու թիւնը կը սկսի պայքարով մը ազատութեան ընդդէմ բռնակալութեան ...

Ու այդ հարիւրեակ մը դարերու մոխիրներուն տակ թաղուած թուականէն, Հայ ճակատագիրը իր ծիրանին է հագած ու կրկէս իջած՝ եւ դարէ դար, սերունդէ սերունդ, շարունակաբար նոյն պայքարը մղած ողջակիցման պատարագումներով այլազան Բեւերու դէմ ...

Վանտալական ազգեր, մէկը միւսէն աւելի բարբարոս ու անողորմ, մարդկային դիմադրով դազաններ, արշաւած են մեր երկիրը, խլած են մեր Ազատութիւնը, աւերած ու թալանած մեր շէն երկիրը եւ իրենց նիզակն ու սուրը կրկին ու կրկին մեր արիւնով կարմիր ներկած ...

Այս արշաւանքները այնքա՛ն դարհուրելի են եղած, որ Հայ պատմագիրը ազազակել են տուած՝

— « Եւ մեր բլուրները մաշեցան արշաւող խուժադուժ հօրդաներու ձիերու սմբակներուն տակ ... »:

Սկիւթացի, Սելճուք, Մամլուք, Արապ, Պարսիկ եւ թուրք, մօնղոլա-թաթարական ցեղեր, մի՛շտ կործանած, միշտ ջարդած են հայ երկիրն ու հայ մարդը եւ սակայն երկիրը միշտ վերստին ծաղկած է եւ հայութիւնը միշտ բազմացած ...

Անոնց նշանարանն էր — « Իրաւունքը մեր սուրին ծայրն է, Արդարութիւնը կսպած ենք մեր ձիերու սոչերուն եւ Գթութիւնը՝ անոնց սմբակներուն տակ ... »: Ինչպէս որ նախորդ մեծ պատերազմին Ազա-կիւնտիւղ, թուրք բանաստեղծը տակաւին կ'երգէր առհաւական վայրագութեամբ արբշիտ՝ շնականօրէն անկեղծ ...

Ու այս անվերջ արշաւանքներն ու ասպատակու-

Թիւնները մարդկութիւնը զրկեցին հայ շինարարութեան եւ ստեղծագործ հանճարի աւելի մեծախառն ու անկորնչելի յուշարձաններէն, քան ինչ որ տակաւին կը մնան մեր ճարտարապետութեան այնքան ինքնուրոյն ու հոյակապ աւերակները, մեր հինաուրց չքեղ վանքերու եւ եկեղեցիներու փարթամութիւնէն :

Եթէ ժամանակ ու միջոց տրուէր, անտարակուսելի եւ թէ՛ խաղաղութեան եւ ապահովութեան միջավայրի մը մէջ, Հայ հանճարը պիտի նաև տար ազադայ մարդկութեան մտքի եւ իմացականութեան կոթողներ . . .

Դունուրեք միայն ունեցանք մեր պաշտած ու դաւանած ազատութեան արեւշողը մեր երգիքներուն վերայ, եւ որ միշտ վաղանցիկ եղաւ դժբախտաբար եւ անարդասիք, ուշ աշնան անզօր արեւին նման . . . ինչպէս մեր ամենավերջինը, երբ մեր Յարութեան առլի բաժակը զէպլի ծագող արշալոյսին հուրքերը ամբարձուցած՝ նոր արեւէն զինեհար, ազատագրուած Հայութեան անունով կ'աղաղակէի դաւադիր ու անտարբեր աշխարհին, Ճակատամարտի 1919 թ. Յունվար 22ի թիւին մէջ :

ՃԱՆԱՊԱՐՀ ՄԵԶԻ

Ճանապարհ մեզի :

Մենք նահատակութեան դարերէն կուզանք եւ ըստեղծագործումի դարերու լուսողջոյնքին ընդառաջ կ'երիվարենք :

Մենք, երէկի դերինները բաղմակապանք եւ այօրին ազատները շինարարօրէն բաղմահանճար :

Մե՛նք, փոթորիկ ու հեղեղ, մե՛նք, արեւ ու աւետում, ճանապարհ մեզի :

Մենք յողնավաստակ ենք ու սրտաւեր, ու մեր ա-

րիւնըուայ ճակատներէն դափնիները ի հող վարդակարմիր կը սաղարթուին ... եւ սակայն մեր չլիթայազերծ բազուկները՝ մոխիրներէն յառնած՝ հանճարի ջահերով կեանքին աղջամուղջները կ'առաւօտեն :

Մենք շատու՛ր ենք, զի մեզի՛ հետ են բոլոր մեծ նահատակները մտածումի ու պայքարի դարերուն եւ մենք յառաջապահներն ենք ու աւազանին հանուր արիւնոզ Արդարութեան ...

Մենք քամած ենք բոլոր մեծ կալիժներուն աղունքները դառնալեղի ու մեր քայլերը մտերմացած մահերու բոլոր Գողգոթաներուն ...

Մենք, պատգամ ենք ու երկունք, մե'նք, ծնունդ ենք եւ յաւերժացում ... ու դարձեալ մե'նք ենք մեծ ծարաւիները խաղաղութեան ու հզօր բանակը ստեղծադործող Աշխատանքին ...

Ճանապարհ մեզի :

Մենք դարերով մեր աւերակներուն վրայ ենք նըստած ու մեր արցունքները հայրենի աղբիւրներուն վճիտութիւնը հասակ առ հասակ պղտորած, ինչպէս որ մեր արիւնը անոր հողերն ու դետերը պատանքած ... Եփրատէն Արաքս, Տիգրիսէն Ճորոխ, նահատակութեանց ընդմէջէն ու Անո'նց անունով,

Ճանապարհ մեզի :

Մենք, վկաները անընկճելի հաւատքին եւ յաղթանակները աննուաճ կամքին անմահ դոյութեան, հրաշափառ վերընձիւղումը իմացական մահին անհերքելի եւ անանցին կոչեցեալները դափնեպսակ,

Ճանապարհ մեզի :

Մեր շրթունքները վերանկախ հողը կը վառարանեն ու մեր նայուածքները առլի են արդաւանդող արեւի

արչալոյսներով, մեր քայլերը ամայութիւնը կը շտեմարանեն ու մեր հպումները աքսորական կեանքը կը վերադարձնեն .

Ճանապարհ մեզի :

Մենք, կեանք ու կայութիւն, մենք, լուսապայքար եւ անպարտելիութիւն, մե՛նք, դարավրէժ ու խաղաղութիւն, մենք, սերմ եւ արգասաւորում, ճանապարհ, ճանապարհ մեզի :

×

Երեք հիմնական ու ընդոծին յատկանիչեր ունի Հայր : Սէրն ազատութեան, շեշտեալ անհատականութիւն եւ անուղղայ հաւատք մարդկութեան տիեզերական խղճին ...

Եւ այս երրորդութիւնը կազմեցին մեր ազգային դոյութեան մեծ ողբերգութիւնը, եղեռնապատումներով ու պատուհասներով բազմահարուստ, որ եւ անընդմէջ խաղցուեցաւ համաշխարհի բեմին վրայ, թնամիներու ծաղրանքին ու հայհոյութեան եւ քաղաքակիրթ ազգերու դաւադիր անտարբերութեան ներկայութեանը ...

Մեր շեշտեալ անհատականութիւնը, որ ստեղծեր է ուրոյն լեզու, դիր եւ եկեղեցի, եւ որ դժբախտաբար շատ յաճախ արդեւլքն է եղեր հաւաքական համադրածակցութեան, մինչեւ բացարձակ անմիաբանութիւնն ու եղբայրասպանութիւնը . միւս կողմէն մեր միամիտ հաւատքը դէպի լուսալոյս մարդկութիւնը, որ սնամէջ ու հաշուական ճառերով մեզ օրօրեր է խափուսիկ յոյսերով ու երազներով, մեզ մոռցնել էին տուեր այն բացորոշ ու բարբարոս ճշմարտութիւնը թէ՛ Ազատութիւնը չէ՛ն մուրար, այլ կը խլէ՛ն ...

Ան կը նմանի հեքեթական սեւ օձին լեզուին տակը պահուած անդին քարին ... Եւ օձը խնդրանքէ ու աղերսանքէ բան չի հասկնար եւ իր բերանը չի՛ բանար անդին քարը վար ձգելու, այլ անոր դուռը ջախջախելով միա՛յն է որ կարելի կ'ըլլայ ձեռք բերել զայն ...

Այս ճամարտութիւնը, պատեհ եւ նպաստաւոր առիթները փախցնելէ յետոյ, ո՛ւշ, շա՛տ ուշ ըմբռնուեցաւ թէեւ, բայց ան մնաց դաւանանքը եւ պայքարի ճամբան միմիայն բուռ մը հերոսական անձնագոհնութու, եւ երբե՛ք, օ՛հ երբե՛ք դժբախտարար չը դարձաւ հայ հաւաքականութեան դաւանանքն ու ճանապարհացոյցը ...

Բայց եւ այնպէս անպտուղ չանցաւ այս ըմբռնութիւն իրազործումը եւ հրաշափառ անձնագոհութիւնը պսակուեցաւ՝ Հայաստանը աշխարհագրական անուանական յորջորջումէն դուրս կորզելու եւ բազմեցնելու մոլորակի կուրծքին, որպէս երկիր եւ երկրամաս ...

Ու անոնք եղան ցեղին Անմահները, բոլոր ապառնիներու համար, եւ Հայ ժողովուրդը, որպէս ազգ, իր յարութեամբը անոնց միա՛յն է երախտապարտ ...

Պաղաղութեան եւ ստեղծագործ աշխատանքի հերոս մշտածարաւի, հայ ժողովուրդը, քալեց դարերու ընդմէջէն՝ արիւնէ արիւն, աւերէ աւեր ... եւ սակայն մնաց ու տեւեց, անաղարտ ու անվթար պահելով իր ազգային դիմադիծը, մինչդեռ զինքը բնաջնջել ուզող ազգերէն շատերը, իրենք փոշիացան եւ մնացածները իրենց հոգեվարքն են արդէն մտած ...

Ո՛չ մէկ բարբարոս հալածանք ու հարստահարութիւն չը կրցան իր ապրելու հզօր կամքը բեկանել: Ո՛չ մէկ բնաջնջման փոթորիկ չը կրցաւ մարել անոր ազա-

տութեան սիրոյ անշէջ ջահը, որ իր սրտին մէջ Վեստեան տաճարին պէս մշտավառ կը պահէ :

Աւանդարանական Լուսաւորչայ կանթեղը, որ քառադազաթ Արազածի վրայ կը շողայ, պայծառ խորհրդանիշն է հէնց այդ իրողութեան եւ առհաւատչեան Հայ անսուտ ազատութեան ու անվախճան տեւականութեան ...

Հոգ' չէ թէ Հայ աշխարհը անհուն սգարեմ մը եղաւ շարունակ, ուրիշ հայ արիւնլուայ չարչարանքը զրարար օգնութիւն աղաղակեց տիեզերական խղճին ...

Հայ պատմութիւնը բարոյական դաստիարակութեան աւագ մատեան մըն է, ուրիշ շատ մը ազգեր, նամանաւանդ « քաղաքակիրթ » կոչուածները, կրնան իրենց առաքինութեան դասերն ստանալ ...

Հայ մե՛ծ ու խոր տառապանքը ականակիտ ազրիւր մըն է ներշնչման ու ինքնահայեցողութեան, իսկ ինքը, տառապեալ հայ ժողովուրդը, Իրաւունքի այդ դարերու նահատակը, տիեզերական Պաղաղութեան ու Աշխատանքի տաճարին շինութեան այն քարն է, զոր շինողները լքեցին ու անարգեցին, եւ որ օր մը անկիւնաքարը պիտի դառնայ սրբազան տաճարին ...

Ես, եթէ օտար մը եղած ըլլայի, պատիւ պիտի համարէի հայ ցեղին պատկանիլ, իր տառապանքի մեծութեանը, իր անմեռ հաւատքին, իր շինարար հանճարին համար: Եւ քանի որ Հայ մըն եմ, կրկնակի հպարտ կը զգամ ինքզինքս իր շառաւիղն ըլլալուն: Ով չի ճանչնար մեր պատմութիւնը, ով չէ չափած հայ տառապանքին խորութիւնը, եւ ով չէ երկրպագած անոր արուեստի փշրանքներուն ու լեզուի զեղեցկութեանն ու անոր փարթամ կառուցուածքին, անիկա ազգայնամոլական

անտախարանութիւններ պիտի համարէ իմ ըսածներս ...
Սակայն ի ծնէ կոյրը, որ լոյսի զաղափարը չունի, իր
պնդումը թէ՛ կեանքը մշտախաւար մըն է, տիմարու-
թիւն մըն է անշուշտ ...

Պակասամիտ ու կարճամիտ, իսպառ անտեղեակ ի-
րենց պատկանած ցեղի շքեղ հնութեան ու անկորնչելի
մեծազործութեանց, աւելի օտար, քան օտարական մը,
ևւ իր ապաստան զտած օտար երկրի փողոցն ու իր յա-
րարերուած տականքի կենցաղն ու հողերանութիւնը
կապկած՝ կը մերժէ հայրենին, կը խորշի անկէ ...

Ու բնական է թէ այս հայրենատղիտութիւնը, որ
հայրենազաւութիւն մըն է, օտարութեան դրկին մէջ
պանդուխտին համար ազազայնացման լաւ հաղորդիչը
կը դառնայ, մանաւանդ երբ հողիով ազքատ մըն է ...

Եւ սակայն զանազան զաղութներու մէջ համախըմ-
բուած հայ զաղթականներու մեծազոյն մասը հայրենա-
բաղձ է ... Ասոնք որ իրենց ետեւն են թողած տունն ու
տեղը, դիրքն ու զրազմունքը, ընկերային ու ազգակե-
ցական կապերը, մէկ խօսքով դրեթէ իրենց կեանքը ևւ
հետերն են առած՝ լքած Հայրենիքի քաղցրութեան չար-
չըրկող յիշողութիւնները, անորոշութեան ու դիպուա-
ծի մտորակներով կը քալեն դէպի անյոյս անձանօթը ...

Ասոնցմէ կան որ առաջին իսկ տեղափոխութեան
վայր մըն են հասած ու հոն իրենց թշուառութեան հետ
ծունկ ծունկի նստած՝ օտարութեան հացը կը ծամեն
հազար տաժանքով վաստակուած : Բայց եւ կան ուրիշ-
ներ, որ դեռ հողէ հող կը թափառին հացի մը եւ բարձի
մը ի խնդիր ևւ ուրիշներ ալ, որոնք դործարանէ դոր-
ծարան կը խարազանուին՝ մեքենաներու ժխորին ու հա-

լոցներու քուրաներու դժոխքին առջեւ հալելու, մաշուելու եւ սպառուելու ...

Ասոնց ամենուն ալ պղտոր աչքերը հայրենի կարօտովն է առլցուն, ճակատներուն վրայ կը հեւայ հայրենի դերեզմանքներուն ալքի տրամութիւնը, սրտերը աւեր են, իրենց պապենական երդիքներուն պէս ու հողիները վանդակներու մէջ բռնուած թռչուններու են նման, որոնք երգը մոռցած՝ հայրենի հեռաւոր կասոյտըն ու արեւը կուլան ...

Ու եթէ դեռ բան մը կայ, թաքուն ուժ մը, որ այս կենդանի մեռելները կ'ապրեցնէ, այդ ալ, օր մը Հայրենիք վերադառնալու յոյսն է, որ հինաւուրց ու հաստարմատ կաղնիի մը նման՝ կը սօսանէ եւ աղուոր հեքեաթներ կը պատմէ հեռաւոր ու սիրուն հայրենիքէն ...

Եւ սակայն տարիները կ'անցնին իրարու ետեւէ վաղող ջուրի կոհակներուն պէս, եւ յոյսը ամուլ կը մնայ ու հայրենիք տանող ճամբան չի՛ ծնիր ...

Չարչարանքի ցերեկէն յետոյ, եթէ դիշերը կը բերէ խարէական մոռացում մը — լսել տալով հայրենի առուակի մը անուշ կարկաչը, կամ սօսաւիւնը հինաւուրց դիւղին ծեր անտառին եւ կամ եթէ կ'ապրեցնէ անդարձ մանկութենէն դրուադ մը, ասոնք կը ծառայեն այրող վէրքերը քրքրելու, երբ դարթօնքը, օտար անկողնի մէջ, կը վանէ երպին խարկանքը եւ կը ցուցադրէ մըռայլ ու անողորմ իրականութիւնը ...

Բայց եւ այնպէս մի՛ շտ վառ պիտի պահել վերադարձի յոյսը եւ հաւատքը անխախտ: Յուսահատողներուն ու սկարացողներուն պէտք է յուսադրել եւ զօրացնել: Պէտք է սիրցնել տալ Հայրենիքը եւ անիկա դարձնել հայ դաշմականին ամենանուիրական ստացուած-

քը եւ մանաւանդ պէտք է աշխարհի զօրացնել այդ դիտակցութիւնը, որ ո՛չ ոք համարձակի դպչիլ անոր, երբ ան իր հայրենական կիսաւեր տունը, դրան առջեւ հինաւուրց բարտիններով, անոր նեղ սանդուխն ու պզտիկ սենեակը աւելի նախընտրէ, քան աշխարհի ճոխ ու փարթամ պալատները . . .

Եւ այդպիսի մէկը, իր անձնական միակողմանիութեամբ շատ աւելի հարուստ պիտի ըլլայ, քան աշխարհը ման եկած եւ անոր մէկ գեղեցիկ կէտին վրայ նըստած անհայրենիք դարձածը, որ այլեւս ոչի՛նչ չունի մանկական զգայնութեամբ ու յիշատակներով սիրելու . . .

Այս սրբազան սէրը պէտք է զբահագատել հայրենի չքեղ աւանդութիւններով: Ամէն մէկ աւանդութիւն՝ հեթանոս, քրիստոնեայ թէ ժամանակակից չըջաններէ պէտք է խորապէս քանդակուի ամէն մէկ հայ գաղթականի մտքին ու սրտին մէջ, եւ դուրդուրանքով ու ակնածութեամբ հաղորդուի օտարութեան մէջ աշխարհ եկած փոքրիկներուն:

Օրինակ, քանի՞ հայ դիտեն հետեւեալ չքնաղ դըրուազը հեթանոս Հայաստանէն, զոր Յոյն պատմիչ Քսենոֆոնը, որ յունական բանակին հետ անցած է Հայաստանով, յաւերժացուցած է բովանդակ մարդկութեան համար, իրրեւ մարդկային նկարագրի գեղեցկութիւն մը . . . :

— Պարսից մեծ արքայ Կիւրոսը, ժամանակէ մը ի վեր Մարաստանի մէջ էր (557 ն. ք. Ք.), երբ Հայաստանի թագաւորը, որ Կիւրոսի մօրեղբոր Կրաքսար թագաւորի հարկատուն էր, կարծելով թէ՛ Կրաքսարը իյնալու վրայ է, հնազանդութեան լուծը թօթափած էր,

մերժելով վճարել սովորական հարկն ու զորագունդերու առաքումը անոր՝ պատերազմի պարագային :

Կիւրոս առաջացաւ Հայաստանի սահմանները, կարծես որսի ելած : Եւ քանի մը լեռնային ամուր դիրքեր գրաւելէ յետոյ՝ ուր, ըսուածներուն նայելով՝ Հայոց արքան սովորութիւն ունէր քաշուելու, ապահով ըլլալու համար յանկարծական յարձակումէ մը :

Անոր, սուբանդակի մը միջոցաւ իմացուց՝ զրկելու իր բանակատեղին ա՛յն հարկն ու զորագունդերը, զոր պարտական էր տալ Մարաստանին : Հայոց թագաւորը սարսափած, իսկոյն դէպի Սապարիս լեռներու ամուրները ճամբայ հանեց իր ամենէն կրտսեր որդին, թագուհին իր աղջիկներով եւ իր երէց որդու կինը : Բայց այս իշխանագունները ամենքն ալ Կիւրոսի զորագունդերու կողմէն գերի բռնուեցան :

Հայոց արքան այս աղէտի դոյժն առնելով՝ եւ իր բռնելիք դիրքի մասին անորոշութեան մէջ ըլլալով՝ ապաստանեցաւ բարձունք մը, որ շուտով Կիւրոսի բանակէն զրաւուեցաւ եւ ստիպուած եղաւ յանձնուելու :

Այն ժամանակ Կիւրոս հարցուց Հայոց արքային .

— Ինչո՞ւ համար դուք դրժեցիք այն դաշինքը, զոր գոյութիւն ունէր ձեր եւ Մարաստանի միջեւ :

— Որովհետեւ, ըսաւ Հայը, ինձի գեղեցիկ կը թրւէր իմ աղատութեանս վերագառնալը, եւ զայն ժառանգութիւն ձգելը իմ ժառանգորդներուս :

— Իսկապէս գեղեցիկ է, ըսաւ Կիւրոս, իր աղատութիւնը պաշտպանելու համար կռուիլը, բայց մէկը գերութեան մէջ դրուելէ յետոյ, եթէ փորձէ իր տէրերու ձեռքէն փախչիլ, մի աղպիսիին ի՞նչ կ'ընէիք դուք :

— Պիտի խոստովանիմ որ ես զայն կը պատժէի :

— Ու եթէ ձեր հարատակներէն մին — շարունակեց Կիւրոս, որուն դուք պատուի էք հասցուցած, իր պարտականութիւններուն մէջ թերանար, կը թողնէի՞ք իր դիրքին վրայ :

— Ի հարկէ ո՛չ, ես զայն մէկ ուրիշով կը փոխարինէի :

— Եւ եթէ ան մեծամեծ հարստութիւններ դիզած ըլլար, կը թողնէի՞ք իր ձեռքը :

— Բնա՛ւ երբեք, ի՛նչ որ ունէր իր ձեռքէն կ'առնէի :

— Վերջապէս, եթէ հաստատէիք թէ՛ ան ձեր թըշնամիներուն է միացած, ի՞նչ կ'ընէիք :

— Ես զայն մահուան կը դատապարտէի, կը խոստովանիմ :

Այս խօսքերուն վրայ, Տիգրան իշխանազունը, Երուանդ թաղաւորի երէց որդին, խլեց իր գլխէն խոյրը եւ պատուեց իր զգեստները : Իշխանուհիները յուսահատութեան աղաղակներ հանեցին եւ երեսները ճանկըտակեցին, կարծես թէ՛ իրենց հայրը մեռած ըլլար արդէն եւ իրենք ալ իրենց կարգին միեւնոյն ճակատադիրը պիտի ունենային . . .

Պահ մը վերջ, Տիգրան խօսք առնելով՝ ըսաւ Կիւրոսին .

— Տէ՛ր, կը կարծէ՞ք թէ իմաստուն բան մը ըրած պիտի ըլլաք, եթէ հայրս սպաննէք : Ան ձեզի ամէն բանով պարտական պիտի մնայ : Եւ ի՞նչպէս կրնաք դանալ մէկ անձի մը մէջ համախո՞րուած աշգթան կապեր, որով ան ձեզ կը կապուի :

Այն ասեն Կիւրոս, իր խօսքերը արքային ուղղելով՝ հարցուց .

— Եթէ ես տեղի տամ ձեր զաւակին պնդումներուն, ինչքան զօրք կուտայիք եւ որքան դրամ, ինձ օգնելու համար (*) Բարեւայիներու զէմ մղած պատերազմիս մէջ :

— Հայաստանը, ըսաւ արքան, կրնայ հայթայթել մօտաւորապէս ութը հազար հեծելազօրք եւ քառասուն հազար հետեակ : Իմ դանձս, դրամով հաշուած՝ եւ վերան աւելուցած ա՛յն, ինչ որ իմ հօրմէս եմ ժառանգած՝ կը հասնի երեք հազար արծաթ տաղանդի :

Կիւրոս պահանջեց զօրքին կէսը, միւս կէսը թողուց արքային, իր երկիրը պաշտպանելու Սարգէացիներուն զէմ, որոնց հետ Հայերը այն ասեն կուռի մէջ էին, եւ տարեկան հարկը կրկնապատկեց, զայն բարձրացնելով հարիւր արծաթ տաղանդի :

Ամէն բան այս ձեւով կարգադրուելով՝ Կիւրոս աւելցուց .

— Հիմայ, ով արքայ, ի՞նչ փրկանք պիտի տայիք թաղուհու, ձեր կնոջ համար :

— Ինչ որ ունիմ :

— Իսկ ձեր զաւակներուն համար :

— Ինչ որ ունիմ, կրկնեց դարձեալ :

— Ահաւասիկ ամէն բան տալէ վերջ, արդէն իսկ

(*) Քսենոֆոն ասումք իրաւամբ Ասորեստանցիներ կ'անուանէ, բայց ասումք պէտք չէ՛ շփոթել Նինուէի ասորեստանցիներուն հետ, որոնց կայսրութիւնը արդէն կործանուած էր եւ մայրաքաղաքը անբակուած :

պարտական կը մնաք ձեր շունեցածին կէսէն աւելին, ըսաւ Կիւրոս:

— Իսկ դուք, շարունակելով հարցուց Տիւրանին, որ վերջէրս էր ամուսնացած — Ի՞նչ կուտայիք ձեր կընովը ազատութեանը համար:

— Տէ՛ր, պատասխանեց Տիւրան, ես կուտամ ամէն բան եւ անոր հետ նաեւ կեանքս, դայն գերութենէ ազատ պահելու համար:

— Առէ՛ք դայն, ըսաւ Կիւրոս, ան ձեզի կը պատկանի: Ես դայն բնաւ գերի չեմ նկատեր: Դուք, Հայոց արքայ, ձեզի նոյնպէս կը վերադարձնեմ ձեր կիներն ու գաւազները ատանց փրկանքի, որպէսզի անոնք երբեք մտքերնէն չանցնեն թէ՛ երբ եւ իցէ դադարած ըլլան ազատ ըլլալէ: Ծաշեցէք մեզի հետ, եւ անկէ վերջ գնացէք, ո՛ւր որ հաճիք:

Ծաշէն վերջ, Հայաստանի իշխաններն ու իշխանուհիները նստան իրենց կառքերը եւ վերադարձան մեծ ուրախութեան մէջ:

Պալատ հասնելէ վերջ, մին կը դովէր Կիւրոսի իմաստութիւնը, մէկ ուրիշը անոր քաջութիւնը, այս մէկը անոր քաղցրութիւնը եւ ոմանք ալ անոր հասակն ու գեղեցկութիւնը:

Այն ատեն Տիւրան ըսաւ իր կնոջը.

— Իսկ դուք ի՞նչպէս դտաք Կիւրոսը, ան ձեզի չը թուեցա՞ւ շատ գեղեցիկ:

— Ես անոր չը նայեցայ, պատասխանեց իշխանուհին:

— Ապա ուրեմն որո՞ւն կը նայէիք ...

— Անոր, որ ըսաւ թէ՛ իր կեանքը կուտար զիս գերութենէ ազատ պահելու համար ...

Ախոսս որ այս պաշտելի Հայ Ելչխանուհու անունը չէ՛ արձանագրած Քսենոֆոնը, բայց թերեւս եւ աւելի լաւ է ըրած — Հայուհին է ան, իսկական տիեզերական Հայուհին իր ցեղին հարազատ ու հաւատարիմ մնացած :

Ուրիշ գեղեցկութիւն մը քրիստոնեայ Հայաստանէն : Թաթուլ Վանքնդեցի քաջը շղթայակապ կեցած է՝ Հայաստանը աւրչտկող արար Տուղրիլ պէկի առջեւ : Տուղրիլի զաւակը զարնուած է ծանրապէս եւ հայրը կը տառապի, ու իր տառապանքին մէջէն կը դիմէ թաթուլին .

— Ըսէ՛ որ զաւակս պիտի ապրի, եւ քու կեանքդ քեզ շնորհուած է :

Եւ անոր հայ կտրիճը կը պատասխանէ անվարան՝
— Եթէ հարուածը ի՛մս է, զաւակդ չապրիլ :

Հատ մըն ալ վերջիչենք մեր ժամանակակից անթիւ հերոսական գեղեցկութիւններէն ու վաղենք մեր հպարտութեան ու մեծութեան յիշատակութիւնները :

Ղարա-Քիլիսայի ճակատադրական դիրկընդխառնումի վճռական պահն է : Նահանջ չը կա՛յ : Հայկական բանակը իր յուսահատական ճիգը կը թափէ՛ յորդահոս արիւնին հետ, ժամանակին ու իրադարձութիւններուն պարզեւած շնորհը — հայ վերանկախութեան մարդեղացումը — թուրքի սուրի ծայրէն խլելու :

Կը դռան, կը շահեն ու կը սուլեն հրազէնները, կը շողան ու կը կարժրին սուրիները . . . Մարտկոցներուն մէջ ամենէն ահաբեկուն Գուրգէնի մարտկոցն է :

Անմահ հրամանատար Գուրգէնը, իր աստուածային ցասումին եւ յուսահատական նուիրումին մէջ հայրենէ դարեւոր երազին, կրակած է իր բոլոր ումբերը եւ որոտագին կը հրամայէ մարտկոցի ձիանց կաշուէ փոկերը կտրել ... Շուրջլինները կը կարծեն թէ՛ վախուսատի համար է, եւ կը կարտեն փոկերը: Երկրորդ հրամանը կը գոռայ՝

— Նստիլ ձիերը, սուրերը քաշել եւ սուրալ դէպի դարաւոր թշնամին ...

Հրամանը կատարուած է վայրկենապէս, եւ աստուածատիպ Գուրգէնը իր զէնքի ընկերներով՝ որպէս կենդանի ումբ մը, նետուած է թշնամի շարքերուն մէջ ու նահատակուած՝ իրեն փռած դիակներու շեղջարկոյտերուն վրայ ...

Ու այս պատմական օրէն, ուրկէ ծնաւ հայ վերանկարխութիւնը, Գուրգէնի մարտկոցը անցաւ օղակուելու մեր հին ու նոր սրբազան աւանդութիւններու փառքի շղթային, ու այդ պահէն ամէն հայ զինուոր առանձին հպարտութիւն կը զդար Գուրգէնի մարտկոցին պատկանելու:

Ահաւաստիկ անանց ու անմահ տիպեր, հեթանոս, քրիստոնեայ եւ ժամանակակից Հայերէն, որոնք ներկայ անբարոյ կեանքի խաւարչուտին մէջ՝ օտարացման ու ապաղլայնացման լալթուն զառիվայրերուն վրայ կառչած մեր դադութներուն համար լուսատու եւ հրապուրիչ փարոսները պիտի ըլլան ...

Անտուրութիւն է եւ ինքնասպանութիւն, կապիտալիստերուն նման, որոնց պապերը իրենց կռիւտցով Հոռո-

մը աղատեցին, վերուիլ ու հպարտանալ մեր հերոսական պատերով: Պէտք է անոնց նմանուիլ վարքով, բարքով ու մանաւանդ կեցուածքով, երբ ճակատագրական պահերը յանկարծ մեզ կը կեցնէ երկընտրանքի մը առաջ, ինչպէս որ ներկայ թատերգութեան մէջ Շապին-Պարահիսարի հերոս հայ ժողովուրդը:

Վերապրող Հայութիւնը պէտք է ներշնչել եւ այդ ներշնչումը անվիճելի դաւանանք դարձնել թէ՛ Հայը, որդ մը չէ՛ ամէն դարչապարներու համար, եւ ո՛չ ալ մարդկային ցեղին պատկանող թափառական անհայրենիք բազմութիւն մը, կամ կղերի մահաբոյր վիլոնին տակ ծուարած կրօնական համայնք մը, ողորմութեան ու դժութեան կարօտ:

Երբ ամէն հայ շրթուք թաթուլ վանանդեցիի անահ պատասխանն ունի, եւ ամէն սիրտ Գուրգէնի մոլեռանդ պարտաճանաչութիւնն ու բացարձակ նուիրումը, այն ատեն Հայ ժողովուրդը այլեւս պէտք չունենար իր նուաստացուցիչ եւ ամուլ աղերսանքները ծխել անդոյ տիեզերական խղճին առջեւ ...

Աղատ մարդը, ինչպէս նաեւ աղատ ժողովուրդը ո՛չ մէկ անգամ չնոր՛ չի՛ մուրաբ, այլ կը պահանջէ իրաւունքն ու արդարութիւնը եւ երբ կ'անտեսուի՝ կը խլէ՛ զանոնք:

... Թէպէտ եւ ենք ածու փոքր, եւ թիւով յոյժ փոքու սահմանեալ, եւ զօրութեամբ տկար, եւ ընդ ալլով յոլով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ, սակայն րագում գործք արուքեան գտանին գործեալ եւ ի մերում աշխարհիս, եւ արժանի գրոց յիշատակին:

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

ՓԱՌՔ ՇԱՊԻՆ, ԳԱՐԱՀԻՍԱՐԻՆ

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԵՐ

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲԱՐ. — Ինքնապաշտպանութեան զե-
կալարը:

ՎԱՀԱՆԻԿ ՀԻՒՍԻՍԵԱՆ
ԳՐ. ՊԱՐՈՆՎԱՐԴԵԱՆ
ՀՄԱՅՆԵԱԿ ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆ
ՀՄԱՅՆԵԱԿ ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ
ԻՍՐԱՅԷԼ ՕԶԱՆԵԱՆ
ՓԱՍՏԱԲԱՆ ԽՈՍՐՈՎ

Զին. Խորհուրդ

ԱՐՇԱԿ ԹԷՎԷԲԷԼԵԱՆ. — Ռեբաճիդ:

ՇԱՊՈՒՀ ՕԶԱՆԵԱՆ
ՀՄԱՅՆԵԱԿ ԿԱՐՄԻՐԵԱՆ
ՍՈՒՐԷՆ ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ
ԳԷՈՐԳ ԲԷՇԻՇԵԱՆ
ՍԵԴՐԱԿ ՏՈՒՐԻԿԵԱՆ
ՄԻՍԱԲ ՏՈՒՐԻԿԵԱՆ
ՎԱՐԴԱՆ ՉԱՎՈՒՇ
ՆԱԶԱՐԷԹ ԽՈՐԻԿԵԱՆ

ՆԱԶԱՐԷԹ ՀԻՒՍԻՍԵԱՆ. — Վահանիկի հայրը:

ՇՈՂԱԿԱԹ ՀԻՒՍԻՍԵԱՆ. — Վահանիկի մայրը:

ԱՐԱԲՍԻ ՀԻՒՍԻՍԵԱՆ. — Վահանիկի նորապսակ

կինը:

ՅՈՎՍԷՓ ԷՖԷՆՏԻ. — Արաքսիի հօրեղբայրը :
 ԲՃԻՇԿ ՄԸ :

ԱԼԱԳ. ՔԱՀԱՆԱՅ (Տէր Մկրտիչ Գալիօնճեան) :

Տէր ԿԻՒՐԵՂ (Ածպտիբի քահանան). — Ա. ՂԷՐՔԻ
 ԽՈՐԱԿԵՄ :

ՊԱՀԱԿ ՄԸ :

ԲԱՆԱԳՆԱՅ ԿԻՆ ՄԸ :

ԲԱՆԲԵՐ ՏՂԵԿ ՄԸ :

ՀԱՅԹՈՒԽ ՄԸ :

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՊԱՐՈՆՎԱՐԴԵԱՆ }
 ՆՇԱՆ ՍԵՐՃԱՆԵԱՆ } Պատգամաւորներ

ՈՍՏԻԿԱՆ ՔՕՄԻՍԷՐ ՄԸ :

ՈՍՏԻԿԱՆ ՄԸ :

ԵՕԹԸ ԴԻՐՔԵՐՈՒ ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐ :

ԵՐԵՔ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ ՀԱՅ ՁԻՆՈՒՈՐՆԵՐ :

ԹԱՂԱՅԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՅՈՒՑԻՉՆԵՐ :

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ :

Ա. ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

Բեմը կը ներկայացնէ Պարտէզի քաղիմ մէջ, Վահանիկ Հիւսիսեանի հայրենական ընդարձակ ու հարուստ տան կիսերոպական եւ կիսասիական ձեւով կահաւորուած սրահը: Մէջտեղն ու ձախ կողմը դուռներ, աջը՝ պատուհան:

Մտնան դաղջ ու պայծառ առտու մըն է: Բնութիւնը կը խնդայ ու կը խայտայ անրջային գեղեցկութեան մէջ:

Սրահի պատկից սենեակէն կը հասնի դաշնամուրի մը նուագի ձայնը: Պեթհովենէն կտոր մըն է, զոր վարժ ձեռքեր կը դարնեն: Վարազոյրը բացուած միջոցին, սրահին մէջ նստած է Վահանիկը՝ դէմն ունենալով պատաստուն եւ աղտոտ զգեստներով երիտասարդ մը: Ըստ երեւոյթին երկար ստենէ ի վեր է որ կը խօսակցին եւ պահ մըն է եկած, երբ խօսակցութիւնը լրացած կամ դադար է առած: Երկուքի դէմքերն ալ կ'արտայայտեն խորունկ թախիծ եւ զսպուած կատաղութիւն:

Վահանիկ, աշխոյժ ու տաքարիւն երիտասարդ մը, հազիւ 25 տարու: Հաղուած է մաքուր ու կոկիկ եւ ընդհանրապէս արուեստագէտի մը տեսքն ունի, իր մաշկերով, մօրուքով ու փողկապով: Կատարուած խօսակցութեան ազդեցութեան տակ տրտում է եւ պիբկ ցատումով լի բոցավառ աչքերը պարապին է յառած:

Երիտասարդը, յաղթանդամ ու թրծուած, 30նոց, սակայն դէմքի աղտոտութիւնն ու վրայի գլխու անխնամութիւնը դինքն ալ աւելի տարեց կը ցուցնեն: Փախստական զինուորի մը բոլոր արտայայտիչ նշան-

ները կը կրէ ան: Տրտում եւ յոգնատանջ յուսահատութեամբ մը կը դիտէ Վահանիկը: Այս փախտական հայ զինուորը, Սերաստիոյ կողմը ամբաջէն վաշտերու մէջ է եղած: Այս վաշտերու զինուորները ամիսներ շարունակ տաժանակիր աշխատանքներու զատապարտելէ յետոյ, օրին մէկը հրացանի բռնած են, երբ էնովէր փաշան աջակցով է անցած ու կարգադրութիւններ ըրած: Փախտական զինուորը իր երկու ընկերներուն հետ, զիականերուն տակ ծածկուելով ու ինքզինքնին սպաննուած ձեւացնելով՝ յաջողած են զիշերով խոյս տալ սպանդի վայրէն եւ երկար թափառելէ յետոյ եկած հասած են Շապին-Պարահասար:

Այս անլուր եւ անողորմ բարբարոսութեան պատմութիւնն է, զոր լսած է Վահանիկ, իր արհաւիրատ մանրամասնութիւններով, ինչպէս նաեւ փախտական զինուորի տեսած տեղահանութեան կարաւաններու ողբերգական ու սրտաճմլիկ պատմութիւնները:

ՎԱՀԱՆԻԿ (մտքով բացակայ, քանի մը երկվայրկեան եւս շարունակելով մնալ միեւնոյն դրութեան մէջ, յանկարծակի մտածման փայլատակում մը կ'ունենայ եւ ընդոտ ոտքի ելած՝ վնուակաքն արտայայտութեամբ մը կը ծեծէ պատը, որով նաեւ կը լռէ դաշնախորի նուազը):

ԱՐԱՔՍԻ (Վահանիկի նոխապսակ կիներ, բարեկիրք եւ ամերիկեան կրքութիւն ստացած Հայուհի մը, իր յառկանջական գեղեցիկ սեւ մազերով ու աչքերով: Ներս կը փութայ իսկոյն գուարք եւ ժպտադէմ: Սակայն անծանօթ մէկը սլախին մէջ տեսնելով՝ կ'իմբնալփոփուի իսկոյն եւ մտահոգ ու տեսակ մը հարցական կը դիտէ մերթ անծանօթը եւ մերթ Վահանիկը):

ՎԱՀԱՆԻԿ. — Արաքսի, ջարդէն փախած հայ զինուոր մըն է, որ մեր տունն է ապաստանած: Առաջնորդէ զինքը մեծ մարդի կոնակի թաղստոցը:

ԱՐԱՔՍԻ (կտրեկցարար պահ մը եւս փախտակաւնը դիտելէ յետոյ՝ տրտօրէն). — Երթա՛նք ...

(Դէպի մէջտեղի դուռը քայլ կ'առնեն):

ՎԱՀԱՆԻԿ (երեմեանքէն ընկերամազով). — Բաղնիքն ալ տաքցնել տո՛ւր եւ երեք ձեռք իմ ճերմակեղէններէս պատրաստէ ... ես կ'երթամ միւս ընկերները մեր տունն առաջնորդելու ...

(Զեռքը փախտակաւնի ուսին). — Փողոցի ծայրի՞ կիսափուլ տա՞ն մէջն են ըսիր, Արտաշ, այնպէս չէ՞ ... 4 ՓԱՍՍՏ. ԶԻՆՈՒՈՐ. — Այո՛, Պ. Վահանիկ, հո՛ն են ... (Դուրս ամենեքն ալ):

Մինչ ատենք սրաքի մէջտեղի դուռնէն դուրս կ'ելլեն՝ ձայնէն ներս կը մտնեն՝ ՆԱԶԱՐԷԹ ԷՖԷՆՏԻ, ՅՈՒՎԱՒՓ ԷՖԷՆՏԻ եւ ՏԻԿԻՆ ՇՈՂԱԿԱԹ:

Նազարէթ էֆէնտի 50ը անց, առողջ ու բարեկազմ անձ մը: Հազած է սեւ երկար թիկնոց: Հարուստ վաճառականի մը շարժուձեւերն ունի: Սօսքին մէջ տեսակ մը տիրական շեշտ կայ եւ սուր նարյուածքը խելք ու վճռականութիւն կը յայտնաբերեն:

Յովսէփ էֆ.՝ Արաքսիին մօրեղբայրը: 60ը անց, միջահասակ ու դիրուկ: Թուրք կառավարութեան դուռը յաճախող Հայ մը, որ կիսափաստարանութեամբ կը զբաղի: Անխնամօրէն հազուած է կիսամաշ թիկնոց մը, ֆէսը միշտ քիչ մը կտ եւ աչքերուն ակնոց կը կրէ: Քիչ մը ամէն բան դիտողի, ամէն բանի խելք հասցնողի եւ անվիճելի տրամաբանողի հովեր ունի եւ ստեղծած մեծամեծներու առջեւ միշտ զգոյշ է եւ առերես համակեր-

պող : Թրքամուլ մը չէ, խորութեամբը լաւ Հայ է, բայց ստրկամիտ ու վախկոտ :

Շողակաթ, Հիւսիսեան Նաղարէթ էֆ.ի կինը եւ Վահանիկի մայրը : 50ի մօտ, աղնուակեան դիմազծերով ու շարժուձեւերով խաթուն հայ կին մը, համակ բարութիւն ու նուիրում :

ՅՈՎՍԷՓ (մտայտի ու ծանրաբայլ, դէպի բազմոցի իր նախընտրած անկիւնը դիմելով՝ միւսներուն ալ նըշան կ'ընէ նստելու) . — Հիմայ գրքին մէկալ երեսը կարդանք . . .

(Միւսներն ալ կը տեղաւորուին դէմն ու քովը, չարագուշակ լուրի մը յայտնութեան սպասողի անձկալի դէմքերով, համակ լսելիք եւ ուշադրութիւն դարձած) :

ՇՈՂԱԿԱԹ (տեսնելով որ Յովսէփ էֆ.ին կը լռէ մտածկոտ. անհամբեր ու զգուշաւոր) . — Յովսէփ էֆ. , շատ մտածկոտ էք, արդեօք ի՞նչ կայ նորէն . . .

ՅՈՎՍԷՓ (մտածումէն արթնցած եւ առանց Շողակաթին պատասխանելու, Նաղարէթ էֆ.ին դարձած) . — Անցագիրը չեղաւ տակաւին . . . Հէ՞ . . . եւ ելլալիք ալ չունի կարծեմ . . . Պատերազմական վիճակ . . . (Գլուխը խորհրդաւոր կերպով կը շարժէ) :

ՆԱԶ. — Խնդիրը վերջապէս անցագիրը չէ՞ . . . էականը Վահանիկա ու Արաքսիս Պոլիս հասցնելն է . . . Պոլսէն կերպով մը կրնան արտասահման անցնիլ . . .

ՅՈՎՍԷՓ (կասկածոտ ու հարցակալ) . — Սակայն աղաքը կրնա՞ն ապահով Պոլիս հասնիլ . . . (լրացնելով միտքը) Ասկէ զատ, լսածիս նայելով Վահանիկը չուզեր հեռանալ . . .

ՆԱԶ. (մտազբաղ) . — Մերթ կը յուսամ, մերթ ալ կը տարակուսիմ . . . (կտրուկ) Ի՞նչ կը վերաբերի Վա-

հանրիկա, անոր հոս մնալը աւելորդ է ... Եւ ուղէ չուղէ պիտի համաձայնի, մանաւանդ որ Արաքսիս չառ կը փափաքի Զուլցերիան տեսնել ... (Պահ մը լուսփուն կը տիրէ):

ՇՈՂԱԿԱԹ (այրերու մքնած դէմքերէն մտահոգ, ձեռքերը ծունկերուն զարնելով եւ լալկան ձայնով մը).
— Ողորմած Աստուած, ի՞նչ օրերու հասանք ...

ՅՈՎՍ (իմքն իրեն գլուխը յատկանշական ձեւով քափահարելով). — Դեռ սկիզբն ենք երկանց ...

ՆԱԶ (նար մը եւ յոյս մը գտածի պէս, յանկարծակի). — Տէֆտէրտարը տեսա՞ր ...

ՅՈՎՍ (չոր). — Տեսա՛յ ...

ՆԱԶ. — Է՛է՛է՛ ...

ՅՈՎՍ (գլուխը բացասական կերպով կ'օրօրէ):

ՆԱԶ (խորապէս մտահոգ). — Նոր բա՞ն մը կայ ...

ՅՈՎՍ (կը մոայլուի երկվայրկեան մը ... եւ յանկարծ սքափած ֆիզ կ'ընէ զուարթ երեսալու եւ անհոգութիւն կեղծելով). — Շողակաթ խանութ, դուն սա չամիչին շիշը բեր ...

ՇՈՂ (ծանրօրէն ու մտահոգ, տեղէն կ'ելլէ եւ դէպի միջանցքը փայլեր առնելով ու ազօքֆի պէս մրմնջելով). — Տէ՛ր Յիսուս Քրիստոսն ի՞նքն ողորմի ... (Դուրս):

ՅՈՎՍ (Շողակաթ աներեսութեամբ անալուն պէս, ցած ձայնով եւ խորհրդաւոր). — Հրարուխի վրայ ենք նըստած, Նազարէթ էֆէնտի ... Հրարուխի ... Հայերուս ողջ մնալը մե՛ծ հարցական մըն է ... Հը՛ ... Հը՛ ... Հը՛ ...

ՆԱԶ (կայծակնահարի դիրքին մէջ):

ՅՈՎՍ (դանդաղօրէն ու ահաբեկ). — Օտապալ-

եան վարդապետը Կարնոյ ճամբուն վրայ սպաննուած է, իրեն ընկերակցող ժանտարմներու կողմէն, մեր, Սվապի վալի Մուամմէրի հրամանով ... Կարգը այսօր կամ վաղն ալ մերինն պիտի դայ, խեղճ Թորիկեանին... զլխէն են սկսեր... հը'... հը'... հը'... անկէ ալ վար պիտի իջնան, մինչեւ օրօրոցին վերջին Հայը... (Պահ մը լուռ եւ յուսահատ ձայնով) Թուրքնայն ալ փարա չպիտի ընէ կ'ըսեն ... հէ'յ ... հէ'յ ... հէ'յ ...

ՆԱԶ. (գլուխը կախ, խոր ու դառն մտածման մէջ կ'ընկղմի) :

(Պահ մը բնդհանուր լուրջիւն) :

ՇՈՂ. (դանդաղ ու մտահոգ ներս կը մտնէ, ամսէի մը վրայ բերելով օղիի լեցուն միջակ շիշ մը, գաւաթներ ու աղանդեր... Ափսէն արողի մը վրայ գետնդելով կ'ուզէ լեցնել) :

ՅՈՎՍ. (ձեռքէն շիշն առնելով). — Մենք կը լեցընենք, Շողակաթ խանում ... դուն դործիդ դնա' ... Տունդ վանքի պէս է, ելումուտ ընողն ու ուտող խմողն անհաշիւ ... Գլխաւորը միշտ վրան կենալու է, որ դառնայ ... (խմելով) Կենացնուդ ...

ՇՈՂ. (մրմնջելով). — Անուշներ ...

ՅՈՎՍ. (աղանդեր մը առնելով ու բռնազրօսիկ ժրպիտով). — Ի՞նչ եօթը վէրքի պատկերին պէս երեսդ թթուեցուցեր ես ... Շողակաթ խանում ... Ժիր եղիր... բան մըն ալ չկայ ... պատերազմ է ... քիչ մը նեղուինք պիտի ... բայց ինչալլահ սա փորձանքն ալ զլխըներէս կ'անցնենք մէկաշնորուն պէս ...

ՇՈՂ. (խորապէս տրտում). — Չը դիտեմ . . Ասուած ինքը հասնի ...

ՆԱԶ. (նիզ բնելով իր պաղարիւնուրիւնը պահել) .

— Հիմայ ուր որ չէ զիւզին սայլերը կուգան ... Մեծ մարտզնեքուն ամբարները լեցուն են ... ցորենները ո՞ւր պարպել պիտի տաս ...

ՇՈՂ. (միշտ մտահոգ, մեքենակախօրէն). — Պըզտիկ մարտզին ամբարը պարտոյ է ...

ՆԱԶ. — Լաւ, վար իջիր ու ծառաներուն մաքրել տուր ...

ՇՈՂ. (պահ մը շուարուն, մտահոգ անորոշութեան մէջ արձանանալէ վերջ, յուսահատ ու ծանր քայլերով դէպի դուրս կ'ուղղուի մրմնջելով շարունակ...). — Աստուած ինքն ողորմի ... Բարեկուսին պէս հասնի ... (Դուրս) :

ՆԱԶ. (քիչ մը սպասելէ վերջ ցած ձայնով). — Այս սարսափելի տեղեկութիւններդ ո՞ւրիկէ են ...

ՅՈՎՍ. (նոր գաւաթ մը պարպելէ յետոյ). — Փօլիս Իպրահիմէն ... (Աղանդեր մը բերանը դնելով) Մենք վերջապէս հասակնիս առած մարդիկ ենք ... սա անմեղ տղաքը կը մեղքնամ ...

ՆԱԶ. (յուսահատ կատաղանքի մէջ շրթները կրծելով, յանկարծ վնասկան ոտքի ելած). — Ճամբե'մ պիտի, ի'նչ որ ալ ըլլայ, ի'նչ որ ալ արժէ ... դէթ անոնք պէ'տք է որ սպրին ... (Կը սկսի ջղայնատ քայլերով երթեւեկել սրահին մէջ) :

ՅՈՎՍ. (տպաւորուած). — Շատ լաւ կ'ըսես, եւ դիտեմ թէ՛ խօսքիդ տէր մարդ ես ... միայն կը մտնաս թէ՛ մուկերու պէս թակարդն ենք ինկած Հայերս, մեծով, պզտիկով ... (Կը խմէ մտորելով) :

ՆԱԶ. (գրեթէ ազազակելով). — Վահանիկիս զինւորական փրկանքը տուած եմ ... իսկ եթէ հարկ ըլլայ, քառասուն անգամ քառասուն ոսկի եւս կուտամ ...

ՅՈՎՍ. (դառն ժպիտով) . — *Գիտե՛մ ... գիտե՛մ, վատահ եմ ... այո՛, բայց որդիական բուռն սէքդ աչքերդ է վարադուրած ... Տղու մը պէս կը դատես, Նազարէթ էֆէնտի ... (հատիկ հատիկ) Անոնք թէ՛ ոսկիդ կ'ուղեն, թէ՛ հողիդ ... (պոռքկալով) Հայերս չապրեցնեն պիտի, վեսսալէմ ...*

ՆԱԶ. (ինքն իր հետ խօսակցելով) . — *Չըլլա՛ր ... Անոնք պէ՛տք է մեկնին ... Ժանտարմաներով կը զրկեմ առաւ դրամ տալով ու կրկինը խոստանալով, երբ տեղ են հասեր ...*

ՅՈՎՍ. (որ ուշի ուշով մտիկ է ըրած Նազարէթ էֆէնտիի խօսքերը) . — *Կ'ուղես Աստուծոյ հետ զրկէ ... մեղա՛ր, մեղա՛ր ... Աստուածը պիտի սպաննեն ... (յուսահատ շեշտով) Նազարէթ էֆէնտի, հրամանը վերէն է ... շա՛տ վերէն ... (խորհրդաւոր ու ցած) Թալէաթ - էնպէրէն ...*

(Կը տիրէ ծանր ու անշոյ լուրջին: Նազարէթ էֆ. կ'երթ-եւեկէ ջղայնօտ աւ մտամփոփ, տեսակ մը ելք ուրոնողի պէս: Յովսէփ էֆ. կը խլէ իրար ետեւէ:

Այս միջոցին, գրեթէ հեւալով եւ առանց դուռը գարմելու, արձակուած գնդակի մը պէս անբս կ'իյնայ **ՍԵՂՐԱԿ ՏՈՒՐԻԿԵԱՆԸ**):

Ս. ՏՈՒՐ. (յայտնապէս տպաւորուած տիրող տրամադրութեան եւ տեսակ մը շուարած կը կմկմայ) . — *Ներեցէք որ այսպէս անժամանակ կուգամ ... եւ երեւի ...*

ՆԱԶ. (բարի եւ տրտում ժպիտով ընդառաջելով եւ ձեռք տալով) . — *Ո՛չ, ո՛չ, մեզ բնաւ չէք խանգարեր ... Բարի եկաք, (աքոռ մը ցուցնելով սեղանին շուրջ եւ գաւաք մը լեցնելով) Հրամայեցէք, նստեցէք ... Նայինք*

ի՞նչ նոր լուրեր կան... (լեցուն գաւաքը հրամցնելով) :

Ս. ՏՈՒՐ. (օղի մերժելով) . — Ներեցէք, Նազարէթ էֆէնտի, սովորութիւն չունիմ ... (մոայլ եւ ինքնամփոփ) Կացութիւնը ժամ առ ժամ ծանր ու մասհոգի է կը դառնայ ...

ՅՈՎՍ. (յատկանշական ձեւով և ալ աւելի գունատ, աչքի պոչով Նազարէթ եփեմտղիին կը նայի՝ օղի մտնելով) :

Ս. ՏՈՒՐ. (լրացնելով) . — Սարսափելի լուր մը կը հասնի Թամզարայէն ...

ՅՈՎՍ. Եւ ՆԱԶ. (լարուած ու միաժամանակ) . — Ի՞նչ լուր ...

Ս. ՏՈՒՐ. — Լուսանկարիչ Շահնազարը անչուշա կը ճանչնաք ...

ՅՈՎՍ. — Սա ֆոթօկրաֆին ...

ՆԱԶ. — Այո՛ ... է՛է՛է՛ ...

Ս. ՏՈՒՐ. — Ձերբակալուած է ... ու սաստիկ ծեծի տակ խոստովանած է ամէն բան եւ ցանկերը տուած...

ՅՈՎՍ. — Ի՞նչ ցանկեր ...

Ս. ՏՈՒՐ. — Կասկածելիներուն ...

ՅՈՎՍ. (լայն շունչ մը առած) . — Քօմիթաճիներուն ... (Դէպի Նազարէթ եփ.ին, յաղթական նայուածով) Կ'իմանա՞ս ...

Ս. ՏՈՒՐ. (կարծես խարոյկի վրայ նստած) . — Եւ այս պատճառով, Նազարէթ էֆէնտի, կը խնդրեմ որ ընկեր վահանիկի հետ իսկո՛յն տեսակցիմ ... տո՞ւնն է ...

ՆԱԶ. (գունատ, բայց ինքնիշխան) . — Կարծեմ ... (տեղէն վեր ցատկած) Հիմայ ... (դուրս) :

ՅՈՎՍ. (օղին խմելով). — Գլխնուս նորէն զալիք
կայ ... Տէրն ինքն ողորմի ...

Ս. ՏՈՒՐ. (չոր). — Տէրը չողորմիբ, նայինք որ
մենք մեզի ողորմինք ...

ՅՈՎՍ. (արիամարիստ հեզմանով). — Ի՞նչ կըր-
նանք ընել ...

Ս. ՏՈՒՐ. — Շատ բան ...

ՅՈՎՍ. (հեզմու). — Մէկ հատիկն ըտէ՛ նայիմ ...

Ս. ՏՈՒՐ. — Շատ բան, եթէ միայն ուզենք ...

ՅՈՎՍ. (վարժապետական). — Բան մըն ալ չենք
կրնար ընել, աղաս, ծուղակին մէջ անակնկալօրէն բռ-
նուած մուկեր ենք ...

Ս. ՏՈՒՐ. — Եւ մուկերու պէս ալ պիտի սատ-
կինք ...

ՅՈՎՍ. — Մեր ուժէն վեր է ... եթէ ճակատագիրն
է ուզած ...

Ս. ՏՈՒՐ. (խիզախ). — Մենեկէ առաջ, զէթ մեռ-
ցնել կրնանք ...

ՅՈՎՍ. — Դիմադրութիւնը թուրքերն ալ աւելի
պիտի կատուցնէ ... Կրակին վրայ քարիւղ պիտի լե-
ցնենք ... (վնական) Ո՛չ, ես հակառակ եմ այդ բա-
նին ... (կը խմէ):

Ս. ՏՈՒՐ. (զսպուած զայլոյցով). — Ձեր կարծի-
քով ուրեմն ի՞նչ ընել ...

ՅՈՎՍ. (պաղարիւն). — Համակերպիլ ճակատա-
դրին ...

Ս. ՏՈՒՐ. — Այսինքն:

ՅՈՎՍ. — Այսինքն յանձնել պահանջուած զէնքե-
րը, կասկածելիներն ու զինուորական վախստականնե-

ըր ... Եւ այդպիսով թերեւս փրկուի անմեղ ժողովուրդը ահուկի փորձանքէն ...

Ս. ՏՈՒՐ. — Դուք ալ չէք հաւտար ձեր ըսածին, դուք, որ Թուրքերը լաւ կէք ճանչնաք ...

ՅՈՎՍ. — Կառավարութիւնը թացն ու չորը պիտի դիտնայ զանազանել ... կը յուսամ ...

Ս. ՏՈՒՐ. (համարձակ). — Երիտասարդներս այդ կարծիքին չենք ...

ՅՈՎՍ. — Ծերերս աւելի խելացի ենք, որովհետեւ չատ ենք ապրած եւ փորձառու ենք ...

Ս. ՏՈՒՐ. (տախցած). — Բայց, եթէ փախտաւան հայ դինուորի մը խօսեցնել տուած էք, այն ատեն անշուշտ նաեւ իմացած էք թէ՛ դուրսերն ու մեր շուրջերը ինչե՛ր, ինչե՛ր տեղի կ'ունենան՝ ձեր սկիներկած այդ անմեղ համակերպողներուն հետ ...

ՅՈՎՍ. (պարտուած բայց յամառ). — Ճակատադրին դէմ բան մըն ալ չենք կրնար ընել ... պարսապ ու վտանգաւոր խօսքեր են՝ ԴԻՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆ, ԱՊԸՍ-ՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆ ... ու տահա չգիտեմ ինչե՛ր ...

Ս. ՏՈՒՐ. (երկար եւ արհամարհոտ դիտելէ յետոյ ինքնիքն). — Պարսապ տեղը կը վիճարանիմ ... Ո՛չ հաւը կ'ըմբռնէ արծուին խոյանքը եւ ո՛չ ալ ազոաւը դադափարն ունի մըրկահաւի ոտգմտկանչին չղթայաղերծ փոթորկին մէջ ...

(Պահ մը լարուած լուռքիւն կը տիրէ, որու ընթացփին ներս կուգան վահանփիկն ու նագարէք էփէնտիկն) :

ՆԱԶ. ԷՅ. (Ս. Տուրիկեանի). — Ահա Վահանիկս...

ՎԱՀԱՆԻԿ (յոզմած ժպիտով մը ձեռք կուտայ) :

ՆԱԶ. ԷՅ. — Երեւի առանձին կ'ուղէք մնալ ...

Ե՛լ, Յովսէփ էփէնտի, էլ, մենք ուրիշ սենեակ մը քաշուինք ...

ՅՈՒՎՍ. (հաս մըն ալ խմած ուտփի ելլելով) . — *Խոհանոցի մէջը ամենէն լաւ բանն է ... Համակերպելը անհրաժեշտ եւ իմաստութիւն ...* (ֆայլ մը առած) *Ես այսքան զիտեմ ...*

Ս. ՏՈՒՐ. (հտեւէն արիամարիական գայրոյքով) . — *Ստրուկի մտայնութիւն ...*

ՅՈՒՎՍ. (ես դարձած՝ ֆայլին վրայ) . — *Ազըլըզ պաշ էլինտէն, նէ չէքէր սէֆիլ այաք ... քալէ՛ նազարէթ էֆէնտի, քալէ ...* (երկուքով դուրս) :

Ս. ՏՈՒՐ (հեզնական ժպիտ մը ընկերակցներով մեկնած Յովսէփի էֆէնտի կողմը, վահանիկին դարձած՝ լուրջ եւ ինքնամփոփ) . — *Կացութիւնը, ընկեր վահանիկ, աւելի քան յուսահատական է ... Խնդիրը սակայն այս չէ՛ ... Ներկայիս ամենաէականն է կոմիտէներու անդամները ապահովութեան տակ անելը ... որովհետեւ ամէնքն ալ անունով ու ծածկանունով մատնուած են Թամզարայի մէջ ձերբակալուած լուսանկարիչ Շահնազարի կողմէն ...*

ՎԱՀ. (ցնցուած) . — *Մատնութիւն ...*

Ս. ՏՈՒՐ. — *Կէս մը ... սոսկալի ծեծի տակ յանձնուած ... Յանկերը արդէն ոստիկանութեան ձեռքն են եւ դտածը պիտի ժողուէ ...*

ՎԱՀ. — *Մէկը բռնուած է ...*

Ս. ՏՈՒՐ. — *Բարերազգարար զեռ եւս ոչ մէկը ձեռք չէ անցուած ... Դէպքը մենք, ոստիկանութենէն առաջ, տեղեկացած ըլլալով ... Հիմայ ընկեր Շապուհը փոքրիկ լրտեսներու ցանց մըն է կազմած եւ զետեղած փողոցներու բերանները, որպէսզի իսկոյն եւ անհմար իմաց տան վտանգուածներուն տունները, երբ ոս-*

տիկաններու քայլերը զէպի անոնց զուռներն ուղղուին...
ՎԱՀ. — Ամէնուն լալ իմաց տրուած է ...

Ս. ՏՈՒՐ. — Գրեթէ ... Հմայեակ մօրեղբայրդ,
Գրիգոր Վարդապարտեանը, Մարկոսեանը, Շապուհը,
Իսրայէլ Օզանեանը զիսեն ... մնացածներուն ալ իմաց
կը տրուի եւ կամ արդէն այս միջոցիս իմաց տրուած
է եղբորս՝ Միսաքի միջոցաւ ... (ոսֆի ելած) Հիմայ
թաքստոցը ... ես ալ իմինս ... (քայլ կ'առնէ) Հա',
չը մոռնամ, պղտիկ լրտեսները « Պայքար » կարդախօ-
սով պիտի երթեւեկեն եւ կացութեան մասին իրազեկ
պահեն ... (ձեռք տալով) Յը'... (միասին զէպի դուրս
քայլ կ'առնեն) :

Ս. ՏՈՒՐ (դրան մէջ կեցած). — Այս ալ իմացած
եղիք, որ եթէ չար բաղձով, ոստիկանները յանկարծա-
կիի բերեն ու ձերբակալեն, պէտք չէ՛ որ զէնքով զի-
մազրութիւն փորձուի ... Առ այժմ՝ լոկ կրաւորական
զիմազրութիւն, թաքնուիլ, օձիքը ձեռք չտալ ... Մին-
չեւ որ բոլոր յեղափոխական ուժերս՝ դաշնակցական
թէ վերակազմեալ կամ չեղոք, մէկ գրօշակի տակ հա-
մախումբ, կազմակերպենք ինքնապաշտպանութիւնը...
Այս է կարգախօսը ... Յը ... (կը մեկնի) :

ՎԱՀ. (դրան մէջէն). — Յը'... (ետ կուգայ ու
մտայլուած կ'երթեւեկէ, յայտնապէս ծրագիրներ որո-
նալով) :

(Պահ մը յետոյ ներս կը մտնեն Նազարէր Էփ.,
Յովսէփ Էփ., Շոզակաք եւ Արաֆսի) :

ՅՈՎՍ. (ահաբեկումէն գունատ ու կծկուած, բայց
նիզ ընելով անտարբեր երեւալ, բազմոցին վրայ իր
նախկին անկիւնը վերագրաւելով, կէս մը սարսափահար

եւ կէս մը հեզնու վահանիկին դարձած) . — Է՛է՛ ...
 Ընկերն ի՞նչ ըսաւ ...

(Ամենքն ալ լարուած ու ահաբեկ վահանիկին կը նային) :

ՎԱՀ. (իբ մտածումներուն է անձնատուր ... յանկարծ սքափած եւ կէս մը ինքնիրեն) . — Ձո՛ւր եւ վըտանդաւոր է միանգամայն ծածկելը ...

ԱՐԱՔՍԻ (գունատ ու սարսափահար վահանիկը կը գննէ) :

ՆԱԶ. եւ ՇՈՂ. (միասին) . — Ի՞նչ բան, վահանիկ, չուտ ըսէ՛ ...

ՎԱՀ. (ինքզինքին իշխելով) . — Նախ հանդարտ եղէ՛ք եւ իրար մի՛ անցնիք տակաւին բան մը չը պատահած ...

ՆԱԶ. (գնալու ռ խորտ) . — վահանիկս, ըսէ՛, իրար չենք անցնիր, զաւակս, պաղարիւն կը մնանք ... եւ արդէն պաղարիւնութիւնը ասանկ պարագաներու մէջ բարերար դեր միայն կրնայ կատարել ...

ՎԱՀ. — Թամզարայի մէջ ձերբակալած են Շահնաղարը ...

ՅՈՒՎԱ. (ընդմիջելով ու մեծ լուրի մը սպասողի եւ յուսախափ եղողի մը դժգոհամտ) . — Ա՛հ, ես ալ կը կարծէի թէ՛ նոր բան մը պիտի ըսէ ... Լուսանկարիչը ... Այդ հայրը ու ես քեզմէ առաջ արդէն դիտէինք ...

ՎԱՀ. (շարունակելով) . — Ծեծի տակ անուճներ է տուած ... որոնց ցանկերը ստիկանութեան ձեռքն են...

ՅՈՒՎԱ. — Ա՛յդ ալ իմացեր էինք ...

ՎԱՀ. — Ի՛մ անուճս ալ կայ այդ ցանկերէն մէկուն մէջ ...

(Ընդհանուր սարսափ եւ փայացում) :

ԱՐԱՔՄԻ (անակնկալ սարսափէն շանքահար ամուր կը գրկէ վահանիկը, կարծես արդէն կը տանին) :

ՇՈՂ. (միեւնոյն ատեն խելայեղ վրան վագելով) .
— *Ի՞մ անուշիկ դառակս, ես քեզ չե՞մ թողներ որ տանին...
չե՞մ, չե՞մ թողներ ...*

ՆԱԶ. (վայրկենական շանքահարման հարուածը յաղքահարած, խոժոռ ու տրտում, մէկ կողմ փաշելով Շողակարքը) . — *Պաղարիւն կեցէք, վահանիկս յանձնող չկայ ... վահանիկս, առանց երկվայրկեան մը կորսւնցնելու մտի՛ր թաքստոցդ ... Աբաքսի, աղջիկս, ժիր կեցիր ... տար վահանիկս ...*

ԱՐԱՔՄԻ (զարհուրանալէն պապանձած՝ վահանիկի քերը մտած կը փաշէ դէպի դուռը) :

ՎԱՀ. (հնազանդելով՝ փայլին վրայ ետ դարձած) .
— *Այս ալ ի՞մացէք, որ ե՛րբ դուրսէն սլզախի մը տեղեկութիւն բերէ, սլէաք է որ կարդախօսը հարցնէք, որ « Պայքար » բառն է ...*

ԱՐԱՔՄԻ (փաշելով) . — *Քալէ՛ ... քալէ՛ ...* (կը մեկնին) :

ՇՈՂ. (տրորուելով ու ընկնուած ետեւներէն դուրս կը փութայ) :

ՅՈՎՍ. (կարծես խարոյկի վրայ նստած ըլլայ եւ սարսափն ու ահաբեկումը կ'ուզէ օղիին մէջ խեղդել եւ անզգայանալ) . — *է՛յ ... է՛յյ ... կրակը մեղի կը մօտենայ ...* (աչքին պոչովը Նազարէր էֆէնտիին նայելով) *Մանչոյ ալ կոճիսէ է եղեր չըսե՞ս ...*

ՆԱԶ. (ամբողջովին դիմադրութիւն ու վնասկանութիւն դարձած, դիմագրաւողի մը պէս) . — *Եւ ինչո՞ւ չըլլայ որ ...*

ՅՈՎՍ. (ապտակուածի մը պէս). — Հարուստ մարդու մը համար ի՞նչ տեղը կայ սաղ դլուխը աւետարանին տակ դնելու ... (գլուխը օրօրցնելով) Ձե՛մ հասկընար ...

ՆԱԶ. (հանդիսաւոր եւ խիստ). — Շա՛տ բաներ կան, Յովսէփ էֆէնտի, զոր չենք հասկնար մենք, մանաւանդ դո՛ւն ... Բայց եւ պէտք էր որ ժամանակին հասկցած ըլլայինք ... Եւ որ վաղը թերեւս ցանկանք հասկնալ, երբ այլեւս ուշ է, շա՛տ ուշ աւաղ ...

(Կը տիրէ ծանր ու ննջիչ լռութիւն մը: Յովսէփ էֆ. ջղայնօրէն կը լեցնէ ու կը խմէ: Նազաարէք էֆ. ն յուզուած ու փայլաւապաղ աչքերով՝ անընդհատ կ'երբեւեկէ: Կը մտնէ տղեկ մը):

ՅՈՎՍ. (նշմարած). — Ի՞նչ կ'ուզես, ծօ՛ ...

ՆԱԶ. (կանգ կ'առնէ քայլին վրայ տղեկին դարձած):

ՏՂԵԿԸ՝ (գուարք ու աշխոյժ՝ շնչասպառ). — Պայքա՛ր ...

ՆԱԶ. — Ապրիս ... (մօտեցած կը համբուրէ ցաւառը) Ըսէ՛ նայիմ ...

ՏՂԵԿԸ (արագ եւ գոց ըրածի պէս). — Պատուիրուած եմ ձեզ յայտնելու թէ՛ արդէն բռնուած են քաղաքի աչքի զարնող Հայերէն ...

ՅՈՎՍ. (սարսափահար տեղէն վեր ցատկած ու տրեկեկին մօտեցած). — Որո՞նք, ծօ՛ ...

ՏՂԵԿԸ (միաշունչ եւ միօրինակ). — Թիւթիւնճեանը, Պուրնազեանները, Վեցիկեանը, Էրզրումցեան եղբայրները ... Հո՛ւ ալ պիտի դան ... (կ'ուզէ մեկնիլ):

ՅՈՎՍ. (ուսէն բռնած). — Ծօ, կեցիք քիչ մը, տահա՞ ... տահա՞ ...

ՏՂԵԿԸ (ակամայ) . — Պէյլէրեան Գառնիկը, Էթմէքճեհանը, Սխտորճեհանը ... Կարմիրեան Կարապետ աղան ... (կը փորձէ ազատուիլ) :

ՅՈՒՄ . — Ծօ՛, տահա՞ ... տահա՞ ...

ՏՂԵԿԸ (ազատուած եւ դէպի դուռը) . — *Ուրիշ տեղեր պիտի երթամ* ... (դուրս կը փութայ) :

ՆԱԶ . (ետեւէն հասնելով, հիացումով ու գոչագորանքով գուլթը կը շփէ եւ ոսկի մը կը դնէ ձեռքը) . — *Ձը կորսնցնես* ...

ՏՂԵԿԸ (հառազայթող ժպիտով մը բռնուին մէջ նայելով) . — *Ո՛չ, չնորհակալ եմ* ... (կը փայտի) :

(կը տիրէ մահաշունչ լուրքիւն մը) :

ՅՈՒՄ . (չափազանց մտահոգ եւ շուարուն կծիկը դնել կը խորհի, կը նայի օդին շիշին, որ արդէն պարայ է, աչքին պռչովը նազ էփ.ն կը գննէ եւ կը պարաստուի վրան գուլթը շտկելով) . — *Է՛յ ... է՛յյ ... պարը բոլբալ ... (ժամացոյցին կը նայի) Երթամ Տէֆտէրտարը տեսնամ ... Շատ կարեւոր գործ մը ունէի ... քիչ մըն ալ ուշացած եմ ... (դէպի դուրս քայլին վրայ, կեղծ արիւթեամբ մը) Նազարէթ էֆէնտի, ցտեսութիւն ... քեզի ժիր պահէ ... (հեռանալ կ'ուզէ) :*

ՆԱԶ . (քայլին վրայ կեցուցած) . — *Շիտակն ըսէ, Տէֆտէրտարի՞ն կ'երթաս « շատ կարեւոր գործի մը համար » թէ՞ վախէդ է որ կը փախչիս վտանգուած տունէն ...*

ՅՈՒՄ . (բռնուածի մը պէս, եւ նիզ կ'ընէ հանդարտ քրեւալու քէեւ միեւնոյն ատեն ոտքերը խուճապէն են բռնուած) . — *Ձէ, ճանրմ ... ամժա գուն ալ ըրիր ... վախնալու ի՞նչ կայ որ ... ես կ'ոմիտէ չեմ բան չեմ ... տունիս մէջ ալ փախտական չեմ պահեր ... ո՛չ զէնք*

ունիմ եւ ո՛չ ալ ազգին քսան փարա մը տուած եմ ...
(գրեթէ կը վայսի) :

ՆԱԶ. (քող տուած եւ ետեւէն) . — Ինչ եւ իցէ . .
դնա՛ . . . դնա՛ . . . տայ Աստուած որ ողջ մնանք . . . փրկ-
կութիւնը ժամ առաջ հասնի . . .

ՅՈՎՍ. (միջանցքէն) . — Ամէն . . . ամէն . . . ցտե-
սութիւն . . . ժի՛ր կեցիր . . .

ՆԱԶ. (Յովսէփի էփ.ի ետեւէն արձանացած դէպի
միջանցքը պահ մը նայելէ վերջ, կը վերսկսի իր ջղաշ-
նուտ երթեւեկը ու կը մտորի) :

(Կը մտնեն Արաֆսի եւ Շողակաք) :

ԱՐԱՔՍԻ (խորհրդաւոր ու ցած ձայնով) . — Հայ-
րիկ, սատանան անդամ եթէ խուզարկելու դայ, անկա-
րելի է որ գտնէ . . .

ՇՈՂ. (ցտէն ու սարսափէն շուարած՝ ինքն իր մէջ
տրորուելով) . — Ես իմ անուշ զաւակս չներուն չեմ
յանձներ . . . չե՛մ . . . (ուժասպառ արձուի մը վրայ
կ'իջնայ) :

ՆԱԶ. (Արաֆսիի գլուխը շոյելով) . — Թաքստոցը
այնպէս մը շինել տուեր եմ որ՝ անհնար ըլլայ գուշա-
կելը . . .

ԱՐԱՔՍԻ (իրադարձութիւնէն խոր տպաւորուած՝
զարմանքով) . — Սակայն, հայրիկ, ուրկէ՞ գիտէիր թէ
օր մը ասանկ անահնկալ մը պիտի պատահէր, որ թա-
քստոց շինել տուիր . . . Ի՛նչ լաւ ես ըրեր, ինչքա՛ն
խելացի . . .

ՆԱԶ. (տրտում հառաչանքով) . — Աղջիկս, որով-
հետեւ այս անիծեալ երկրին մէջ Հայերս, միայն մե-
ռած տտեննիս չէ՛ որ պերեզման կ'ունենանք . . .

ՇՈՂ. (միշտ ինքն իր հետ խօսակցելով ու տրոր-

ուելով) . — Ա՛խ ... աս ի՛նչ զուլում էր որ մեր զլխուն
եկաւ ... ա՛խ, անուշիկ զաւակս ... Վահանիկս ...

ԱՐԱՔՍԻ (խորապէս տրտում՝ երկչոտ կը զննէ նա-
գարէք Էփ.ի դէմքը) :

ՆԱԶ. (իբ կողմէն Արաքսին զննելով) . — Մի՛ տըրտ-
միր, աղջիկս, ասոնք անցողական բաներ են, սեւ ու
մութ ամպեր, որ վախ կուտան ու կ'անցնին ... կար-
կուտէն յետոյ պայծառ արեւը կայ, փոթորիկէն վերջ
խաղաղութիւնը ... Կ'երթաք Պոլիս, անկէ ալ Ձուրիցե-
րիս ... կը ճամբեմ, անպատճառ կը ճամբեմ ...

ԱՐԱՔՍԻ (քերահաստո կը մտորի) :

ՇՈՂ. (որ պահ մը մտիկ է ըրած) . — Ա՛խ, ասիկա
հրդեհ է ... հրդեհ՛ է ... իբ ետեւէն աւերակներ կը ձը-
ղէ ... Կործանո՛ւմ ...

ՆԱԶ. (սաստող բօնով մը) . — Դադրեցո՛ւր տրո-
բանքդ ... քաջութի՛ւն, ամօթ եւ մանաւանդ անմիտ
է սղալը ... Աստուած ողորմած է, ա՛ս ալ կ'անցնենք...
Ինչե՛ր, ինչեր չէ՛ տեսած հայ ազգը այս բարբարոս ու
խաւար երկրին մէջ ... Ինչե՛ր, ինչե՛ր չէ քաշեր վան-
տալական Թուրքին ձեռքէն ... (հաւատքով) Եւ դիտ-
ցած եղէք, որ սատկելիքն ալ մօտ է ...

ՇՈՂ. — Ա՛խ ... ա՛խ ... ա՛խ ...

ԱՐԱՔՍԻ (սիրտ սուս՝ Շողակաբին փարբուե-
լով) . — Մի՛ տրորուիր, մայրիկ, իմ ալ լացս կուզայ ...

ՇՈՂ. (Արաքսին զգուելով) . — Ա՛խ, դեռինն անց-
նին ... սեւ հողին տակը մանան ... դեղի համար մէկ
հատիկն անգամ չը մնայ արար աշխարհքին մէջ ...

(կը տիրէ սգաւոր լուսքիւն մը, եւ սեա յանկարծ
կը լսուի փողոցի դրան ծեծուիլը արագ գարկերով ու
սարսափն ու արհաւիրքը սենեակը կը լսուեն...) :

ԱՐԱՔՍԻ (վայրկենական սարսափէն ետք, կը դիմէ պատուհանը, զգուշաւոր ակնարկ մը կը նետէ դուրս եւ ահաբեկ ետ կ'ընկրկի՝ կարծես իժէ մը խայթուած) . — *Ոստիկանները ... սուխաւոր զինուորներու հետ ...* (կը ֆարանայ) :

ՇՈՂ . (մեքենակաւօրէն վեր կ'ելլայ, բայց եւ ուժասպառ նորէն արողին վրայ կ'իյնայ ու խելայեղձ անփերը գլխուն զարնելով) . — *Ձո՛ւնը գլխուս ... վա՛րս զաւակս ... Վահանիկս ...*

ՆԱԶ . (զգացած սարսափը ծածկել ֆգնելով, խիստ) . — *Դուռը ինչո՞ւ չեն բանար ...* (Շողակաթին մօտեցած) *Վե՛ր ել, եւ նամանաւանդ դադրեցուր լացդ ու ողբդ ... այդպէսով մտանես սխախ ...*

ՇՈՂ (վեր կ'ելլայ Արաքսիին օգնութեամբ) :
(Դուռը երկրորդ անգամ եւ աւելի ուժգին կը գարնուի) :

ՁՍՅՆ ՄԸ . — *Խանո՛ւմ ... խանո՛ւմ ...*

ՆԱԶ . (դաժպն վնասակալութեամբ մը, միջանցքին դուռը բացած՝ դէպի բակը կը պոռայ) . — *Բա՛ց դուռը ...* (ներս եկած) *Ձեզի լաւ պահեցէք ... ո՛չ մէկ աղաղակ, ո՛չ մէկ լաց ...*

(Ակնքարքի մը մէջ ներս կ'իյնայ ոստիկան ֆօմիսէր մը իրեն հետեւող ոստիկանով մը) :

ՔՕՄԻՍԷՐ (յարգալիք բարեւելով) . — *Հիւսիսեան էֆէնտի, կը խնդրեմ որ՝ ներողամիտ դանուիք այս ձեւի այցելութեանս համար ...*

ՆԱԶ . (բռնի ժպիտով) . — *Իրօք որ անակնկալ այցելութիւն մը ...*

ՔՕՄ . (շնակաւ ժպիտով) . — *Իսկապէս անակնկալ... այո՛ ... հրաման ունինք Վահանիկ էֆէնտիին հարցում*

մը ուղղելու ... կրնա՞նք զինքը վայրկեան մը տեսնալ ...

ՆԱԶ. — Անտարակոյս ... (հպարտ եւ անխռով) Բայց դժբախտաբար Վահանիկս տունը չէ ... հրամմեցէք, նստեցէք ... (քիկնաբոս մը հրամցնելով) :

ՔՕՄ. (խայթուածի պէս) . — Ուր ըլլալը չէ՞ք գիտեր ...

ՆԱԶ. (կտրուկ) . — *n'չ* ...

ՇՈՂ. (անհամբեր) . — Վահանիկս տունը չէ ... վալլահ, պիլլահ փօլիս էֆէնտի ... տունը չէ Վահանիկս ... (տափերը ծալ կ'երթան) :

ՆԱԶ. (փութալով դէպի Շողակաթը՝ բռնելով ու սաստող նայուածք մը վրան գամելով) . — Արաքսի, դուրս տար մայրիկդ ... գէշ կ'ըլլայ ...

ԱՐԱՔՍԻ (գարհուրած կը մտնէ Շողակաթի քերը եւ Նազ. էֆ.ի օգնութեամբ գայն դուրս կը բերէ սրահէն) :

ՆԱԶ. (ետ կուգայ դուռը վրաներէն գոցած) :

ՔՕՄ. (շինծու քաղցրութեամբ) . — Սակայն ներդուրսին Հիւսիսեան էֆէնտի, դուրսը անկարելի եղաւ զինքը գտնալը ... ու մենք ստուգապէս զիտենք թէ՛ Վահանիկ էֆէնտին տունն է ...

ՆԱԶ. (կատակի տալով) . — Ու ես կը պահեմ ձեզմէ ... (կտրուկ) Երբ իմ խօսքիս վստահութիւն չունիք ...

ՔՕՄ. (ընդմիջելով) . — Ստաֆուրուլլահ ...

ՆԱԶ. (շարունակելով) . — Այն ատեն, տունը ձեզի տրամադրելի է ... փնտռել տուէք ...

ՔՕՄ. (չփնդանփի ձեւերով) . — Կը ներէք անչուչտ ... պարտականութիւնս է ... (հրամայական՝

իր օգնականին) Ահմէտ էֆէնտի, վար իջէք եւ միւս ընկերներուն հետ փնտուեցէք Վահանիկ էֆէնտին ...

ՈՍՏ. (պաշտօնական բարեւոյ) . — Շատ լաւ (դէպի դուռը) :

ՔՕՄ. (ետեւէն) . — Ձինուորները թող հսկեն դուռը ...

ՈՍՏ. (ետ դարձած) . — Շատ լաւ ... (դուրս) :

ՔՕՄ. — Կրկին անգամ ներողութիւն, Հիւսիսեան էֆէնտի ... թոյլ կուտայի՞ք որ քիչ մը հանգստանայի, մինչեւ որ ...

ՆԱԶ. (ընդմիջելով եւ քիկնաթոռ մը հրամցնելով) . — Կ'ազաչեմ ... արդէն խնդրեցի որ բարեհաճիք նստիլ ...

(Տեղ կ'առնեն իրար հանդիպակաց) :

ՔՕՄ. (նայելով ափսէին վրայ) . — Ինչպէս կ'երեւի, Հիւսիսեան էֆէնտի, հոս հիւրեր էք ունեցեր ...

ՆԱԶ. — Մեր հիւրերը միշտ անպակաս կ'ըլլան ...

ՔՕՄ. — Բնական է ... բայց այսօր երեւի « մասնաւոր » հիւրեր ...

ՆԱԶ. — Ո՛չ, մեր Յովսէփի էֆ.ն էր եւ ուրիշ բարեկամ մը ...

ՔՕՄ. — Վահանիկ էֆ.ի ընկերներէն ...

ՆԱԶ. — Ո՛չ, վաճառական մը, գործի համար այցելած ...

ՔՕՄ. (որսկան շան պէս շուրջը զննելով է գրադած) :

ՆԱԶ. — Գաւաթ մը օղի կը հաճէի՞ք ... (շիշը կ'առնէ եւ տեսնելով որ պարսպ է, դէպի միջանցքը կ'երթայ) :

ՔՕՄ. (մտամփոփ եւ ժպտուն) . — Սիրով եւ շնորհակալութեամբ, եթէ թոյլ կուտաք ... միայն թէ ...

ՆԱԶ. (ըմբռնելով միտքը). — Գաւաթը շատ պըղտիկ է ...

ՔՕՄ. (Ժպտալի գլխով դրական նշան մը կ'ընէ):

ՆԱԶ. (դուրս կը մեկնի եւ պահ մը ետք շիշը լեցուցած մեծ գաւաթով մը միասին ներս կուգայ եւ գաւաթը բերնէ բերան լեցնելով). — Հրամմեցէք ...

ՔՕՄ. (գրեթէ մէկ ումպով պարպած). — Օ՛հ ...
 օ՛հ ... օ՛հ ... հրաշալի է ... անմահական օղի ...
 մեռելը ողջնող ... տունէ՞ն պատրաստուած ...

ՆԱԶ. — Բնական է, ընտիր չամիչէ ... հատ մըն ա՞լ ... (կը լեցնէ):

ՔՕՄ. (առնելով). — Ծնորհակալ եմ ... (կէտք խըմած) Գիտէք, Հիւսիսեան էֆէնտի, վախի, ահաբեկելու տեղի չկայ ... ամենեւին ... եղածը պարզ զգուշական միջոցներ են, կամ աւելի ճիշդը՝ ձեւակերպութիւններ ... պատերազմի պատճառով առժամայէս ձեռք առնուած ... եւ որոնք բացարձակապէս անվնաս են, ու ո՛չ մէկ չար կամ գէշ նպատակ կը հետապնդեն ... Ամենեւին ... (մնացածը պարպելով) Ձեր կենացը ...

ՆԱԶ. (ակամայ). — Անուշներ ...

ՔՕՄ. — Այո՛, այո՛, ո՛չ մէկ չար նպատակ ...

ՆԱԶ. — Ի հարկէ մեզի քաջ յամօտնի են բարեխնամ կառավարութեան զգացումները ... միշտ մեր լաւը կը խորհի... հատ մըն ա՞լ...

ՔՕՄ. (արգիլելով լեցնելը). — Օ՛հ, ո՛չ, ո՛չ, Հիւսիսեան էֆ. կը բաւէ ... դիտեմ որ ձեր հիւրասիրութիւնը ոչ չափ ունի ոչ կշիռ, բայց ես դեռ շատ մը պարտականութիւններ ունիմ կատարելիք ... ուրիշ առթիւ երկար կը խմենք ...

ՆԱԶ. — Ինչալլահ ...

ՔՕՄ. — Այո՛, ինչպէս ըսի, մտահոգուելու բնաւ առիթ չկայ ... մենք չին վաթանտաշներ ենք ... խայի-նութիւն կ'ըլլա՞յ մի ես՛ ...

ՆԱԶ. — Բնական է ... բնական է ...

ՔՕՄ. — Մանաւանդ ձեր դէմ, որ այնքան օգնած էք մեզի ու միշտ ալ կ'օգնէք պատրաստակամ ... Մենք միթէ՞ երախտամոռ ըլլալու ստորնութիւնը պիտի ունենանք ... Հարիւրաւոր թուրքեր ձեր շնորհիւ միայն է որ կուշտ փորով հաց մը կուտեն ... (հանդիսաւոր շեշտով) Հիւսիսեան է՞Ք, խայինութիւնը թուրքին անծա-նօթ է ...

ՆԱԶ. — Այդ ձեր ազնուութիւնն է, մենք մեր պարտքն է զոր կատարած ենք ու պիտի կատարենք ...

ՔՕՄ. — Այո՛ ... այո՛ ... Թուրքը նէմքէօր չէ, ո՛չ մէկ անգամ ...

(Խօսքը աւարտելէն իսկոյն յետոյ, ներս կը մտնէ օգն. ոստիկանը եւ անոր ետեւէն Շոդակաթն ու Արաք-սին) :

ՕԳՆ. ՈՍՏ. (պաշտ. բարեւոյ) . — Նայեցանք ամէն ծակ ու ծուկ, քակեցինք, կոտրեցինք, փորեցինք ... բայց Վահանիկ է՞Քէնտին չգտանք վերջապէս ...

ՔՕՄ. (կեղծ բարկութեամբ) . — Մո՞ւկ կը փնտր-ուէիք, որ քակեցիք, կոտրեցիք, փորեցիք ...

ՕԳՆ. ՈՍՏ. — Զէնք ու պօմպա ալ փնտրեցինք ...

ՔՕՄ. (Յատկանշական ձեւով մը կը զննէ Հիւսիս-եանի դէմքը որ վստահութիւն և գոհունակութիւն կ'ար-տայայտէ) :

ՆԱԶ. (սիրտ առած եւ վստահ շեշտով մը) . — Ար-դէն բոի թէ՛ Վահանիկս տունը չէր ...

ՔՕՄ. (որպէս ձեռքէն փախցուցածի մը հիասքափու-

քեամբ, ոտքի) . — Է՛հ, վնաս չունի ... (Շոգակաքիմ
 ու Արաքսիիմ կողմը) Երբ վահանիկ էֆ.ն տուն գայ,
 կ'ըսէք իրեն որ պահականոց հրամայէ ... հարցում մը
 պիտի ընենք իրեն, ինչպէս որ արդէն յայտնեցի դեռ
 սկիզբին ... Եւ նորէն իսկոյն տուն պիտի վերադառ-
 նայ ... (շունչ մը առած եւ իրեն պաշտօնական հանդի-
 սաւորութիւն մը տուած՝ Նագարէք էֆէնտիիմ) Է՛հ, ու-
 բեմն, Հիւսիսեան էֆէնտի, բաղդ չունէի ... Եւ քանի
 որ վահանիկ էֆ.ն բացակայ է, ստիպեալ դուք պիտի
 բարեհաճիք զինքը փոխանձել եւ վայրկեան մը ինծի ըն-
 կերանալու յոգնութիւնը յանձն առնէք մինչեւ պահա-
 կանոց ...

ՆԱԶ. (շանքահարի մը պէս կը մնայ անխօս) :

ՇՈՂ. (կատաղի էգ վագրի մը նման լուռ ու ֆիւմ-
 խնդիր առաջանալով՝ գրեթէ կը պռռայ ցաւկոտ՝ Քօ-
 միսէրի երեսն ի վեր) . — Ի՞նչ ... Հիմայ ալ խեղճ ա-
 մուսինս ... ո՞ւր ... ո՞ւր կ'ուզէք տանիլ զինքը ...

ՔՕՄ. (յանկարծակիի եկած) . — Հանրմ էֆ հան-
 դարտեցէք ... զոյդ մը հարցումներու համար էֆէն-
 տին հետ մինչեւ պահականոց պիտի հաճի դալ եւ իս-
 կոյն դարձեալ տուն պիտի վերադառնայ ... Աստուած
 թող պէլաս տայ, եթէ սուտ կ'ըսեմ ...

ԱՆԱՔՍԻ (բնագդական մղումով) . — Հայրիկ, մի՛
 երթար ...

ՔՕՄ. (կոտակելով) . — Անհանդիստ մի՛ ըլլաք, հայ-
 րիկը վար չպիտի զնենք ... Ան իսկոյն պիտի վերադառ-
 նայ ... (կը փորձէ ժպտիլ Արաքսիիմ, ու տեսնելով ա-
 նար ցուրտ արեամբահանք՝ խիստ ու պաշտօնական շեշ-
 տով մը Նագարէք էֆէնտիիմ դարձած) Հիւսիսեան էֆ.
 ժամավաճառ չեմ կրնար ըլլալ այլեւս ... պէտք է որ

անմիջապէս ինձ ընկերանաք եւ կամ վահանիկ էֆէնտին
յանձնէք ...

ՆԱԶ. — Քանի անգամ կրկնեցի թէ՛ վահանիկս
տունը չէ ... Իսկ ես ...

ՇՈՂ. (յսօտը բնդմիջած եւ ամուսնուն եւ Քօմիսէ-
րի մէջտեղը ծառացած). — Ձե՛մ թողուր ... Անիկա ո՛չ
մէկ յանցանք ունի ... Ո՞ւր կը տանիք ...

ՆԱԶ. (ետ քաշելով). — Մէկդի կեցիր ...

ՔՕՄ. — Հանրմ էֆ. անշուշտ չէիք ուզեր որ՝ վա-
րինները վեր կանչէի եւ ձեր ամուսինը համալի մը պէս
օձիքէն բռնած դուրս քաշել տայի սրահէն ... (յանկարծ
քնքառ եւ խոստովանող շեշտով) Բարեհաճեցէք յայտնել
վահանիկ էֆ.ի տեղը, այն ատեն Հիւսիսեան էֆէնտին
միասին գալու բնաւ պէտքը չպիտի ունենայ ...

ՇՈՂ. (գրեթէ աղաղակելով). — Վահանիկս տունը
չէ՛ ... եւ տեղն ալ չը գիտենք ...

ՔՕՄ. (զղայնացած). — Այն ատեն, հանրմ էֆէնտի
(քեւէն բռնելով եւ մէկդի ընելով) Թոյլ տուէք որ օրէն-
քը դործադրեմ ... (Հիւսիսեանին դարձած) Հիւսիսեան
էֆ., յանուն օրէնքի ձերբակալուած էք ... պույուրու-
նուզ ... (ձեռքով դէպի դուռը առաջնորդելու նշանը
կուտայ) :

ՕԳՆ. ՈՍՏ. (մօտեցած կը բռնէ Նազարէթ Էֆէնտիի
քեւը) :

ԱՐԱՔՍԻ (բնագրական ռոտունով մը կը պլուրի
Նազարէթ Էֆ.ին եւ կ'աղաղակէ լալով). — Հայրիկ,
մի՛ երթար ... մի՛ ...

ՇՈՂ. (հարուած ստացողի մը պէս կը փուրի քիկ-
նաքոռին մէջ). — Վա՛ր ամուսինս ...

ՔՕՄ. (Արաբսիկն բրտօրէն անջատելով Նագարէք
էֆ.էն). — *Թողէք ...*

ՆԱԶ. (օգն. ոստիկանի հրելովը քայլ մը առած). —
Մի՛ վախնաք, քաջութիւն, ես հիմայ կը վերադառնամ...

ՇՈՂ. (ինքզինքը դրանն առջեւ նետած յոգալով). —
Մի՛ տանիք ... մի՛ տանիք ...

ՔՕՄ. (օգն. ոստիկանին). — *Հայտէ՛ ... դործդ
տես ...*

ՕԳՆ. ՈՍՏ. (հրմշտկելով դուրս կը հանէ Նագարէք
էֆէնտիկն):

ՔՕՄ. (ինքն ալ դուրս ելած եւ դրան մէջէն դէպի
ետ սրահը). — *Սպասեցէք ... հիմայ կը վերադառնայ...*
(կ'անյայտանայ):

ՇՈՂ. (դրան մէջ, դէպի միջանցքը սողալով՝ մոր-
քուռոզ անասունի մը պէս պոռալով). — *Մի՛ տանիք ...
մի՛ տանիք, Աստուած կայ վերը, որ կը տեսնայ այս
ամէնքը ... Մի՛ տանիք անմեղ մարդը ... մի՛ տանիք...*

ԱՐԱՔՍԻ (շանքահարեալի մը նման կ'իյնայ Շոգա-
կաթին վրայ). — *Մայրի՛կ ... Մայրի՛կ ...*

Բ. ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

Արհաւիրքը չոքեր է քաղաքին վրայ ու ողողեր տուները եւ մահտարածամը կ'երկնի ... Ամէն հայ սիրտ լուռ կ'արիւնի մօտալուտ եւ աներկբայ աղէտի սարսափով: Մեռեալ քաղաք մըն է կարծես, ուր ուրուականներ միայն կը բնակին ... Ընդհանուր ու դաժան յուսալքումի մը մէջ, ամէն ճակատ կը խողայ, ամէն նայուածք խոր թախիծն է վարագուրեր եւ ամէն ուղեղ կը ճգնի բացատրել այն բարբարոս վայրագութիւնը, զոր տիրող նախամարդ ցեղը խորհած է կիրարկել տարրի մը հանդէպ, որ այդ հողերուն իրաւագուրդ տէրն է եւ որ իր արիւնքրտինքով է միայն շէնցուցած ... Տիրողի օրէնքներուն ու կամայականութեանց հլու հպատակ, ստրկութեան հասնող խոնարհութեամբ ու գրեթէ միշտ ծառայ պատրաստակամ եւ սակայն բնաջնջման դատապարտուած ... Իրենց անըմբռնելի կը թուի այսքան անողորմ անիրաւութիւն, այսքան անմարդկայնութիւն անոնց կողմէ, որոնց կշտացուցած է լիառատ, տուած է ամէն բան եւ գրեթէ ոչինչ պահանջած, քան ամէնէն տարրական իրաւունքները կեանքի, որոնցմէ զրկուած չեն նոյնիսկ փողոցին շուները ...

Բեմին տեսարանը միեւնոյնն է:

Ո՞ր դիշեր է: Քաղաքի դերեզմանական լուսթիւնը մերթ ընդ մերթ կ'աղմկուի անցնող արագ ու շտապ քայլերով, որոնք երբեմն կանգ կ'առնեն Հայու մը տան դրանն առջեւ եւ օրէնքի անուկով դուռը բացուիլ կը հրամայեն: Մերթ կարմիր լոյսով շարժուն լապտեր մը կը նշմարուի եւ անոր շառագոյն շողերուն տակ՝ կը ցու-

ցլան սուիններ, զինուորական սուրեր ու համազգեստի կոծակներ ...

Վահանիկ տասնոց ատրճանակը մէջջբին, անհուն տրամութեան մէջ խորասուզուած, կեցած է սրահի բաց պատուհաններէն մէկուն առջև ու կը դիտէ երկնքի այն կողմը, ուրկէ լուսինը՝ արիւնլուայ դէմքի մը նման՝ կամաց կամաց կը բարձրանայ հորիզոնէն, իր շառ շողերով ողողելով սգաւոր քաղաքը: Երկնակամարին վերայ տեղ տեղ սեւաթոյր ամպեր կը նշմարուին, որոնք հողմերէն հալածական, դանազան այլանդակ ձևեր կը հաղուին, կարծես ազդարար նախանշաններն ըլլան պատահելիք եղեռնին, զոր ոճրագործ կառավարութիւնը դաւադիրօրէն կը ծրագրէ: Վերջին նայուածք մը եւս նետելով այն կողմը, յանկարծ չչուկ մը առած՝ կը ձգէ պատուհանը եւ ետ կուգայ ու ուրուականի մը նման կը նշմարէ Արաքսին՝ արձանացած դրան մէջ:

Արաքսի վարդագոյն գիշերանոցով, սեւ առատ ու գանդուր մագերը արձակած՝ աղօթող քրմուհու մը նըման, մէկ երկու քայլ առած՝ կը կենայ ուղղաձիգ:

ՎԱՀ. (մտմտանքի չարչարանքի ենթարկուած, մըռայլ ու ծանր քայլերով՝ կը մօտեցայ անոր եւ ձեռքերը բռնած կը դիտէ գայն: Պահ մը վերջ, յայտնօրէն խզելով իր մտածման քելը, աշխատելով ձայնի մեջ ֆնֆշուքիւն դնել) . — Արաքսի, ինչո՞ւ չես քնանար ...

ԱՐԱՔՍԻ (խոպոտ ու գիշերակիան ձայնով մը) . — Քուն չունիմ ... Եւ քնանալէն ալ կը վախնամ ...

ՎԱՀ. (սրտիկն մեջտեղն առաջացնելով) . — Ի՞նչ պէս թէ քնանալէն կը վախնաս ...

ԱՐԱՔՍԻ (սարսալով) . — Աչքերս գոցածիս պէս, գէշ գէշ տեսիլքներ կ'ունենամ ...

ՎԱՀ. — Անտարակոյս հայրիկին ձերբակալումն է, որ քեզ ցնցած է ու ահաբեկած ... (գլուխը կախած կը մտարի) :

ԱՐԱՔՍԻ (շուրջը կը գննէ կասկածոտ ու վահանիկը իրեն քաշած՝ կը նստեցնէ գայն բազմոցին անկիւնը եւ ինքն ալ անոր փարած՝ աւելի խորհրդաւոր ձայնով մը կը լրացնէ իր խօսքը). — Արիւն ... Հրդեհ ... Կոտորած կը տեսնամ ...

ՎԱՀ. (մտաւեղումով). — Սահայն, Արաքսիս, չէ՞ որ այդ բոլորը վերջէն կը վկայես թէ՛ սուտ էին ... խարկանք ...

ԱՐԱՔՍԻ (հառաչանքով). — Ձը գիտե՛մ ... գուցէ եւ տեսիլքներ ...

ՎԱՀ. — Եւ որոնք իրականութիւններ չե՛ն :

ԱՐԱՔՍԻ (կարծես տեսիլքի մէջ). — Ո՞վ դիտէ ... թերեւս վաղուան իրականութիւններ ... (քիչ մը վերջ խոր հառաչանքով) Վահանիկ, հայրիկը չեկաւ ու չեկաւ ...

ՎԱՀ. (ցնցումով). — Մինակ մերինը չէ ... քանիներ իրենց հայրիկներուն կը սպասեն, եւ որոնք չեն գար ու (դառնութեամբ) չը պիտի գան երբե՛ք ...

(Ծանր լուրեան պահ մը)

ՎԱՀ. (յանկարծակի, ներքին չարչարանքէ մը մըտաբախումով՝ մոայլ ու դաժան, գլուխը ցցած՝ կարծես տեսիլքի մը հետ դէմ դիմաց). — Հայրիկը, Արաքսի, ի՛մ տեղս տարին ...

ԱՐԱՔՍԻ (կը սարսռայ եւ աւելի պինդ կը փարի) :

ՎԱՀ. (խօսքերը կշռադպտելով). — Թերեւս ես վատ գաւակի մըն եմ, որ թողի այդ ոճիբը գործուելու... (վնասկան) Ես պահուրտելու չէի Արաքսի ...

ԱՐԱՔՍԻ (սարսափահար կը նշայ) . — Ա՛հ ...

ՎԱՀ. (անուշադիր շարունակելով եւ ալ աւելի խիստ) . — *Ես պէտք էր որ երթայի եւ յանձնուէի, երբ տեղեկացայ թէ՛ հայրիկը ի՛մ տեղս տարին ...*

ԱՐԱՔՍԻ (կը ծառանայ, կը յուզուի եւ կ'ուզէ արտաբերուիլ, բայց կոկորդը կը խեղդուի ու բոլոր ուժովը կը պլուռի վահանիկին) :

ՎԱՀ. (աչքերը գետնին սեւեռուն՝ ինքն իր մէջ) . — Ա՛հ, որքա՛ն կ'ամ չնամ ու կը պժղամ իմ գործած վատութիւնէս ... (պահ մը վերջ) Այո՛ ... ես պէ՛տք էի յանձնուիլ ու տուն զրկել հայրիկը, մեր պաշտելի հայրիկը ... (յանկարծ ջղային շարժումով մը ոտքի) Այո՛... *դեռ կարելի է ... դեռ ուշ չէ՛ թերեւս ...* (կ'ուզէ քայլ առնել, բայց կ'արգիլուի Արաքսիէն) *Ձգէ՛, Արաքսի, ձգէ՛ ...*

ԱՐԱՔՍԻ (խելայեղ կը չոփի եւ բոլոր ուժովը կը պլուռի ոտքերուն) :

ՎԱՀ. (աշխատելով ազատուիլ ոտքերն անուրոզ բազուկներէն) . — *Թո՛ղ ... թո՛ղ ...*

ԱՐԱՔՍԻ (պոռքկալով աղաղակի մը պէս) . — *Ո՛չ, չեմ թողներ ... սպաննէ՛ զիս եւ ապա անցիր դնա՛, ուր որ կ'ուզես ...* (շունչ առած) *Հայրիկը անմեղ է, դուն մասնուած ես ... Յանկին մէջն ես ... Անիկա կը ձգեն, եթէ ոչ արդարութեան համար, գէթ կաշառքով ... Դուն մի՛ դնար ... չեմ ձգեր ... սպաննէ զիս եւ դիակիս վրայէն անցի՛ր դնա՛ ...*

ՎԱՀ. (իբ ներքին վնիռէն մտրակուած՝ ուսումով մը դէպի միջանցիին դուռը կը հասնի եւ հոն արձանացած կը մնայ) :

ԱՐԱՔՄԻ (տեղէն ելած եւ փռուած է վահանիկի
ֆայլերուն առջեւ) :

ՀՄՍՅԵԱԿ ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆ (յաղքանդամ է եւ արու
գեղեցկութեամբ մը օժտուած : Թաւ սեւ մօրուք ու պե-
խեր : Քառասունը քիչ անց, հայդուկային տարագ կը
կրէ եւ զինեալ է : վահանիկի միջանցքի դրան հասած
միջոցին՝ ինքն է որ բացած է դուրսէն դուռը, եւ հուժ-
կու բազուկները խաչածեալ հսկայացած է դրան մէջ
եւ աղաղակով մը, որ ցատու է եւ գուրք) . — *Ո՞ւր,
Վահանիկ ... (շուրջը նայելով եւ նշմարելով գետնա-
տարած Արաքսին) Այս ի՞նչ է ...*

ՎԱՀ. (բարացած է եւ յանցանքի մէջ բռնուած մա-
նուկի մը պէս գլխահակ) :

ԱՐԱՔՄԻ (տեղէն վեր ելած եւ դէպի Հմ. Գարա-
կէօգեանը սլացած՝ ու անոր ապաստանած) . — *Մօրեղ-
բայր, Հայրիկը ազատելու մտադրութեամբ, կ'ուզէ եր-
թալ յանձնուիլ ... (պաղատագին) Մի՛ ձգէք, մօրեղ-
բայր ... որովհետեւ անխորհուրդ ինքնասպանութիւն
է եւ բոլորովին անօգուտ ...*

ԳԱՐԱԿ. (անդրդուելի, պատգամալսու ֆրմապետի
մը նման մռայլ ու ինքնամփոփ) . — *Արաքսի, անցի՛ր
պառկելու ...*

ԱՐԱՔՄԻ (յոգնած միմնջելով) . — *Մօրեղբայր,
բուն չունիմ ...*

ԳԱՐԱԿ. (միշտ միեւնոյնը) . — *Անցի՛ր ... մեզ մի-
նակ ձգէ՛ ... Վահանիկը չի՛ յանձնուիր ...*

ԱՐԱՔՄԻ (ակամայ եւ անշշուկ կը հեռանայ) :

ՎԱՀ. (պահ մը դեռ ինքն իր մէջ պայքարելով՝
յանկարծ բնագրական նուիրումի ընդատաջումով մը՝

կ'իյնայ մօրեղբօրը քեւերուն մէջ՝ պայքող ամպրոպի մը փղձկումով) Հա՛յրս ...

ԳԱՐԱԿ. (կարեկցութեամբ քեւերուն մէջն առած). — Հա՛յրդ ... (ֆնֆուշութեամբ կուրծֆէն հեռացնելով եւ դէմհանդիման կեցնելով) Նախ զսպէ յուզմունքդ եւ յետոյ Սպարաացի զինուորի մը պէս, առանց սասանելու, պատրաստուէ լսելու խօսքերս ...

ՎԱՀ. (գերագոյն նիզով կը փորձէ հանդարտ եւ պաղարիւն երեւոյթ մը ստանալ) :

ԳԱՐԱԿ. (հանդիսաւոր շեշտով մը եւ խոր յուզումնաբով). — Վահանիկ, Նազարէթ էֆէնտի Հիւսիսեանը, քու հայրդ եւ իմ քեռայրս, իր առնական եւ ըմբոստ կեցուածքին համար, խեղոյն եւ եթ զնդակահարուած է ... (աղաղակելով) Կեցցէ՛ հայրդ ... (կը համբուրէ քակատը) :

ՎԱՀ. (անկարող ըլլալով ինֆզինֆին իշխել, փուռուումով մը դարձեալ կը նետուի մօրեղբօր քեւերուն մէջ՝ հեծկլտալով). — Վա՛խ ... հայրի՛կս ... վա՛խ ...

ԳԱՐԱԿ. (կրծֆին սեղմած). — Քաջութի՛ւն, Վահանիկս ... բովանդակ հայութիւնն է, որ իրար հետ ու իրար ետեւէ կը զնդակահարուի, կը կացնահարուի եւ կարիաղան կը բարձրանայ ... երանի՛ հպարտ մեռնողներուն ... (պատգամախօսի մը պէս) Մահ իմացեալ, անմահութիւն է ...

ՎԱՀ. (յուսահատ հեծկլտանալով). — Մօրեղբայր... (խօսիլ չի կրնար) :

ԳԱՐԱԿ. (կրծֆէն հեռացնելով ու դէմը կեցնելով). — Հանդարտուէ՛ Վահանիկս եւ ուշի ուշով լսէ խօսքերս ... Վահանիկ, դուն իմ ծունկերու վրայ մեծցար ... Քրոջս զաւակն եւ մարմնապէս, իսկ հոգեպէս

ի՛մ զաւակս ... Ե՛ս քեզի բացատրեցի Հայի դարեւոր տառապանքը եւ անոր վսեմ մեծութիւնը, եւ քեզի յեղափոխութեան մէջ առաջնորդեցի ... Ու ի՛նչ որ պատմեցի քեզի մեր հերոսներու մասին, անոնց առասպելական անձնուիրութեանց, անյուր զրկանքներու, ու դերմարդկային զոհողութեանց մասին, այսօր, նո՛յն այդ փորձութիւնն ու փառքը մեզի՛, քեզի՛ կը վիճակուի ... Քայլե՛նք ճակատագրական ճամբան անսայթաք ու առանց պահ մը ընկրկելու ... Հայի ճակատագիրը մեզի կեանքի փառաշուք նպատակ մը տնօրինեց եւ հիմայ կեսարական հպարտ վախճան մը կը պատրաստէ, նայինք որ արժանի ըլլանք ...

ՎԱՀ. (տակաւ առ տակաւ, ներքին դատողութեամբ մը, գտնալու վրայ է իր հաւատարակչութիւնը ... Դիմագիծը մարտական երեւոյթ մըն է հագած ... կը նրմանի փակառ մեկնող գիւնուորի մը, որ կազմ ու պատրաստ, հրամանները կ'ընդունի իր մեծէն) :

ԳՍՐԱԿ. (նշմարելով այս հոգեբանական փոփոխութիւնը, հանդարտ ու համոզիչ շեշտով) . — Մենք հայ դատի ու ժողովուրդի առաջ ուխտ եւ յանձնառութիւններ ունինք, ինքնասպանութեամբ կամ ինքնայանձնու մով զաւաճաններ եւ ապիկար դասալիքներ միայն կը դառնանք ... Այո՛, բացայայտօրէն անյոյս է մեր գոտեմարարը, բայց եւ հպարտ ու լուսաւոր դիտակցութիւնն ունինք թէ՛ կեանքէն կը մեկնինք, ո՛չ որպէս սպանդանոցի անասուն եւ ո՛չ ալ որպէս անզօր յուսահատներ, այլ անազարտ պահելով մեր ուխտն ու ազատ մարդու կոչումը ...

ՎԱՀ. (խոր տպաւորուած եւ արի կեցումով ա-

նած) . — Ներէ՛, մօրեղբայր, վայրկեան մը տկարացայ ...

ԳԱՐԱԿ . (պահ մը ինքնամիտփուելի վերջ) . — Այդպէ՛ս ... Հեռո՛ւ վանէ մարդկային ամէ՛ն տկարութիւն, զրահէ սիրտդ եւ պողպատներու վերածէ հարուածող բազուկներդ ... Պահը ճակատադրական է եւ երկընտրանք չկա՛յ մեզի համար ... Հայ թաղերէն կուգամ ... Ամէն տուն կաթսայի պէս կ'եռայ ... Մարդիկ դուրս կը նետուին իրենց ստրկութեան նկուղներէն ու թաքստոցներէն ... Սրտերուն մէջ առիւծներ են արթնցած եւ արծուիք կը ճախրեն իրենց գիտակցութեան մէջ ... Սրբազան ինքնապաշտպանութիւնն է որ բնազդօրէն մարմին կ'առնէ ... (քօնը փոխած եւ խորհրդաւոր շեշտով) Լուսը դեռ չբացուած, ժողովուրդը պէ՛տք է որ իր կամքը ձեռակերպէ ... Ձեր տունը լաւազոյն վայրն է համարիմբումին ... (ուզելով մեկնիլ) :

ՎԱՀ . (տեսակ մը յանկարծակիի եկած) . — Ո՛ւր, մօրեղբայր ...

ԳԱՐԱԿ . (քայլիմ վրայ) . — Քիչ վերջը կը վերադառնամ ... Արթուն կեցիր ու սպասէ ... Եկեր էի քեզի յայտնելու թէ՛ հոս պիտի գումարուին ... (դուրս) :

ՎԱՀ . (ընկերանալով) . — Լաւ, մօրեղբայր, պատրաստ եմ ...

(Լիալուսինը բաւական բարձրացած է արդէն եւ իր կախարդական ու երազաշող ճառագայթներով բովանդակ քաղաքը ողողած ... Անդորր երանութիւն մը կայ ամբան այս օձեակ զիշերուան մէջ, բուրմունք, անուրջ եւ քաղցրութիւն ... Ըստ երեւոյթին անխանդար քունի մէջ է քաղաքը, բայց իրականութեան մէջ, ստորերկրեայ լուռ ու մունջ եռուզեռով է բռնուած ... Ինչպէս

դահիճները, նոյնպէս ալ եւ աւելի զոհերն են որ եռան-
զազին զործի են լծուած ... Տունէ տուն ստուերներ կը
չրջին շատս ու անշուղ ... Արհաւիրքի լուսարացին
մօտենալուն համբնթաց՝ աշխատանքները ալ աւելի
փութկոտ, ինքնավստահ եւ ծաւալուն կը դառնան ...

(Վահանիկ մօրեղբորը մեկնումէն վերջ; ներս է ե-
կած եւ ինկած խոր մտածմունքի մէջ ... Չհանդած հը-
րարուխի մը պէս տակաւին երբեմն հօր կսկիծը կը ցնցէ
մարմինը եւ զոր սակայն այլեւս կ'իշխէ: Բոցավառ աչ-
քերով կը քննէ ատրճանակը եւ երթեւեկելով կը կենայ
սրահին մէջտեղը՝ արձանացած զիտեղով լիալուսինը...
Այս դրութեան մէջ է, երբ ուրուականի մը պէս անձայն
ներս կը սողայ Արաքսին:)

ԱՐԱՔՍԻ (անշուղ մօտենալով կռնակ բրած վա-
հանիկին եւ քննաշուքեամբ ձեռքը անոր ուսին դնելով՝
կամաց ու քալսծոտ ձայնով մը). — Գնա՞ց Հմայեակ
մօրեղբայրը ...

ՎԱՀ. (անշարժ). — Պիտի վերադառնայ ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Այլեւս չպիտի երթաս, այնպէս չէ՞ ...

ՎԱՀ. (Արաքսիին դարձած). — Միասին պիտի եր-
թանք ...

ԱՐԱՔՍԻ (զարհուրած). — Յանձնուելո՞ւ ...

ՎԱՀ. (խիզախ). — Ե՛տ պահանջելու հայրիկը, բո-
լո՞ր հայրիկները ...

ԱՐԱՔՍԻ (սիրազեղ փաթաթուած). — Միասին,
ո՛ւր որ կամենաս ...

ՎԱՀ. — Մինչեւ կախադա՞ն ...

ԱՐԱՔՍԻ (արձագանգի պէս). — Մինչեւ կախա-
դան ...

(Այս պահէն սկսեալ Արաքսիի հոգեբանութեան,

ինչպէս եւ զգայնութեան ու դատողութեան մէջ մեծ յեզաշքջում մը կը կատարուի ... Տիրող կայունութիւնն ու պատահած իրադարձութիւնները զինքը հանած են զպրոցականի մը երազատեսութենէն եւ պայքարողի մը մտածելակերպը տուած: Աւելի պաղարիւն է դարձած եւ պատրաստակամ մօտալուտ մեծ զոհարերումին ... Եւ սպառնագին արհաւիրքը աւելի տօնահրաւէրի մը տպաւորութիւնը կը գործէ վրան, քան մահտարածի մը ... Եթէ դեռ զպրոցականէն անջնջելի բան մըն է մնացած՝ այն ալ իր իմաստասիրելն է աշխարհի, մարդկանց, ճակատագրի մասին ...):

ԱՐԱՔՄԻ (թողնելով վահանիկի ուսերը, ահաբեկ ու կամաց). — *Վահանիկ դուռը կը գարնեն ...*

ՎԱՀ. (բնագործն տարնանակը կը քաշէ մէջքէն)?

ԱՐԱՔՄԻ (գգուշաւոր դէպի փողոցին վրայի պատուհանը կը սահի):

ՎԱՀ. (կամաց, սաստով մը). — *Ե՛տ եկուր ...*

ԱՐԱՔՄԻ (ձեռքով նշան մը կ'ընէ քէ՛ վտանգաւոր բան մը չկայ եւ ալ աւելի կը կախուի պատուհանէն դուրս ... դուռը նորէն կը գարնուի եւ փողոցէն կը լրսուի շշուկ մը. — « Պայքար » — կը վագէ վահանիկին կողմը շնչելով). — *Պատիկ Բանբերն է ...*

ՎԱՀ. (տարնանակը մէջքն անցնելով). — *Երեւի Յակոբ աղբարը քնացած է ... (դէպի միջանցքն երթալով ու կամաց մը ձայնելով դէպի վար). — Յակոբ աղբա՛ր, Յակոբ աղբա՛ր, դուռը բա՛ց ... (ետ կուգայ):*

ՏՂԵԿԸ (քիչ վերջը շտապով ներս կ'իյնայ եւ ուղիղ վահանիկին դիմելով). — *Պայքար ... Պարոն Վահանիկ, մարդիկ պիտի դան, եկայ իմանալու թէ՛ տունը վտանգուած չէ՞ ...*

ՎԱՀ. (գուրգուրանքով տղեկին գլուխը շոյելով).
— Ո՛հ, իմ անվեհեր պղտիկս ... ապահով կրնան դալ ...
Այս կողմերը փօլիսներ չկա՞ն ...

ՏՂԵԿԸ. — Ո՛հ, պարոն Վահանիկ, փօլիսները չու-
կային մօտիկ թաղը կը շրջին եւ տուներ բունի բանալ
կուտան ... Ձեր պարտէզին թաղը մարդ, մարդասանք
չկայ ... (կ'ուզէ երթալ):

ԱՐԱՔՍԻ (հիացումի ներքին մղումով մը տղեկը
կեցուցած). — Քանի՞ տարեկան ես ...

ՏՂԵԿԸ. — Տասը:

ԱՐԱՔՍԻ. — Անունդ ի՞նչ է:

ՏՂԵԿԸ. — Արտաչ:

ԱՐԱՔՍԻ. — Ու տակաւին չե՞ս քնացեր ...

ՏՂԵԿԸ (ձեռքը օդին մէջ շարժելով). — Օ՛հօ՛, ո՞վ
կը քնանայ, որ ես քնանամ ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Ամէն մարդ արթնօ՛ւն է ուրեմն այս
ժամին ...

ՏՂԵԿԸ. — Ամէն մարդ ... Լուսթենէն մի խար-
ուիք ... Բոլորը, բոլորը իջեր են դետնափորերը ...
Հրացանները, փամփուշտներն ու սուճրերը դուրս կը
հանեն, աչքէ կ'անցնեն ... Գիւրքերը, թերթերն ու պատ-
կերները կ'այլեն ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Պզտիկ հերոս, չե՞ս վախնար դիշե-
րով:

ՏՂԵԿԸ. — Ինչո՞ւ պիտի վախնամ ... Երբ ոտքի
ձայն առնեմ, շուտով շունի պէս չորս թաթի վրայ կը
քալեմ ... (կը կատարէ փորձը, ուրախ վեր ելած) Այս-
պէս ...

ԱՐԱՔՍԻ (կը համբուրէ ցակատը). — Հրաշալի
պղտիկս ... Մինա՞կդ ես ...

ՏՂԵԿԸ. — Ո՛չ, մենք եօթը ընկերներ ենք, տարբեր
թաղերու բաժնուած ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Հրամանատարնիդ ո՞վ է ...

ՏՂԵԿԸ (հպարտ). — Պարոն Շապուհը ... (կ'ուզէ
մեկնիլ) :

ԱՐԱՔՍԻ. — Կեցի՛ր, բան մը տամ ...

ՏՂԵԿԸ (ուզելով ազատուիլ). — Ո՛չ, ո՛չ, պարոն
Վահանիկին հայրիկը արդէն ոսկի մը տուաւ ...

ԱՐԱՔՍԻ (դրամը բռնի գրպանը նետելով). — Ի՞նչ
ըրի՛ր ոսկին ...

ՏՂԵԿԸ. — Մայրիկիս տուի :

ԱՐԱՔՍԻ. — Հայրիկ չունի՞ս ...

ՏՂԵԿԸ. — Ունիմ, բանտ տարին ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Ետ չեկա՞ւ ...

ՏՂԵԿԸ. — Ո՛չ ...

ԱՐԱՔՍԻ (ցաւազին շեշտով). — Ան ալ ետ չէ՛ ե-
կեր ... Բոլոր հայրիկները ետ չեն եկեր ...

ՏՂԵԿԸ (անապարանքով). — Պարոն Վահանիկ, ես
կ'երթամ լուր տալու ... (քայլին վրայ ետ դարձած)
Մոռցայ, չորս անգամ պիտի զարնեն ... (ձեռքին չորս
մատները ցուցնելով՝ կ'աներեւութաբանայ) :

ՎԱՀ. (հտեւէն). — Վարը, դրան ետին կեցող Յա-
կոբ աղբօրն ըսէ ...

ՏՂԵԿԸ (միջանցքէն). — Լաւ ...

ԱՐԱՔՍԻ (խոր տրտմած). — Խեղճ պզտիկ, փո-
խանակ դիչերական այս ժամին իր մանկական անուշ
քունը քնանալու, տես թէ ինչ բաներով է զբաղած ...
(դատն) Չա՛ր աշխարհ ... վատթա՛ր աշխարհ ...

ՎԱՀ. — Անբաղդ սերունդ ... (ներշնչումով մը)
Թերեւս բաղդաւոր եւ ազատ ... ո՞վ դիտէ ... եթէ

միայն ապրի ... (այս միջոցին կը մտնէ Շողակաքը) :

ՇՈՂԱԿԱԹ (սրահին մէջ յառաջանալով դանդադորէն) . — Ոտքերու ձայն առի, վահանիկս, մէ՞կը եկաւ ... (Արաքսին նշմարելով) Արաքսի, ինչո՞ւ չես քնացած, աղջիկս ...

ՎԱՀ. (մօրը պատասխանելով) . — Պզտիկ բանբերն էր ...

ՇՈՂ. — Ի՞նչ կ'ըսէր :

ՎԱՀ. — Լուր էր բերեր թէ մարդիկ պիտի դան հոս ...

ՇՈՂ. (ահաբեկ) . — Ի՞նչ մարդիկ ...

ՎԱՀ. — Զանազան թաղերէ Հայեր ...

ՇՈՂ. (չարագուշակ բան մը նախատեսելով) . — Վա՛րս, վա՛րս, վա՛րս ... Աս ի՞նչ սեւ օրերու հասանք... (ձեռքերը ծունկերուն զարնելով) . — Հայրիկդ ալ չեկաւ տակաւին ...

ՎԱՀ. (յուսադրակիան) . — Կրնայ յանկարծ ազատման լոյս մը ծագիլ ...

ՇՈՂ. — Աստուած լսէ ձայնդ, դաւակս ... Աստուած տայ փրկութիւնը շուտ հասնի, բարելուսին պէս հասնի ... (Արաքսիին) Աղջիկս, քալէ անկողինդ ... Հիւանդ կ'ըլլաս ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Մայրիկ քուն չունիմ ...

ՎԱՀ. (քախանձագիւն) . — Այո՛, այո՛, կը խնդրեմ, դնա՛ պառկէ ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Մի՛ ստիպէք ... Ինծի այնպէս կը թուի թէ՛ եթէ քնանամ դէ՛չ բան մը պիտի պատահի, իսկ եթէ արթուն մնամ, բան մըն ալ չպիտի պատահի...

ՇՈՂ. — Խօսքերէդ յայտնի է թէ՛ քունդ գլուխդ

կը խօսիս ... քալէ՛, քալէ՛ անկողինդ պառկէ ... (կ'ու-
զէ տանի) :

ԱՐԱՔՍԻ. — Ո՛չ, ո՛չ, մայրիկ ... քնանալէն յե-
տոյ արթննալ կայ, այսինքն վաղին զալը ... իսկ այդ
վաղէն ես կը սարսափիմ (կը սարսռայ) :

ՇՈՂ. — Չե՛մ հասկնար ...

ՎԱՀ. — Բայց, Արաքսի, քնանաս կամ արթուն մը-
նաս, միեւնոյնը չէ՞ ... Չէ՞ որ վաղը դարձեալ պիտի
դայ ... Չի՛ կրնար չզալ ... Լուսը պիտի բացուի ...

ԱՐԱՔՍԻ (մտռով բացակայի պէս). — Այո՛, ճշ-
մարիտ է, լոյսը պիտի բացուի ... այդպէս է ... Բայց
ինծի հակառակը կը թուի ... Եւ սակայն ճիշդ է թէ՛
վաղը պիտի դայ ... Չի՛ կրնար չզալ ...

ՇՈՂ. (քեւը մտած). — Քալէ՛, քալէ՛ ազջիկս ...
ուզեղդ դրդուած է պատահարներէն եւ տարօրինակ
խօսքեր կ'ընես ... շնացիր որ հանդստանաս ... (վեր-
նայելով) Աստուած ինքը հասնի ... Տէր Յիսուս Քրիս-
տոսի աջը մեզի փրկէ ... քալէ՛ ...

ՎԱՀ. — Գնա՛ Արաքսի, հանդստի պէտք ունիս ...

ԱՐԱՔՍԻ (համակերպած). — Այդպէ՞ս կ'ուզես ...

ՎԱՀ. (դէպի դուրս փշելով). — Այո՛ ... այո՛ ...
դնա՛, պառկէ եւ աշխատէ քնանալ ու մոռնալ ...

ԱՐԱՔՍԻ (Շողակաքի հետ մեկնելով՝ ինքնիրեն).
— Քնանալ ... մոռնալ ... հնա՞ր է միթէ ... (դուրս) :

(Վահանիկ՝ ետեւներէն տրտում նայուածքով ա-
նոնց կը հետեւի եւ խոր հառաչանք մը հանելով ետ կու-
դայ եւ յուսահատ կատաղանքով մը կը սկսի երթեւե-
կի, երբ յանկարծ շանթահարի մը պէս կ'արձանանայ
քայլին վրայ ...

(Շատ հեռուէն՝ վայոց թմբուկի մը խուլ ու կա-

նոնաւոր զարկերը կը լսուին երեք առ երեք, անհունօրէն դուժկան ու եղերական յետ կէսդիշերային տարաժամ այս պահին ... Սարսափահար մտիկ կ'ընէ, քայլեր աննելով դէպի բաց պատուհաններէն մէկը: Ճիգ կ'ընէ ըմբռնել այս անծանօթ ու անակնկալ արհաւիրքը ... Թմբուկը, կարճ ընդհատումներով՝ նորէն կը վերսկսի իր չարագուշակ միօրինակ երեք զարկերը ... Պատուհանէն ետ կուգայ եզրակացութեան մը չեկած եւ սրահին մէջտեղը արձանացած կը խորհի ու կը սպասէ թմբուկի աւելի մօտենալուն՝ որոշելու համար այն հընչիւններու իմաստը, որ ամէն զարկերէ յետոյ՝ դադարին կ'արտասանուին թմբկահարին կողմէ: Բնազդօրէն ատրճանակը պատեանէն դուրս կը քաշէ եւ տեսակ մը սպասողական դիրք կ'առնէ ...

(Շողակաթ եւ Արաքսի միեւնոյն սարսափէն ընկճուած՝ ահաբեկեալ կերպարանքներով՝ վերադարձեր են սրահը եւ ուրուականներու պէս անշշուկ կճկուեր են անկիւն մը ...)

(Թմբուկի զարկերը նորէն կը վերսկսին: Արաքսին, ցնցուած ու դալկահար աւելի սահելով, քան քալելով, Վահանիկին կը փաթթուի: Վահանիկը, առանց իր կեդրոնացած դրութիւնը խանդարելու, կը շոյէ Արաքսիի մագերը: Ամէնքն ալ անխօս են ու կարծես քարացած ... Թմբուկին զարկերը ալ աւելի կ'ուժովնան ու դադարի պահերուն՝ զարկերուն յաջորդող մունետիկին հնչիւնները աւելի որոշ կը դառնան եւ որոնք լախտի հարուածներու պէս կ'իյնան անոնց արիւնոզ սրտերուն եւ ուղեղներուն վրայ՝ ճմլելով ու արիւնաքամ ընելով զանոնք ...):

ՇՈՂ. (Վահանիկին մօտեցած եւ կիսահամարձակ,

կարծես ինքնիրեն հետ խօսելով) . — Ձայները մարի . . . Արեգակին երեսը չտեսնան . . . կէսգիշերը անց . . . Լուսերը կուրնայ . . . Ձե՞ն կրնար լուսնալուսն սպասել . . . Սեւ հողը մտնան . . . (փոքր դադարէ մը վերջ) Վահանիկ, ի՞նչ է աս . . .

ՎԱՀ. (յուսադրական եղանակով) . — Բան մը չէ՛, մայր, անշուշտ դարձեալ կառավարական ծանուցում մըն է կամ յայտարարութիւն . . .

ՇՈՂ. (սիրտ առած) . — Քէօքերնին չորնայ . . . Ձե՞ն կրնար լուսնալուսն սպասել . . .

ՎԱՀ. (դառն) . — Ահարեկէլ կ'ուզեն, մայր, չե՞ս ըմբռներ անոնց դիւային միտքը . . . Մունկի բերել . . . Անկողիններէն ընդոստ հանել տալ եւ անքուն ու զարհուրանքի մէջ լուսցնել տալ . . .

ՇՈՂ. (քեւէն բռնած) . — Աման զաւակս, սրահին մէջ մի՛ կենար, քալէ թաքստոցդ մտիր . . .

ԱՐԱՔՍԻ (աղերսական) . — Այո՛ . . . այո՛, Վահանիկ . . .

ՎԱՀ. (անդրդուելի) . — Թողէք . . . թաքստոցի պէտք չկայ . . . Թմբուկով չեն դար մարդ ձերբակալելու . . . Եղածը պատերազմական ծանուցում մըն է . . . Պէտէլ . . . Զօրակոչ . . . Ո՞վ գիտէ . . . Հիմայ կ'իմանանք . . .

(Թմբուկին ձայնը արդէն շատ որոշ կուզայ եւ դա՛մարի պահին, մունեաթիկի խօսքերը մի առ մի եւ պարզ կ'իմացուին, որ հետեւեալն է՝)

ՄՈՒՆԵՏԻԿ (փոզոցէն) . — « Բոլոր հայ փախստական զինուորները, քսանըչորս ժամուան մէջ պարտաւոր են անձնապէս զինուորական իշխանութեան յանձնուիլ : Անաստողներուն պահուրտած տուները պիտի այրուին

և կիներն ու մանուկները հրացանի բռնուին ... Այս բանը կը յայտարարուի ի գիտութիւն ... » :

ՇՈՂ. (անհամարձակ) . — Վահանիկ, մարագը պահուրտած փախտատական հայ զինուորները արդեօք արթընցնել տա՞մ ...

ՎԱՀ. (դժգոհ) . — Ի՞նչ կ'ընես մայր ...

ՇՈՂ. — Եթէ դան դտնան ...

ՎԱՀ. — Զգէ՛, մայր, ձգէ՛ հանգիստ խեղճերը, արդէն շատ են տառապած ... Անոնք ո՛չ կը համարձակին մեր տունը դալ եւ ոչ ալ կրնան ձեռք անցնել, եթէ անգամ դան ... Անցէ՛ք, անցէ՛ք պառկելու ...

ՇՈՂ. — Ինչալլահ իրե՛նք, մեծով պզտիկով հրացանի բռնուին ... Անաստուած շներ ... մարդակերներ ...

ՎԱՀ. — Ալ մի՛ տնտնաք ... անցէ՛ք պառկելու ...

ՇՈՂ. — Քալէ՛, աղջիկս, քալէ ... Բարերար Աստուած, դուն ասոնց ձայնը խափանես ...

ԱՐԱՔՍԻ (քայլիմ վրայ) . — Իսկ դո՞ւն ...

ՎԱՀ. — Կուզամ ... կուզամ ... Գե՛հ, շտապեցէք ... Հիմայ ուր որ չէ մարդիկը կուզան, ժամանակը ուշ է, անցէ՛ք ... Շատ չանցած անքուն մնալու շատ առիթներ պիտի ունենանք ...

ՇՈՂ. և **ԱՐԱՔՍ** (կը մեկնին) :

ՇՈՂ. (ինքնիքեկ մըմնջելով) . — Երկնաւոր թագաւոր, դո՛ւն հասնիս ... (դուրս) :

(Թմբուկը հետզհետէ հեռացած է փողոցէն, բայց դեռ կը լսուին կանոնաւոր եռադարկերն ու մունետիկի ալիւս անհասկնալի դարձած խօսքերուն հնչիւնները, որ երթալով կը նուաղին ու կը մարին վերջապէս միջուցին մէջ ... Վերստին ծանր ու չարարատիկ լռութիւ-

նը կը չոքի ամենուրեք եւ սը ալ աւելի հեղձուցիչ է դարձած թունաւոր կազի մը նման...):

ՎԱՀ. (Երբ եւեկեկելով սրահին մէջ եւ տրամաբանելով). — Քսանեւչորս ժամ ... Բնաջնջումին բռնի պատճառ կը ստեղծեն եւ անոր օրէնքին վերաբերուն կը հազցընեն ... Հարուածող բազուկները նախ մէջտեղէն վերցընել կ'ուզեն, մնացեալները ոչխարի պէս մորթելու համար ... (Պատն) Հակառակ վայրագութեան անարի են ու վախկոտ ... (Կը լռէ եւ կը մտորի: Դէպի պատուհանը կը յառաջանայ սպասողի մը պէս եւ յանկարծ կը լսէ պայմանադրական չորս գարկերը: Կ'աւազարէ դէպի միջանցքը եւ կը ձայնէ) Յակոբ'ը աղբար ... Յակոբ' աղբար, դուռը բաց ...

(Քիչ մը յետոյ ներս կը մտնեն իրար ետեւէ՝ Միջին, Եկեղեցւոյ եւ Բերդի թաղերուն ներկայացուցիչները: Ամէնքն ալ հասակաւոր ու պատկառելի մարդիկ: Ասոնք շուարած են ու ընկճուած չարագուշակ իրադարձութիւններէն, զոր կը նշմարուի իրենց քայլին, կեցուածքին, խօսքին ու նայուածքին մէջ ... Ամէնքն ալ արհեստաւորներ են, տառապած ու տանջուած ... Արդար մարդիկ, որոնք իրենց դառնալեղի քրտինքին հացը, համբերատարօրէն արցունքով են կերած ու ներկայ իրադարձութիւններէն կարծես քաշող արձաններ դարձած ... Ասոնց կ'ընկերանան երեք հայ փախստական զինուորներ: Արեւառ դէմքերով երիտասարդներ, իրենց հալածական ճամբաներուն վրայ բռնամահերը տեսած, սպանդներէն մազապուրծ ու անզօր կատաղութեամբ ու կսկիծով դիտած տեղահանութեան անվերջ կարաւանները ... Չարչարուած տառապեալներու մարմնացումներն ըլլան կարծես, բայց նաեւ իրենց նայ-

ուածքներուն ու կեցուածքներուն մէջ, մերթ ինչ որ անընկճելի ու վճռական բան մը կ'ուրուագծուի, սրով բունցքնին բնազդօրէն կը կծկուին եւ աչքերուն մէջ վազբային կատաղութեան հրաշէկ օձերը կը սողան մերթ...):

ՎԱՀ. (ամէն մէկին ձեռքը սեղմելով կը տեղաւորէ):

(Կը տիրէ պահ մը լռութիւն: Ամէն մէկը իր ներքին սարսափն է զոր կ'ունկնդրէ, զարհուրած եւ ինքնամփոփ):

ԲԵՐԴԻ ԹԱՂԻ ՆԵՐՎ. (յուսահատ շեշտով մը, որ կարծես ձայնը խորունկ քարայրէ մը կ'ելլէ). — Պարոն Վահանիկ, ի՞նչ պիտի ըլլայ մեր վիճակը ... Հմայեակ մօրեղբայրդ մեզի հոս ղրկեց ...

ՎԱՀ. (մտածկաւ). — Պիտի խորհրդակցինք ...

Ա. ՓԱՆՍՍ. ՁԻՆՈՒՈՐ (պատասխանելով Բերդի քաղի ներկի-ին՝ դառնօրէն). — Ինչ որ արդէն եղաւ ու կ'ըլլայ ուրիշ քաղաքներունը... (հեզմանով) Ասայիչ պէր քէմալ ...

Բ. ՓԱՆՍՍ. ՁԻՆՈՒՈՐ. — Ինքնապաշտպանութեան դիմենք, եթէ չէք ուզեր էշնահատակ ըլլալ ...

ԵԿԵՂ. ԹԱՂԻ ՆԵՐՎ. (տրտում եւ յուսահատ). — Մենք խեղճ աշխատաւորներ ենք ... Մեր չարաչար վատտակէն հազիւ չոր հաց մը կը մնայ մեզի ... Կառավարութեան հրամանները անտրտունջ կը կատարենք եւ դեռ ա'լ աւելին ... Մեր զաւակներուն բերնէն կըտրած՝ իրեն կուտանք ... Այլ ի՞նչ կ'ուզեն մեզմէ ...

Ա. ՓԱՆՍՍ. ՁԻՆ. — Դո՛ւն միայն կաս յերուսաղէմ ... Ձեր հողինե՛րը կ'ուզեն ... հողինե՛րը ... հասկըցա՞ր հիմայ ...

(Պահ մը կը տիրէ մասհոգ լուսթիւն) :

Միջին ԹԱՂԻ ՆԵՐԿ. (խոյնով լուսթիւնը, ընկ-
նուած) . — Ներողութիւն, պարոն վահանիկ, դուք ի՞նչ
կը խորհիք ...

ՎԱՀ. (կը խոր մտածումէն սրապիւծ) . — Վար-
պետ, յեղափոխականներու ղերքը շատ որոշ է ... Ժո-
ղովուրդի խնդիրը կայ ...

Միջին ԹԱՂԻ ՆԵՐԿ. (յուսահատ) . — Ի՞նչ ընէ
խեղճ ժողովուրդը ... երկու սուրերուն մէջն է մնա-
ցեր ...

Գ. ՓԱԽՍ. Ձին. (ըմբոստ) . — Էօլմէք, էօլմէ՛ք,
խըրլամայա նէ՞ կէրէք ... Ամէն օր արդէն քիչ մը շէ՞ք
մեռնիր ... մէկ անգամէն ես մէռէ՛ք, ես մեռցուցէ՛ք...
Շիտակ չէ՞ ...

ԵԿԵՂ. ԹԱՂԻ ՆԵՐԿ. — Շատ շիտակ է, աղբար,
շատ շիտակ ... (Վահանիկիմ) Կոմիտէն ի՞նչ որ հրա-
մայէ, ժողովուրդը հնազանդ է ...

Միջին ԹԱՂԻ ՆԵՐԿ. (դառն) . — Ժողովուրդը,
վարպետ, անմիարան է ... Ամէն գլխէ ձայն մը կ'ել-
լայ ...

ԲԵՐԴԻ ԹԱՂԻ ՆԵՐԿ. — Թուրքին եսթաղանը մեզի
կը միարանեցնէ ...

(Դարձեալ ծանր լուսթիւն մը կը տիրէ) :

ՇԱՊՈՒՀ (պահ մը վերջ ներս կ'իյնայ: Կայտառ ու
գեղեցիկ երիտասարդ մը: Համակ ուժ եւ ըմբոստու-
թիւն: Ֆէտայու տաքագ կը կրէ եւ զինուած է: Անոր
մուտքը ընդհանար ոգեւորութիւն առաջ կը բերէ) . —
Բարեւ ձեզ ... (կը յառաջանայ եւ վահանիկը համար-
րելով) Ընկեր վահանիկ, արիութիւն: Հերոս հայրդ

հոս ներկայ է այս գիշեր եւ պիտի նախագահէ մեր խորհրդակցութեանց ...

ՎԱՀ. (փղծկելով յանկարծ). — Ա՛խ Շապուհն ... հայրս, պատուական հա՛յրս ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Հանդարտուէ Վահանիկս ... Արիւսիրտ հօրդ վախճանը դաստիարակիչ եւ ուղեցոյց է բոլոր Հայերուն, որ տակաւին կ'ապրին եւ թակարդը չեն ինկած ... Քաջութիւն եւ վրէժ, ո՛չ թէ տկարացում եւ համակերպում ... Քէլ Հասանը քիչ առաջ իր թմբուկը վայել կուտար հայարնակ փողոցներով ... Թաղմանական երգն էր մեր, որ օձի մը պէս կը սողար ... նորանոր եւ զանգուածային սպանդներու ազդանշանն էր հասկցողին համար ... իսկ մենք ... մենք ե՞րբ պիտի զարնենք մեր ինքնապաշտպանութեան ահազանդը ...

ՁԱՅՆԵՐ. — Կեցցէ՛ Շապուհը ...

ՎԱՀ. (հետզհետէ իր պաղարիւնութիւնը գտած). — Ձե՛նք ուշանար այլեւս, Շապուհ, չե՛նք ուշանար ...

Բ. ՓԱՍՍ. ՁԻՆ. — Գիշեր ցերեկ կը կրկնեմ զէնքի գիմեւ, բայց լսող չկայ ...

Ա. ՓԱՍՍ. ՁԻՆ. — Մեր տեսածներուն հարիւրին մէկը թէ դուք տեսած ըլլայիք, Աստուած վկայ այդպէս ձեռքերդ ծալած չպիտի նստէիք, ու սպասէիք ամօթալի մահուան ...

ՄԻՋԻՆ ԹԱՂԻ ՆԵՐՎ. — Շիտակ է, աղբար, շիտակ են ըսածներդ, բայց դժուար դործ է, անհնարին դէմ դնելը ... (յուսահատ դառնութեամբ) Խենթենալը հիչ բան մը չէ՛, երբ կը մտածես թէ՛ ո՛չ մէկ յանցանք կամ օրինազանցութիւն ունիս, սակայն եւ այնպէս մահուան ես դատապարտուած ...

ՎԱՀ. — Վարպետ, հայրս ի՞նչ մեղք ունէր ...

ՄԻՋ. Թ. ՆԵՐՎ. — Նազարէթ էֆէնտի՛ն ... Բաւ
լիցի, քաղաքի ամէնէն լաւ, բարեգործ եւ աղնիւ մարդն
էր, յարգուած ու սիրուած թէ՛ Թուրքէն, թէ՛ Հայէն...

ՎԱՀ. — Բայց եւ ամէնէն առաջ զայն զնդակահա-
րեցին ...

ՁԱՅՆԵՐ. — Դուք ողջ ըլլաք ... Աստուած ձեզի
օրեր տայ ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Փառք եւ երանի անոր, որ տղամար-
դու պէս մեռնիլ գիտցաւ ...

ՁԱՅՆԵՐ. — Լուսերու մէջ հանդէի հողին ...

Ա. ՓԱՍՍ. ԶԻՆ. (կծու). — Ամէնքդ ալ պիտի սատ-
կեցնեն, եթէ զէնքի չղիմէք ... Նազարէթ էֆէնտին
մեռաւ, բայց չսատկեցաւ ... փառք իր անունին ...

ԲԵՐԴԻ Թ. ՆԵՐՎ. — Դանակը ոսկորին է հասեր ...
Մեր թաղեցիք բերդ քաշուելու մասին կը խորհին, բայց
նախ կոմիտէներու հրահանգին կը սպասեն ...

ԵԿԵՂ. Թ. ՆԵՐՎ. — Մեր թաղն ալ երկուքի է բաժ-
նուած, բայց գիմադրել ուղողները մեծամասնութիւն
են ...

ՄԻՋԻՆ Թ. ՆԵՐՎ. — Եթէ մէկալ թաղերը ոտքի ել-
լեն, մերինն ալ խտէր խտէմէզ պիտի հետեւի անոնց ...
Չաթէն Պարտէզի թաղն ալ պարոն Վահանիկի ձեռքն
է... (յուզուած) Ապրինք մէկտեղ, մեռնինք մէկտեղ...

(Կարճ լուսիւն մը կը ախրէ, որու ընթացքին շա-
տերը իրար հետ լուսիւն մը կը տեսակցին կամ կը խոր-
հրդակցին):

ՎԱՀ. — Ընկեր Շապուհ, այս վերջին օրերու ըն-
թացքին պատահածներու մասին թէ եւ հատուկոր բա-
ներ լսեր եմ, բայց բուն իրականութեան վերահասու

չեմ, դուն որ տասնեակ ծպտումներով թուրքերուն մէջ
կը շրջիս, կրնաս զիս լուսարանել ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Ամէն պատահար յուշատետրիս մէջ
կ'արձանագրեմ օրը օրին ...

ՎԱՀ. — Քո՞վդ է ...

ՇԱՊՈՒՀ (գրպանէն հանելով). — Մի՛շտ անբա-
ժան ... ո՞վ զիտէ, կրնայ օր մը պէտք դալ ... Եթէ
մէկը գէթ մեզմէ ողջ մնայ ... Մեր առաջնորդ թորիկ-
եանին սպաննուիլը զիտե՞ս ...

ՎԱՀ. — Այո՛ ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Քիչ մըն ալ իրենն էր յանցանքը ...
Քանի՛, քանի մարդկանց միջոցաւ իրեն խորհուրդ տրը-
ուեցաւ չպատասխանել կառավարական հրաւերին ...
Եւ կամաւոր զոհ մը եղաւ ... Գիտէր գալիքը եւ միա-
մտօրէն կը կարծէր թէ՛ անհատական զոհերով պիտի
փրկուէր ժողովուրդը ...

ՇԱՊՈՒՀ (կը սկսի կարգալ բարձրաձայն) (*). —
Առաջնորդի ձեռագրմանէն լսածս՝

« Բանտի պարսպապատ հրապարակին վրայ, ուր
ցերեկը ոճրագործները իրենց զուռնա զէմքերն ու շրջ-
թաները կը պտըտցնեն, առաջնորդը նստաւ իր ճերմակ
ձին՝ իմ օգնութեամբս: Սեւ վեղարին տակ իր դէմքը

(*) Այս եւ սառը մտան տեղեկութիւններ եւ իմաս-
տասիրական դատողութիւններ՝ կեանքի, ցակատագրի
շուրջ, ներկայացման պարագային պէտք են կրճատուիլ:
Թատրոնը՝ ո՛չ նառախօսութիւն է եւ ո՛չ ալ իմաստասի-
րական մտամարգանք: Այս վերջիւնները կը ծառայեն մի-
այն գործողութիւններու քափը ջլատելու: Ծ. Հ.

գունատ էր եւ տրտում ... Ու երբ ան իր նժոյզին գլուխը դէպի մեծ դուռը կը դարձնէր, քսանեւհինգ ոստիկաններ թռան իրենց ձիերուն վրայ եւ զանոնք խաղցնելով՝ շրջապատեցին զինքը եւ տարին ... Անդրէաս գլուխէն քիչ հեռու, աւազակոյտի մը վրայ սպաննուեցաւ կոնակէն՝ Գուճուրգատէ Քեազիմէն, որու հայրը Չրզիսի գիւղը հիմնադրուած էր ... Առաջնորդի վերջին խօսքերն եղան. — « Միշտ խոհեմ եւ միշտ պատրաստ թող մնան » ...

(Քիչ մը միջոց, որու ընթացքին կը լսուին անհասկնալի փսփսուկներ եւ շուկներ) :

ՇԱՊՈՒՀ (շարժամակերպ) . — Յունիս երկուքին՝ հին տոմար, երկուշարթի կէսօրէ վերջ, ոստիկան-զինուորները շրջապատեցին հին ու նոր թաշխանները, ուր, մօտ երեք հարիւր առեւտրականներ, խանութներ ունէին : Հոն գտնուող բոլոր մարզիկը, սեփականատէր կամ յաճախորդ, սուիններու ընդմէջէն առաջնորդեցին բանտ, զոյգ զոյգ, դպրոցական տղոց պէս կարգի շարած ... :

— Թաշխանները գրաւելէ վերջ՝ ոստիկանութիւնը սկսած է քանդել սալաշատակները, սենեակներու յատակներն ու առաստաղները՝ զէնք ու ռումբ փնտռելու պատրուակին տակ : Կը կոտորեն զանձարկիները եւ պահարանները եւ կը գրաւեն անոնց պարունակութիւնները ... :

— Միեւնոյն օրը Քէլ Հասան անունով տիրահոգակ աւազակը արձակուեցաւ բանտէն եւ զրկուեցաւ Հայոց թաղը, լիազօր իրաւունքներով հայ փախստական զինուորները փնտռելու : Այս աւազակը, շրջապատուած իր արիւնկզակ շքախումբով, փողոցէ փողոց իր սարսափը

կը պարտցնէ ... Ձեռք անցուցածները Սերոբի սրճարանը կը տանի, որը ժամանակաւոր բանտի է վերածուած, բանաբ Հայերով լեփլեցուն ըլլալով ... Հոն սարսափելի տանջանքներ կը տրուին բռնուածներուն ... Մօտակայ փողոցով անցնող ժողովուրդը, սարսափով կը լսէ անկէ դուրս պոսթկացող ցաւի եւ ողբի ազաղակները, ոստիկան-գիւնուորներու հայհոյչութեանց եւ մահակներու չոր շառաչիւններուն խառնուած ... :

— Շրջականերէն կը տեղեկացնեն թէ՛ Բիւրք, Մըշակնոց, Կթանոց, Ածպտեր, Սէվէնտիք, Արդաւիս, Զրդիսի գիւղերը հիմնադատակ կործանուած են եւ գիւղացիները սրէ անցուած ... :

— Հոս, քաղաքին մէջ երկու հարիւր չէթաներ, պետական հրացաններով ու ձեռնառումբերով զինուած ահաբեկելու համար կը չրջին, երգելով մեր հասցէին շատ յատկանշական երգեր, նմոյշ մը՝

Քեաֆիք կեալուր չամկլար քագմըշ

ձամկլէրէ, հէր եէրէ,

Փաքյատարմ պօմպպարը,

Թիւրքիլիւք կիքսիմ հէր եէրէ ...

ՎԱՀ. (մտայլ ու գուհատ). — Շապո՛ւհ, կը բուէ... կը բուէ ... (խիզախ եւ վերացած) Եւ այս բոլորէն յետոյ, որ դեռ սկիզբն է զարհուրելի արհաւիրքներուն, ելլել խոհեմութիւն, զգաստութիւն եւ զգուշութիւն քարոզել, պարզապէս ստրկական համակերպութիւն է ... (աղաղակելով) Ոճիրներուն ոճիրն է, ժողովրդազաւութիւն է, ո՛չ միայն Շապին-Գարահիսարի Հայերուն, որ իր ծոցէն Անդրանիկն է տուած, ինչպէս եւ Ղուկաս Աղբարը, այլ եւ ամէն մէկ բանական շնչաւորի աւհասարակ, եթէ զուրկ չէ ինքնագիտակցութենէ եւ պատուի

ընթացում է ... (տոբի ելած) Երկրնորանք չկա՛յ այլևս, եւ չի՛ կրնար ըլլալ ... եւ նոյնիսկ ժողովուրդի արամադրութեան խնդիր ... Արիւնտ ձեռնոցը նետուած է արդէն եւ մենք զայն կը վերցնենք առա՛նց վարանումի եւ դուրս կուզանք կրկէս ... Ամէ՛ն մէկս ժողովուրդի համար եւ ժողովուրդը ազատ Հայութեան համար ...

ՇԱՊՈՒ Հ (յուզուած կը համբարէ վախանիկի ֆախառը) . — Կեցցե՛ս :

ՇՇՈՒԿՆԵՐ . — Պրա՛վօ՛ ...

(Կը մտնեն Գրիգոր Պարոնվարդեան, փաստարան խոսրով, Իսրայէլ Օղանեան, ամէնքն ալ զինուած տանոց ատրճանակներով : Կը տիրէ ոչեւորութեան իրարանցում մը ... Կը բարեւեն եւ վահանիկին հետ կ'ողջագուրուին ... Ընդհանուր երեւոյթէն դատելով՝ այլ եւս սկսած է հասակ նետել արու վճռականութիւնը : Հողեկան ընկճուած վիճակը տեղի է տուած տեսակ մը լուրջ զուարթութեան, թախիծը փարատած է ճակատներէն եւ խօսքերն ու արտարբութիւնները աւելի շեշտաւոր եւ համարձակ ձեւ մըն են առած ...) :

ՓԱՍՏ . **ԽՈՍՐՈՎ** . — Հայրենակիցներ, ի՞նչ կ'ըսէք սա թմբուկի ծանուցումին ...

ՇԱՊՈՒ Հ . — Քէլ Հասան աւազակն է զարնել տուողը, (հեզմանֆով) Մեր բարեխնամ կառավարութեան լիազօրը խայիներու վրայ ...

ՓԱՍՏ . **ԽՈՍՐՈՎ** . — Իսկապէս շնորհակալ ըլլալու ենք կառավարութեան, որ իր նպատակը քսանեւջորս ժամ առաջ կը տեղեկացնէ մեզի ...

ՇԱՊՈՒ Հ . — Եւ միջոց կուտայ կազմակերպուելու...

ԳՐ . **ՊԱՐՈՆՎԱՐԳԵԱՆ** . — Յեղափոխականներուս զիրքը շատ որոշ է եւ ձեւակերպուած ... Սակայն ի՞նչ

է ժողովուրդի, թաղեցիներու մտածելակերպն ու տրամադրութիւնը ...

ՎԱՀ. — Լիազօր ներկայացուցիչները հոս են, եւ ընդհանրապէս համամիտ են զէնքի դիմելու ...

ՄԻՋ. ԹԱՂԻ ՆԵՐԿ. — Շիտակը մեր թաղեցիք հակառակ չեն, միայն կը վախնան թէ՛ ուժ չունին եւ տակը կը մնան ...

ԲԵՐԳ. ԹԱՂԻ ՆԵՐԿ. — Մեր թաղը զինուած է եւ պատրաստ է կռուի ...

ԵԿԵՂ. ԹԱՂԻ ՆԵՐԿ. — Քիչ շատ մենք ալ զէնք ունինք, բայց կատարեալ միարանութիւնը կը պակսի ...

ՎԱՀ. — Պարտէզի թաղը կրնայ զէնք տալ չունեցողներուն ... Եւ արդէն ինքնապաշտպանութիւնը ո՛չ թէ մասնակի եւ թաղային, այլ միահամուռ եւ միաձոյլ կերպարանք պիտի կրէ ...

ՇԱՊՈՒՀ (Խրոխտ). — Յարգելի թաղային ներկայացուցիչներ, ձեր ընելիքը, ինքը՝ մարդասպան կառավարութիւնը կը թելադրէ արդէն ամէն մէկ վայրկեան... Իսկ մենք յեղափոխականներս՝ Դաշնակցական թէ՛ Վերակազմեալ Հնչակեան, երդուած ենք մեր կեանքի գնով պաշտպանել ժողովուրդը, փրկել ամօթալի եւ մահաբեր տեղահանումէն ու անասնական մահերէն ... Կըրցա՛նք, լա՛ւ, թէ չկըցանք, կը մեռնինք միասին՝ զէնքը ձեռքին ...

ՁԱՅՆԵՐ. — Չէնքի՛ դիմել, զէնքի՛ դիմել ... Ինքնապաշտպանութիւն ...

ՓԱՍՏ. ԽՈՍՐՈՎ. — Ընկեր Գրիգոր Պարոնվարդեանը թաղեցիներու մտայնութեան եւ տրամադրութեան խօսքն բրաւ ... Իմ կարծիքով այդ խնդիրը երկրորդական է, որովհետեւ այդ մտայնութիւնը յաճախ

անորոշ է, անդոյն եւ ընդհանրապէս հակասական ... Անկազմակերպ մարդկանց հաւաքականութիւնը անընդունակ է կռուելու վտանգի ահազնութիւնն ու տարողութիւնը եւ միջոցներ խորհելու զայն զիմազբաւելու համար ... Հետեւարար խօսքն ու դործելակերպը կը պատկանին յեղափոխական կոմիտէներուն, որոնք քաղաքական խնամակալի դերի մէջն են իրաւազուրկ ժողովուրդին համար ...

ԳՐ. ՊԱՐՈՆ. — Ես այդ խնդիրը շօշափեցի, չըսել տալու համար թէ՛ ժողովուրդին չհարցուեցաւ՝ եթէ ոչ ամբողջովին համաձայն եմ ...

ԻՍՐ. ՕԶԱՆԵԱՆ. — Բնական իրաւունքներու կիրարկումը, ինչպէս ներկայիս մեր ինքնապաշտպանութիւնն է, ո՛չ վէճի եւ ոչ ալ քուէի կը դրուի ...

ԶԱՅՆԵՐ. — Ի ղէ՛ն ... Ի ղէ՛ն ...

ԳՐ. ՊԱՐՈՆՎԱՐԴԵԱՆ. — Որպէսզի սխալ չհասկըցուիմ, կը յայտարարեմ հրապարակաւ ... Զէնք վերցընելով ես, անձնապէս, կը ժխտեմ ո եւ է պատասխանատուութեան խնդիր ժողովուրդի հանդէպ ... Այդ խնդիրը կընար ծագել միմիայն ա՛յն պարագային, եթէ մենք խաղաղութեան մէջ ապստամբական շարժում մը կազմակերպէինք եւ կամ առնուազն անգիտակ ըլլայինք նախամարդ թշնամու բնաջնջման նպատակին ... Այդ անխիմաստ եւ անտեղի պատասխանատուութեան զոհն եղան մեր ղեկավարները եւ անարժան մահերով քաւեցին իրենց սխալը եւ փութացուցին ընդհանրական ջարդերը ... Կը յայտարարեմ, մենք, ուխտին կրտսերներս, ոճիր կը համարենք միեւնոյն սխալը դործելը ... Գալով ժողովուրդի փրկութեան երաշխիքին, այդ կը նշանակէ մեզմէ անկարելին պահանջել ... Ես ասոր կը պա-

տասխանեմ թէ՛ ամէն մէկ համոզուած յեզափոխական
զործ, կը կատարուի արդէն յանուն ժողովուրդի փըր-
կութեան ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Մեռնելու զուրս կուզանք, սրովհե-
տեւ միեւնոյնն է, մեզի մեռցնեն պիտի եւ այն ալ չա-
բաչար նախատական ու ամօթալի մահերով ... Այլեւս
այստեղ վիճարանելու բնաւ առիթ չի՛ մնար ... Դիմա-
դրաւ դօտեմարաէն յաղթական զուրս եկանք, լաւ, իսկ
թէ պարտուեցանք, ինչ որ շատ աւելի հաւանական է
ու բացարձակ, արդէն այդ էր մեր վախճանը, մահա-
վճիռը տրուած էր արդէն ... Գոնէ հպարտ կը մեռ-
նինք ... Ես չեմ կարծեր թէ՛ թաղեցիները Չարդն ու
անպատիւ գերութիւնը նախընտրեն ... (Թաղ. ներկա-
յացուցիչներուն դարձած) Այնպէ՞ս է, վարպետներ ...

ԹԱՂ. ՆԵՐԿ. ՄԻԱՍԻՆ (գլխու հաստատական նշան
կ'ընեն եւ կը շնչեն) . — Այնպէս է ...

(Կը տիրէ լուսթիւն, որը չունի նախորդներու
սրտամշուկ ծանրութիւնը. ամէն ճակատ բարձր է եւ
ամէն նայուածք բոցավառ:

(Այս միջոցին ներս կը մտնեն Հմայեակ Գարակէօզ-
եան եւ Ղուկաս Աղբար: Երկուքն ալ ֆէտայու տարազ-
ներով եւ զինուած: Այս մուտքը խանդավառութիւն ա-
ռաջ կը բերէ եւ ամէնքը ոտքի ելած զանոնք զուրդու-
բանքով ու հիացմունքով կը շրջապատեն:)

ՄԻՋ. ԹԱՂԻ ՆԵՐԿ. (մանկական պէս ուրախ) . — Ղու-
կաս Աղբարը որ եկաւ, ալ վախ չունինք ... ետեւէն
կ'երթանք ...

ԵԿԵՂ. ԹԱՂԻ ՆԵՐԿ. — Ինչ որ կ'սիրէնքը վճռեն,
պատրաստ ենք կատարելու ...

ՎՄ. ԳԱՐԱԿԷՕԶԵԱՆ (հանդիսաւոր շեշտով) . — Կո-

միտէնէր չկան այլեւս եւ ո՛չ ալ կուսակցութիւններ, կա՛յ միմիայն Հայ ժողովուրդը, միակամ ու միաճակատ ու իրեն դէմ դարաւոր նենգ ու բարբարոս թշնամին ...

ՁԱՅՆԵՐ. — Կեցցէ՛ ինքնապաշտպանութիւնը ... Կեցցէ՛ ...

ՀՄ ԳԱՐԱԿ. — Ուրեմն, մարտական ուժերու եւ թաղային լիազօր ներկայացուցիչներու անունով եւ անոնց միաճայն որոշումով կը յայտարարենք զէնքի դիմել եւ Ղուկաս Աղբարը ինքնապաշտպանութեան ղեկավար ընդունիլ ...

ՁԱՅՆԵՐ (խելայեղ ցոյցեր). — Կեցցէ՛ Ղուկաս Աղբարը, մեր կտրիճ ղեկավարը ... Կեցցէ՛ ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Ես կ'առաջարկեմ ընկեր Հմայեակ Գարակէօզեանը փոխ-ղեկավար ...

ՁԱՅՆԵՐ. — Այո՛ ... Այո՛ ... Կեցցէ՛ Հմայեակ Գարակէօզեանը ... Կեցցէ՛ ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿԻՑՁԵԱՆ. — Լսեցէք ... ճակատադրական վայրկեանները կը մօտենան ... Փօլիս Իպրահիմէն քիչ առաջ տեղեկացայ թէ՛ բանտարկեալները վտանգի մէջ են ...

ՇԱՊՈՒՀ (զուլիսը կառաղանձով քափահարելով). — Պիտի մաքրե՛ն ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. (շարունակելով). — Տուրիկեան Սեդրակը, որպէս մօլլա ծպտեալ՝ զրկուած է լուրը ճշդելու ... Եւ այդ սպանդը աւարտելէ վերջ, կարգը պիտի դայ քաղաքին, հայկական թաղերուն վրայ յարձակում գործուելով ...

ՇԱՊՈՒՀ (կրակուրոց). — Նախայարձակ ըլլալու է եւ նախ բանտարկեալները փրկելու ...

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲԱՐ. — Երկրորդը, այո, ամէն զնով,
սակայն առաջինը երբե՛ք ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Կը խնդրեմ ինձ եւ իմ տասնեակին
վստահիլ այդ զործը ...

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԲԱՐ (Հմ. Գարսկեօգեանիմ). — Ի՞նչ
կ'ըսես ...

ՀՄ. ԳԱՐԱԿ. — Դուն զիտես ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Մի՛ վանաք այդ փառքը ինձի ...

ԶԱՅՆԵՐ. — Կեցցէ՛ մեր Շապուհը ... Փա՛ռք ի-
րեն ու իր տասնեակին ...

ՂՈՒԿ. ԱՂԲԱՐ. — Պատրաստուէ՛, սակայն բացար-
ձակապէս հետեւեալ պայմանով ... Նախադարձակ չպի-
տի ըլլաս, այլ բանտին վրայ դրո՛հ պիտի տաս՝ առա-
ջին եթէ մեղմէ անկախ պատճառներով ընդհարումը
ծայր տայ եւ երկրորդ, եթէ կառավարութիւնը սկսի
բանտարկեալները մաքրել կախաղանի, զնդակահարու-
թեան եւ կամ կացնահարութեան միջոցներով ...

ՇԱՊՈՒՀ (հանդիսաւոր). — Յեղափոխականի խօս-
քըս կուտամ ...

ԶԱՅՆԵՐ. — Կեցցէ՛ Շապուհը ... (Շատերը կ'ող-
ջագորտիմ հետը եւ ումանք կ'արտասուեն յուզումէն):

(Այս պահին ներս կ'իջնայ Սեդրակ Տուրիկեանը՝
թուրք մօլլայի տարազով):

ՏՈՒՐԿԿ. (շնչապառ՝ Ղուկաս Աղբօրն ու Հմ. Գա-
րսկեօգեանիմ խօսքերն ուղղելով). — Ստուգեցի ...
Բանտի հրապարակին վրայ տենդաղին կախաղանները
կը տնկուին ... Փայտահատներն ու մսագործները՝ ի-
րենց զործիքներով կը համախմբուին բանտին շուրջը ...
Նաեւ քարիւղ կ'ամբարեն ...

(Պայթած ռումբի մը տպաւորութիւնը կը զործէ

այս տեղեկատուութիւնը ... Պահ մը կը տիրէ ծանր ու ճնշիչ լուսթիւն ... Ճակատադրական ահարկու եղելութեանց շունչը կ'ընդհարուի իրենց միմանձ ճակատներուն՝ թէեւ անհունօրէն տրտում են, բայց հեռու է իրենցմէ յուսահատութիւնն ու ընկրկումը) :

ՂՈՒԿ. ԱՂԲԱՐ (մտայլ ու կտրուկ) . — Ոճի՛ր է այլ եւս ուշացումը ... Պէ՛տք է կանխել թշնամին եւ խփանել իր ոճրապարտ ծրագրին իրագործումը՝ ամէ՛ն տեղ կազմ եւ պատրաստ գտնուելով ... Թաղերը խփոյն եւ եթ իրենց բոլոր զէնքերն ու ռազմամթերքները ապահով տեղեր հաւաքած՝ թող սպասեն զինուորական խորհուրդի հրահանգներուն, զոր անմիջապէս կը կազմենք ... (կորովի շեշտով) Ո՛չ մէկ քայլ պիտի առնուի առանց անոր զիտութեանն ու ցուցմունքին ... Եւ յետոյ, լաւ իմացէք, եթէ քաջութիւնը չունենանք ընկերոջ, հօր, մօր, սիրելիի ու զաւկի զխակներուն վրայէն կռիւր շարունակել, այն ատեն մենք չե՛նք կրնար այս բացարձակ անհաւասար պայքարը տանիլ մեր ունեցած խեղճ միջոցներով ... Թէեւ հազարին մէկ հաւանակատութիւն կայ ողջ մնալու, բայց դո՛նէ կը մեռցնենք մեռնելէ առաջ ...

(Սրբազան սարսուռ մը կը տողանցէ հողիններուն մէջ եւ կը ծառայնէ կերպարանքները) :

ԱՄԷՆՔԸ (ձեռքերը վեր) . — Կ'երգնո՞ւնք ... (քեքեւ երկրաշարժի ցնցում մը եւ ստորերկրեայ որոտում մը կը լսուի) :

ՂՈՒԿ. ԱՂԲԱՐ (շարունակելով) . — Ոչի՛նչ, ո՛չ մէկ սրբազան զիտի մեր քայլերը պիտի կասեցնէ ... Միշտ մեր ամէն մէկին մէջ արթուն պիտի մնայ այն զիտակցութիւնը թէ՛ մենք խռովարարներ չենք եւ թէ՛ մեր կը-

ուիւր՝ բանադատուած անարդ թշնամու կողմէն՝ կուին է մօրթուող անպաշտպան արդարութեան, կուին է մարդու ամէնէն սրբազան իրաւունքին՝ կեանքի ինքնապաշտպանութեան ...

ՍՄԷՆՔԸ (ամպրոպային որոտամունքով՝ ձեռքերը վեր). — *Կ'երզնունք ...* (ցնցումը աւելի ուժգին կը զգացուի եւ ստորերկրեայ որոտումը աւելի որոշ կը լսուի ...):

(Ու մինչ հանդիսաւոր ձեռամբարձ երդումը՝ ամէնքի դէմքին նահատակի մահուան պայծառութիւնն է տուած ու անխռով կեցուածք եւ մեկնելու կը պատրաստուին):

ՇԱՊՈՒՀ (ձեռքերով նշան ընելով). — *Կեցէք ...* (պատուեալներ երթալով՝ դուրս կը կախուի եւ երեք անգամ կը ձայնէ բուի մը պէս) *Ուհու ... Ուհու ... Ուհու ...* (ամէնքը զարմացած իրեն կը նային) *Հիմայ կը տեսնէք ...*

ՏՂԵԿԸ (յանկարծ կը յայտնուի սրահին մէջ). — «*Պարբար*»:

ԶՍՅՆԵՐ. — *Կեցցե՛ս ... Կեցցե՛ս ...*

ՇԱՊՈՒՀ (մօտեցած փաղափշելով). — *Արտա՛շ, մեզի՞ ալ կարգախօս ...*

ՏՂԵԿԸ (ամչցած ու ժպտում). — *Սխալեցայ ...*

ՇԱՊՈՒՀ (գուրգուրալով). — *Լաւ, լաւ ... ըսէ՛ նայիմ ...*

ՏՂԵԿԸ (լուրջ, վստահ եւ աշխոյժ). — *Մարդ չկայ... Կատու անդամ չկայ Հայոց թաղերուն մէջ ...*

ՇԱՊՈՒՀ (շրջապատին) . — Կրնանք մեկնիլ ...

(Մինչ մեկնումը ծայր կուտայ)՝

ՎԱՀ . (տղեկի ամուրներէն բռնած եւ վեր բարձրացուցած) . — Քա՛ջ եւ հերոս տղայ ... Թէ ողջ մնանք եւ ազատագրուինք, քու արձանդ պիտի կանգնեցնենք... (կը համբուրէ նակտէն՝ վար առած) :

ՎԱՐԱԳՈՅՐ

Գ. ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

(Արդէն ամէն վարանում ու տարակոյս փարատած է ... Ժողովուրդը համախմբուած Ղուկաս Աղբօր շուրջը՝ միակամ ու միասիրտ՝ ինքզինքը նետած է անհաւասար պայքարի դժոխքներուն մէջ: Անդառնալիօրէն երգուած է մեռնիլ ազատ մարդու պէս եւ որքան հնար է շատ մեռցնել այս անողորմ տարրէն, որ իր երեւան գալէն սաղին, մարդ անունին ու մայրական արգանդին նախատինքն ու արատն եղաւ շարունակ:

(Բեմի տեսարանը դարձեալ միեւնոյնն է, Հիւսիսեաններու տան ընդարձակ սրահը:

(Վարագոյրը բացուած միջոցին, բեմին վրայ մարդ չկայ: Կը լսուին հրազէնի ձայներ ... Նախ հատ հատ, երթալով համազարկի բնոյթը կը ստանայ, կը բաղմանայ, կ'ընդհանրանայ եւ վերջապէս ամբողջ քաղաքը կը դողայ հրացանաձգութեան միապաղաղ որոտումին

տակ, պատերազմի դաշտի մը տպաւորութիւնը ապրեցնելով: Ամէն'ն կողմէ, ամէն'ն փողոցէ, ամէն'ն տունէ հայրենասիրական ազատաշունչ ու ըմբոստ երգերը լիաթոք կ'երգուին ... Կարծես մեծ զօրահանդէս մըն է որ կը կատարուի եւ հո'ն ներկայ են բոլոր դարերու նահատակներու ստուերները եւ հայ պատմութիւնը իր էջերն է բացած նոր փառքերու արձանագրութեան համար...):

ՇՈՂԱԿԱԹ (ներս կը մտնէ անապարանքով՝ զարհուրանքէն շուարած ու մոլորական՝ չորս կողմը կը նայի) . — Հոս ալ չկայ ... (պահ մը բոլորովին կը շուարի, ձեռքերը ծունկերուն կը գարնէ ցաւագին եւ նոքնն միջանցքը քայլ առնելով դուռը կը բանայ ու սարսափաւ հար ձայնով մը կը պոռայ) *Արաքսի՛ ... Արաքսի՛ ...* (պահ մը մտիկ ընելով) *Արաքսի՛ ... Արաքսի՛ ...*

ԱՐԱՔՍԻ (անապարանքով ներս փութացած) . — *Ի՛նչ է, մայրիկ ...* (ձեռքին գոյնզգոյն լաթեր բռնած) :

ՇՈՂ . (լալկան) . — *Վահանիկս ... Վահանիկս ո՞ւր է ...*

ԱՐԱՔՍԻ (վախցած) . — *Գեանափորն ըլլալու է ... զէնքերու տեղափոխութեամբ զբաղած ...*

ՇՈՂ . (յուսահատ) . — *Նայեցայ ... ամէն տեղ նայեցայ ... Թաքստոցը ... մարազը ... տղոց քով ... կանչեցի, պոռացի ... չկայ ու չկայ ...*

ԱՐԱՔՍԻ (մտորելով) . — *Ուրեմն դուրս ելած ըլլալու է ...*

ՇՈՂ . — *Բայց սա կրակը ... Կրակէ կարկուտ կը մտղուի քաղաքին վրայ ... Աստուած ինքն հասնի ... Ա՛խ, զաւակս ...*

ԱՐԱՔՍԻ (սիրտ տալով) . — *Մայրիկ, մի տրոր-*

ուիր ... Ուր որ չէ կուզայ ... Ան դիտէ թէ՛ մենք իրեն համար կը մտահոգուինք այս ժամին ...

ՇՈՂ. — Տղաքն ալ զէնքերն առած կորած են ...

(Կը տիրէ պահ մը լուռութիւն՝ աճապարանքով ներս կ'իջնայ Շապուհը):

(Շապուհ հրացանը ձեռքին եւ տասնոց ատրճանակը մէջքին: Հազած է Ֆէտայու տարազ՝ զլխուն խոշոր փափախ, մէջքն ու կուրծքը ծածկուած խաչկալ փամփըշտակալներով: Անոր այս կերպարանքի մէջ յանկարծական երեւումէն կ'իները քիչ մը կը սոսկան, բայց եւ սիրտ կ'առնեն):

ՇԱՊՈՒՀ (անհամբեր). — Ո՞ւր է Վահանիկը ...

ԱՐԱՔՍԻ (բոցալառ աչքերը Շապուհին յառած). — Տունը չէ՛ ... Չտեսա՞ք ... (ձեռքէն լաքը կը նետէ արողի):

ՇԱՊՈՒՀ. — Ոչ ... (խորհելով) Ղուկաս Աղբորն հետ ըլլալու է ... (կը հառաչէ):

ՇՈՂ. (հագիւ իր սսկուումն ու զարմանքը յաղթահարած). — Շապուհ, զաւակս, ի՞նչ է աս ... Ո՞վ է կրակողը ... Ա՛խ, Վահանիկս ...

ՇԱՊՈՒՀ (հպարտ ու խիզախ). — Հանդիստ եղիր, մայրիկ, կրակողը մենք ենք ...

ՇՈՂ. (զարհուրած). — Բայց Աստուծոյ սիրուն, ի՞նչ պատահեցաւ յանկարծ ...

ՇԱՊՈՒՀ (կարծես կրակի վրայ). — Լուսարացին Քէլ Հասանը իր մարդոցմով կը շրջապատէ Սինսին Սահակին տունը ...

ՇՈՂ. — Է՛է՛է՛ ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Ուր պահուած էին իր փեսան ու քանի մը ուրիշ վտանգուածներ... Խուզարկութիւնը արդէնք

մը չի տար եւ թուրք հրէշները կը սկսին տանջել պըղտիկներն ու կիները ...

ՇՈՂ. — Անաստուած շներ ...

ՇԱՊՈՒՀ (շարունակելով). — Որոնց լացի եւ օգնութեան աղաղակները կը թնդացնեն տունն ու փողոցը ... Թաքնուածները զինուած են եղեր, չկրնալով համբերել, դուրս կուզան կրակելով ու կռուի կը բռնունին թուրքերուն հետ, որոնք կը փախչին, բայց եւ հալածող Հայերու կողմէն ամէնքն ալ կը սպաննուին ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Քէլ Հասա՞նն ալ ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Ամէնէն առաջ, քոսոտ շան մը պէս ...

ԱՐԱՔՍԻ եւ ՇՈՂ. (միասին). — Օ՛րս ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Կը սպաննուի նոյնպէս փօլիս Թէֆլիկը, որ առտուան ապտեսը կ'առնէ եղեր եւ թեւերը սօթթած՝ վազեր է հրացանաձգութեան ձայները եւ անկէ շիտակ Մէմէտին դողն է ինկեր ...

ՇՈՂ. — Բայց ամբողջ քաղաքն է կրակողը ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Այո՛ ... Եկեղեցւոյ թաղի ամբողջ հայութիւնը լսելով հրացանաձգութեան աղմուկը, կը դբաւէ իսկոյն թաղին իշխող զէրքերը, կը սկսի կրակ տեղալ Շուկայի թուրքերուն վրայ, որոնք անահնկալէն սարսափահար՝ խուճապի մատնուած՝ կը փախչին իրենց թաղերը ... Ետքը Բերդի թաղն ալ կը մասնակցի ... եւ ահա ամէն կողմ կրակ ... (Ձայնը փոխած եւ խոր մտածումով) Տունը չէ՛ հա՞ Վահանիկը ... անապարանքի մէջ) Է՛հ, ես կ'երթամ (քայլ կ'առնէ) :

ՇՈՂ. եւ ԱՐԱՔՍԻ (միասին). — Կեցիր, ո՞ւր ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Մենք ալ իրեն կը սպասենք ... հիմայ թերեւս կուզայ ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Ո՛չ ... Ո՛չ ...

ՇՈՂ. — Գոնէ սուրճ մը առ ...

ՇԱՊՈՒՀ. — Մայրիկ, հիմայ ատոր ժամանակը չէ, ես կ'աճապարեմ ... ինձի սպասողներ կան ... չեմ կրնար ուշանալ ... (հայլ առած) Մի' մտահոգութիւն կը բաղկեն ... Քաղաքը մեր կրակին տակն ենք աւեր, որ դիրքերը ամբոցնենք ... (դուռը կը բանայ) :

ՇՈՂ. (կեցուցած). — Շապուհ զաւակս, բանտարկուածնե՞րը ...

ՇԱՊՈՒՀ (ետ դարձած եւ աչքերու տարօրինակ փայլատակումներով). — Աստուծով ժամ առաջ կ'աղաւտենք ...

ՇՈՂ. — Աստուած ձայնդ լսէ ... Բարերարն Աստուած, ինքը հասնի ... զաւակս ...

ՇԱՊՈՒՀ (ուրբ սեմին վրայ՝ ետ դարձած). — Է՛հ, մնաք բարով ... ես երթամ ... շատ ուշացայ ... Վահանիկն ալ չեկաւ ... (խոր հառաչանքով) Իմ կողմէն Վահանիկս կը համբուրէք ... (դուրս, գրեթէ փախչելով) :

ԱՐԱՔՍԻ (որ ուսումնասիրեր էր Շապուհի դէմքն ու կեցուածքը՝ տրտում եւ շանքահարուածի պէս կարծես). — Գնա՛ց ...

ՇՈՂ (բիկնաբոռի մը մէջ ինկած՝ ողբագին). — Ա՛խ, հայրիկը, հայրիկը ... (Արաքսիին) Հօրեղբայրդ ալ չեկաւ հեղ մը, իմանայինք թէ՛ տեսնուեցա՞ւ Տէֆատէրաբին հետ ...

ԱՐԱՔՍԻ (դեռ շարունակ Շապուհի բողբոջ իր տը պատրուրեան տակ՝ ինքն իր մէջ). — Գնա՛ց ... Ո՞վ դիտէ ո՞ւր ... (Շողակաբին) Մայրիկ, սարոն Շապուհը ի՞նչ վեհ եւ ահաւոր կերպարանք ունէր, ինչպէս աչ-

քերքը կը փայլատակէին ... (մտորելով) Ո՞վ զիտէ ո՛ւր
դնաց ...

ՇՈՂ. (իր ցաւին հետ, ամորոշ ու մոլորակաւ) . —
Ձը զիտեմ, աղջիկս, չը զիտեմ ... Խելքս բան չի կըս-
րեր ...

(Կը տիրէ պահ մը լռութիւն եւ երկու կիները ան-
խօս կը մտորին) :

(Արաքսի աթոռին վրայէն առած գոյնզգոյն լաթե-
րը՝ զանոնք կը փռէ սեղանին վրայ եւ պահ մը խոր-
հելէ յետոյ՝ կը կարգէ հայկական դրօշակը՝ կարմիր,
կապոյտ, նարնջագոյն : Քնդասեղներով իրար կը կցէ
եւ բազմոցին վրայ անցած՝ ձեռքով կը սկսի իրար կա-
րել) :

ՇՈՂ. (վերահասու ըլլալով) . — Այդ ի՞նչ լաթեր են,
աղջիկս :

ԱՐԱՔՍԻ (խորատագուած եւ գլուխը կախ) . — Հար-
սանեկան օժիտիս կտորներէն են, մայրիկ :

ՇՈՂ. (գարմանիկով) . — Ի՞նչո՞ւ ասանկ ալաճա պու-
լաճա իրար կը կցես ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Բան մը կ'ուղեմ կարել ...

ՇՈՂ. — Ի՞նչ բան ...

ԱՐԱՔՍԻ (գլուխը բարձր՝ գաղտնիք մը յայտնողի
պէս) . — Հայկական եռագոյնք, մայրիկ ...

ՇՈՂ. (չհասկցած) . — Ի՞նչը ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Հայկական դրօշակը... պայրախր...

ՇՈՂ. (ձեռքն առնելով եւ երկար դիտելով) . — Այս-
պէ՞ս է Հայոց դրօշակը ...

ԱՐԱՔՍԻ. — Այո, Վահանիկը ինծի բացատրած է
գոյներն ու անոնց շարքը ...

ՇՈՂ. — Բայց ի՞նչ բանի պիտի պէտք դայ ...

ԱՐԱՔՄԻ. — Ինքնապաշտպանութեան կռուին, մայրիկ ...

(Շողակաթ պահ մը կը մտորի... եւ յանկարծ ներքին անդիմադրելի մղումով մը՝ լաթը կը տանի շքրթունքներուն եւ զայն համբուրելէ յետոյ, թրջուած աչքերով՝ դարձեալ կը յանձնէ Արաքսին):

(Արաքսի ինքն ալ վրան կը նայի պահ մը, իրեն ալ աչքերը յանկարծ կը լեցուին եւ սրբազան սարսուռով մը ինքն ալ կը համբուրէ):

(Այս միջոցին փողոցէն՝ ուսմբի մը պէս՝ աղաղակ մը կը լսուի ... Առնական հղօր ձայն մը, ինքնավստահ ու տիրական՝ կը պոռայ):

ՁԱՅՆԸ. — Բերդը դրաւեցէք, տղաք ... Բե՛րդը դրաւեցէք ... Խնայեցէ՛ք փամփուշտները ... Դադրեցուցէ՛ք կրակը ... Սկսելու եւ պատասխանելու համար այսքանն ալ բաւական է ...

(Այս յայտարարութիւնը կ'ունենայ իր աղղեցութիւնը, քիչ մը անցած՝ արդէն հրազէնի պայթիւնները հատ ու կտոր կը դառնան):

(Արաքսի ձայնի առաջին իսկ հնչիւններէն աճապարած է դէպի պատուհանը եւ ուշադիր դէպի փողոցը կը նայի՝ կիսով չափ վար կախուած):

ՇՈՂ. — Ո՞վ է պոռացողը ...

ԱՐԱՔՄԻ (կիսով դարձած). — Ձայնէն չճանչցա՞ր, մայրիկ ... Հմայեակ մօրեղբայրն է ... Ա՛խ, ի՛նչ պարթեւ եւ հրաշալի՛ զինուորական մըն է դարձած ... Եկո՛ւր, մայրիկ, եկուր մէկ մը տես անզուգական եղբայրդ ...

ՇՈՂ. (դէպի պատուհանը փութալով). — Աստուած բազկին ուժն աւելցնէ, Թուրքին չար աչքէն պահէ ...

(դէպի փողոց կախուած) Հմայեակ եղբայր ... Հմայեակ եղբայր ...

ԶԱՅՆԸ (փողոցէն) . — Ի՞նչ է, քոյր ...

ՇՈՂ . — Վահանիկս տեսա՞ր ...

ԶԱՅՆԸ . — Տեսայ, տեսայ ... Հիմայ ո՛ւր որ չէ սուն կուգայ ...

ԱՐԱՔՍԻ (ուրախ) . — Շուտ կուգա՞ր, մօրեղբայր ...

ԶԱՅՆԸ . — Պէտք է որ դայ ... Իրբքերը ամբացուած են եւ լաւ հսկուած ... Մենք ալ պիտի դանք ...

ՇՈՂ . — Թող հրամմեն ...

ԶԱՅՆԸ . — Քոյր, տունդ զինուորական խորհուրդի կայանի է վերածուած ... Ելնող, մտնող անպակաս պիտի ըլլայ ...

ՇՈՂ . — Տունն իրե՛նցն է, թող դան, թող բաւով, հազար բարով դան ... Հմայեակ, քեռայրէդ լուր մը ունի՞ս ...

ԶԱՅՆԸ . — Ողջ է, քոյր, ողջ է ... Շապուհը զնաց բանտարկեալները ազատելու ...

ՇՈՂ . — Աստուած ձայնդ լսէ ...

ԱՐԱՔՍԻ (ցնցուած) . — Շապուհը ... Ա՛հ ... կը դգայի թէ՛ շատ լուրջ մտատանջութիւն մ՛ունէր ... (Շողակաթին) Լսեցի՛ր, մայրիկ ... Շապուհը, այդ գեղեցիկ եւ հերոս երիտասարդը բանտին վրայ յարձակելու զնաց ... (հիացած) Կարիճ ու քաջ տղայ ...

ՇՈՂ . (ինքն իր մէջ սրբաբար) . — Բորենիներու ճանկերէն ... Թուրքի զժոխքէն ի՞նչպէս պիտի փրկես... Ողորմա՛ծ Աստուած, դո՛ւն ուժ տաս ... Դո՛ւն փրկես...

(Արաքսի եւ Շողակաթ ետ կուգան պատուհանէն եւ պահ մը լուռ կ'արձանանան) :

ԶԱՅՆԸ (ֆիչ մը հեռուէն) . — Տղա՛ք, քանի՛ ան...

դամ ըսեմ ... Խնայեցէ՛ք փամփուշտները ... Բե՛րդ ե-
լէք ... Բե՛րդ ելէք ... Ճամբա՛ն բռնեցէք ...

ՇՈՂ. (մտախառն). — Երթամ դործերուս նա-
յիմ ... (դանդաղօրէն դուրս) :

ԱՐԱՔՄԻ (դեռ միտքը Շապուհով գրադած՝ պահ
մը եւս ստասմ կը նայի պարսպին եւ յամկարծ վնաս-
կան կ'անցնի բազմոցին եւ դրօշակը կը սկսի կազմել :
Կազմելով հանդերձ՝ մեղմ ձայնով կ'երգէ, որու ընթաց-
քին լուռ կ'արտասուէ) .

— Ահա, եղբայր, քեզ մի դրօշ,
Որ ի՛մ ձեռքով գործեցի,
Գիշերները ես բուն շեղայ,
Արտասուեմով լուացի ...
Նայիր նորան երեք գոյնով,
Նուիրական մեր նշան,
Թո՛ղ փողփողի քշնամուն դէմ,
Թո՛ղ կործանի Տանկաստան ...

(Արաքսին երգի երկրորդ տունը հազիւ է սկսեր,
երբ վահանիկը ռազմական տարազով, հրացանը ձեռ-
քին, մէջքին աուրճանակն ու փամփուշտակաշները, շատ
զգոյշ ներս է մտած եւ Արաքսիէն աննշմար կեցած է
մեկուսի եւ զմայլանքով կը դիտէ զայն ... Երգը աւար-
տելուն պէս՝ հրացանը մէկ կողմ դրած՝ կը փութայ
դէպի Արաքսին, կը չոքի առջեւը, կը համբուրէ դրօ-
շակն ու զայն կազմող ձեռքերը եւ նայուածք նայուած-
քի դամած՝ կ'արտասանէ)՝

— Ամենա՛յն տեղ մահը մի՛ է,
Մարդ մի անգամ պիտ' մեռնի,
Բայց երանի, որ իր Ազգի
Ազատութեան կը գոհուի ...

(Կը համբուրէ անդամ մը եւս դրօշակը եւ Արաքսիին լացող աչքերը) :

(Արաքսի յանկարծ կը փղձկի, եւ բարձրաձայն կը սկսի հեկեկալ) :

ՎԱՀ. (Քովը նստած եւ գլուխը իր կրծքին փաշած) .

— Մի՛ լար, Արաքսիս ... Մի՛ լար ...

ԱՐԱՔՍԻ (արտասուելէն քրքրացող ձայնով մը) . — Թո՛ղ, թող լա՛մ ... Ուրախութեան, հպարտութեան արցունքներ են ... Շա՛տ ենք լացած ստրուկի արցունքներ, որոնք նուաստացում են ու մահ ... Վահանիկս, թող լամ ազատութեան արցունքները, որոնք սրտապընդիչ են ու վերացնող ... Վահանիկ, մեծութիւնը, ըլլայ դորձք, ըլլայ ժեստ, ըլլայ խորհուրդ, մի՛շտ արտասուել կուտայ ... Եւ ես հիմայ կ'ըմբռնեմ թէ՛ այս պահերն են բովանդակ կեանքի միակ զեղեցիկ եւ արժէքաւոր ապրումները ... Մնացածը գոհեցուցիւն է եւ առասպել ...

ՎԱՀ. (յուզուած եւ սփռնչացած) . — Իմ աննման, իմ աստուածային Արաքսիս ...

ԱՐԱՔՍԻ (միշտ վերացած ու տեսակ մը տարաշխարհացած՝ ձեռքը բռնած դրօշակը) . — Հասարակ լսութի կտորներ են, որ ո՞վ գիտէ ո՞ւր եւ արդեօք ... եւ կամ ինչ անարժան ու գոհեցիկ տեղեր պիտի հագնէի եւ օրին մէկն ալ նետէի որպէս քուրջ ... Բայց ահա նոյն այդ կտորները իրար կարուելով կը կազմեն սրբազան նշան մը, խորհուրդ մը, հպարտութիւն մը եւ կը ստիպեն ամէն մարդու իրեն ծնրազրելու ...

ՎԱՀ. (հիացած) . — Իմ հերոսական ժանտ՝ Արքս, իմ անբաժան ընկերուհիս եւ ուղեկիցս, թէ՛ կեանքի, թէ՛ մահի ...